AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şahin DÜZENCİ

ALİ EL-KÂRÎ'NİN HADİSLERDEKİ İNŞÂÎ YAPILARA YAKLAŞIMI (*MİRKÂTÜ'L-MEFÂTÎH* ÖRNEĞİ)

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2026

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şahin DÜZENCİ

ALİ EL-KÂRÎ'NİN HADİSLERDEKİ İNŞÂÎ YAPILARA YAKLAŞIMI (*MİRKÂTÜ'L-MEFÂTÎH* ÖRNEĞİ)

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Turan BAHŞİ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2026

T.C.

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Şahin DÜZENCİ'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç.Dr. Encümen BAYRAM	(İmza)
Üye (Danışman)	: Dr. Öğr. Üyesi Turan BAHŞİ	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mahmut OLÇUN	(İmza)

Tez Başlığı:	ALİ EL-KÂRÎ'NİN HADİSLERDEKİ İNŞÂÎ YAPILARA YAKLAŞIMI (*MİRKÂTÜ'L-MEFÂTÎH* ÖRNEĞİ)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :19/01/2026

Mezuniyet Tarihi : 19/02/2026

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ali el-Kârî'nin Hadislerdeki İnşâî Yapılara Yaklaşımı (*Mirkâtü'l-Mefâtîh* Örneği)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Şahin DÜZENCİ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

17/02/ 2026

TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Şahin DÜZENCİ
Öğrenci Numarası	202352049006
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Programı	Arap Dili Belâgatı
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Turan BAHŞİ
Yüksek Lisans Tez	Ali el-Kârî'nin Hadislerdeki İnşâî Yapılara Yaklaşımı (*Mirkâtü'l-Mefâtîh* Örneği)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2881386451
Rapor Tarihi	17.02.2026
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 12 Alıntılar dahil: %26

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 84 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.
Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:
( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise:
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.
( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise:
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Turan Bahşi

İmza

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖZET ..... **İV**
SUMMARY ..... **V**
ÖNSÖZ ..... **Vİ**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
BELÂGATIN DİNÎ İLİMLER İLE İLİŞKİSİ

1.1. Belâgat Kavramı 17
1.2. Belâgat İlminin Ortaya Çıkışı 18
1.3. Belâgat İlminin Dönemleri 19
1.3.1. Birinci Dönem: 19
1.3.2. İkinci Dönem 21
1.3.3. Üçüncü Dönem 22
1.3.4. Dördüncü Dönem 23
1.3. Belâgat ve Dini İlimler Arası İlişkiler 24
1.3.1. Belâgat ve Tefsir İlişkisi 24
1.3.2. Belâgat ve Kelam İlişkisi 25
1.3.3. Belâgat ve Fıkıh İlişkisi 27
1.3.4. Belâgat ve Hadis İlişkisi 28

İKİNCİ BÖLÜM
ALİ EL-KÂRÎ'NİN HADİSLERDEKİ İNŞÂ İFADELERİNE YÖNELİK BELÂGÎ DEĞERLENDİRMELERİ

2.1. Emir 32
2.1.1. Hakîkî Anlam 32
2.1.2. Mecâzî Anlamlar 33
2.1.2.1. Tehdit 33
2.1.2.2. Ta'cîz 35
2.1.2.3. Nedb 36
2.1.2.4. İbâha 38
2.1.2.5. Tevbîh 39
2.1.2.6. İrşâd 40

2.1.2.7. Vücûb 41
2.1.2.8. İstihbâb 42
2.2. Nehiy 43
2.2.1. Hakîkî Anlam 43
2.2.2. Mecâzî Anlamlar 44
2.2.2.1. İrşâd Etme ve Öğüt Verme 44
2.2.2.2. Tevbîh 46
2.2.2.3. Dua 47
2.3. İstifhâm 48
2.3.1 Hakîkî Anlam 48
2.3.2. Mecâzî Anlamlar 49
2.3.2.1. Takrîr 49
2.3.2.2. Taaccüb 50
2.3.2.3. İnkâri 52
2.3.2.4. Tevbîh 54
2.4. Nidâ 57
2.4.1. Hakîkî Anlam 57
2.4.2. Mecâzî Anlamlar 58
2.4.2.1. Tehassür 58
2.4.2.2. İstiğâse 59
2.4.2.3. Şefkat Dilemek 60
2.4.2.4. Dikkat çekmek 60
2.5. Temennî 61
2.6. Haberî Yapının İnşâî Anlamda Kullanımı 62
SONUÇ 64
K A Y N A K Ç A 66
ÖZGEÇMİŞ 73

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: ibn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
ö.	: ölüm tarihi
s.	: Sayfa
rh.	: Rahimehullah
ra.	: Radıyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
İSAM	: İslâmî Araştırmalar Merkezi
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Basım tarihi yok

ÖZET

Hadislerde yer alan lafızların doğru anlaşılmasına yönelik çalışmalar, sahâbe devrinden itibaren başlamış; ilerleyen dönemlerde hadislerin kitaplara kaydedilmesi, Arap dilinin tedvini, dil ilimlerinin teşekkülü ile birlikte daha düzenli ve sistemli bir hale kavuşmuştur. Belâgatın müstakil bir disiplin haline gelmesiyle birlikte de söz konusu ilme dair verilerin, hadislerin izahında yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle bazı hadis şerhleri, İslâm düşünce tarihinde köprü vazifesi üstlenerek dil ilimlerine dair mevcut birikimlerin aktarıldığı eserler olma özelliği kazanmıştır. Sözü edilen niteliğe sahip eserlerden biri de Molla Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605), Hatîb et-Tebrîzî'ye (ö. 741/1340) ait *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i şerh etmek üzere kaleme aldığı *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı kitabıdır. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*'te hadisleri hem lafız hem de mana bakımından ayrıntılı biçimde tahlil ederken belâgî izahlara da yoğun biçimde yer vermektedir. Bu tezde, haber–inşâ ayrımı çerçevesinde Ali el-Kârî'nin hadis şerhlerinde yer verdiği belâgat içerikli izahlar incelenmektedir. Çalışmada Ali el-Kârî'nin, hadislerdeki inşâî anlatımlara dair değerlendirmeleri; emir, nehiy, istifham, temennî ve nidâ gibi başlıklar altında tasnif edilmektedir. Ayrıca söz konusu unsurlara ilişkin müellifin, hakikî mananın yanı sıra mecâzî anlamlara ilişkin yorumları tespit ve analiz edilmektedir. Doküman analizi yöntemi kullanılan bu çalışma, inşâ yapıları özelinde hadislerin doğru anlaşılmasında belâgat ilminin taşıdığı anlam ve değeri ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu araştırmanın, belâgat ile hadis alanlarında yapılacak disiplinler arası diğer çalışmalara katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı; Mecâz; İnşâ Kipleri; Ali el-Kârî; *Mirkâtü'l-Mefâtîh.*

SUMMARY

ALİ EL-KÂRÎ'S APPROACH TO CONSTRUCTİONAL STRUCTURES İN HADİTHS (MİRKÂTÜ'L-MEFÂTÎH EXAMPLE)

Studies aimed at the correct understanding of the wordings found in hadiths began from the period of the Companions; in later periods, with the recording of hadiths into books, the codification of the Arabic language, and the formation of linguistic sciences, they together assumed a more regular and systematic form. With rhetoric becoming an independent discipline, it is also seen that the data related to this science were used intensively in the explanation of hadiths. In this respect, some hadith commentaries gained the characteristic of being works in which the existing accumulations related to linguistic sciences were transmitted, by assuming a bridging function in the history of Islamic thought. One of the works possessing the aforementioned quality is the book titled *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, written by Mollâ ‘Alî al-Kârî (d. 1014/1605) in order to comment on *Mishkâtü'l-Mesâbîh* belonging to Hatîb al-Tabrîzî (d. 741/1340). ‘Alî al-Kârî, in *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, while analyzing the hadiths in detail in terms of both wording and meaning, also gives extensive place to rhetorical explanations. In this thesis, the rhetoric-related explanations included in ‘Alî al-Kârî’s hadith commentaries are examined within the framework of the distinction between khabar and inshâʾ. In the study, ‘Alî al-Kârî’s evaluations regarding the inshāʾī expressions in hadiths are classified under headings such as command, prohibition, interrogation, wish, and vocative. In addition, the author’s interpretations concerning metaphorical meanings, alongside the literal meaning, with respect to the aforementioned elements are identified and analyzed. This study, which employs the document analysis method, is important in that it reveals the meaning and value that the science of rhetoric carries in the correct understanding of hadiths, specifically with regard to inshāʾ structures. It is expected that the present research will contribute to other interdisciplinary studies to be conducted in the fields of rhetoric and hadith.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric; Metaphor; Performative Modes; ʿAlî al-Qârî; *Mirkât al-Mafâtîh*.

ÖNSÖZ

Hadislerdeki kelimelerin anlaşılmasına yönelik çalışmalar sahâbe döneminden itibaren başlamış, ilerleyen dönemlerde Arap dil ilimlerinin gelişmesiyle birlikte düzenli ve sistematik bir hale dönüşmüştür. Hadislerin Arap dili kaideleri çerçevesinde açıklanması, belâgat ilminin ilerlemesiyle daha da hız kazanmıştır. Bu hususta Allah Teâlâ'nın kendisine bahşettiği fasîh ve belîğ bir dil ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.), insanlara dini tebliğ etmesi önemli bir rol oynamaktadır. Onun sahip olduğu fesahat ve yüksek ifade gücü ile ortaya koyduğu belâgî unsurlar, hadis metinlerinin belâgat ilmi açısından da önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Hadis âlimleri de Hz. Peygamber'in Arapların en belîği olmasını dikkate alarak hadis metinlerinin üslup özelliklerine dikkat çekmişler ve belâgat ilmini, hadislerin doğru anlaşılması için vazgeçilmez bir ilim olarak konumlandırmışlardır. Bu bağlamda hadis şârihlerinden Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eseri de hadislerin lafız ve anlam bakımından ayrıntılı biçimde incelenen ve belâgî izahlara geniş ölçüde yer verilen bir eserdir.

Çalışmanın temel amacı, eserde yer alan hadislerdeki inşâ kiplerinin belâgat ilmi açısından nasıl açıklandığını ortaya koymak bundan hareketle belâgat ilminin hadis şerh yöntemindeki yerini tespit etmektir. Araştırma, giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Molla Ali el-Kârî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve *Mirkâtü'l-Mefâtîh* isimli eseri ele alınmıştır. Birinci bölümde, belâgat kavramı, belâgat ilminin teşekkülü ve belâgat ile dinî ilimler arasındaki ilişkilere değinilmiştir. İkinci bölümde ise Molla Ali el-Kârî'nin hadislerdeki inşâ kiplerine yaklaşımı incelenmiş ve elde edilen bulgular emir, nehiy, istifhâm, nidâ ve temenni başlıkları altında tasnif edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında ilmî birikimi, rehberliği ve yönlendirmeleriyle teze en büyük katkıyı sağlayan kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Turan Bahşi hocama şükranlarımı sunarım. Ayrıca değerlendirme ve katkılarıyla çalışmaya değer katan kıymetli jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Encümen Bayram ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mahmut Olçun hocalarıma da teşekkür ederim. Bununla beraber eğitim hayatım boyunca katkılarını esirgemeyen tüm hocalarıma teşekkür ederim. Son olarak, bu süreçte sabır ve destekleriyle yanımda olan aileme ve dostlarıma minnettarlığımı ifade ederim. Çalışmada yer alan hata ve eksiklikler tarafıma ait olup, doğrular ise Allah Teâlâ'nın bir lütfudur. Başarı ancak O'nun yardımıyladır.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Amacı

Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eseri, Hatîb et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh* üzerine yazılan en kıymetli şerhlerden biri kabul edilmektedir. Ali el-Kârî, bu eserinde klasik hadis şerh geleneğini devam ettirmiş; hadislerin izahlarında hadis ilmi dışında tefsir, kelâm ve fıkıh gibi dinî ilimlerden istifade etmiştir. Müellifin hadisleri şerh ederken yararlandığı temel disiplinlerden biri de sarf, nahiv ve belâgat gibi Arap diline dair ilimlerdir. Bu çalışmanın konusu, Ali el-Kârî'nin *Mirkâtu'l-Mefâtîh* adlı eserindeki hadislerde inşâî yapılara yönelik izahlarının analiz edilmesidir. Bu nedenle araştırma, hadislerdeki emir, nehiy, soru, temennî, nidâ ve dua gibi inşâî üsluplara dair şârihin yaptığı izahlarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla *Mirkâtu'l-mefâtîh* adlı eserde Ali el-Kârî'nin hadislerdeki lafızların sözlük ve gramer boyutuna dair yaptığı izahlar tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu tezin amacı, Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eserinde yer alan hadislerdeki inşâî üsluplara dair yaptığı açıklamaların belâgat ilmi çerçevesinde analiz edilmesidir. Bu doğrultuda, müellifin hadislerdeki inşâî anlatımlara ilişkin değerlendirmeleri; emir, nehiy, istifham, temennî, nidâ ve dua gibi alt başlıklar altında tasnif edilmektedir. Bununla birlikte söz konusu inşâî yapılara dair Ali el-Kârî'nin, hakikî mananın yanı sıra işaret ettiği mecâzî anlamların tespit ve tahlil edilmesi de çalışmanın temel hedefleri arasında yer almaktadır.

Araştırmanın Önemi, Yöntemi ve Kaynakları

Ali el-Kârî, yaşadığı dönem itibarıyla İslâmî ilimlerinin önemli bir noktasında bulunmaktadır. Hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve Arap dil ilimlerine dair geniş bir birikime sahip olan müellif, bu alanları birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirmiştir. *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eseri de onun ilmî şahsiyetinin bir aynası niteliğindedir. Bu yönüyle söz konusu eser, sadece bir hadis şerhi olmanın ötesinde, hicrî 10–11. yüzyıl döneminin ilim anlayışını, metodolojik çeşitliliğini ve disiplinler arası ilmî etkileşimi yansıtması bakımından da önem taşımaktadır.

Molla Ali el-Kârî ve *Mirkâtü'l-Mefâtîh* isimli eseri üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde, bu çalışmaların tek bir ilmî branş üzerine yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmalardan Mehmet Kalkan'ın hadis şerhçiliği sahasındaki *Ali el-Kârî'nin Fethu'l-Muğatta Şerhu'l-Muvatta' İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*[1] adlı tezi, Edilbek Kaınazarov'un şerh metodu geleneğindeki *Ali el-Kârî'nin Şerhu Müsned-i Ebî Hanîfe İsimli Eserindeki Şerh Metodu*[2] adlı tezi, Nureddin Tortop'un fıkıh alanındaki *Ali El-Kârî'nin Fethu Bâbi'l-İnâye* adlı eseri: *Genel Özellikleri ve Satım Akdi Bölümünün İncelenmesi*[3] adlı tezi, Yusuf Gül'ün tefsir alanındaki *Ali el-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkan ve El-Cemâleyn Li'l-Celâleyn İsimli Tefsirlerinde Müteşabih Ayetlere Yaklaşımı*[4] adlı tezi, Süleyman Dede'nin kıraat alanındaki *Molla Ali el-Kârî, Kıraat İlmindeki Yeri ve el-Minehu'l-Fikriyye fî-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye Adlı Eserin Tahlili*[5] adlı tezi, Reyhan Akgünlü'nün akâid alanındaki *Ali el-Kârî'nin Akâid Şerhlerinde İman Anlayışı*[6] adlı tezi, Mahmut Tekin'in sarh alanındaki *Alî el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi*[7] makalesi, Zeynep Alimoğlu Sürmeli'nin akâid alanındaki *Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-Kârî'nin Davʾü'l-Meʿâlî Fî Şerhi Bedʾi'l-Emâlî Adlı Eseri*[8] makalesi, Ali Can'ın tefsir alanındaki *Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tefsirinde Besmele Yorumu*[9] makalesi gibi çalışmalar bulunmaktadır.

Ali el-Kârî ve Hadis Şerh Metodu (Mirkâtü'l-Mefâtîh Örneği) başlıklı tezde ise Rufet Şirinov, müellifin hadisleri şerh metodolijisini incelemiştir. Görüldüğü üzere Ali el-Kârî'nin hadis şerh yönteminde inşâ ifadelerin belâğı izahlarına ilişkin bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle söz konusu çalışma, mevcut literatürdeki boşluğu doldurmayı hedefleyen özgün bir eser olma niteliği taşımaktadır. Bu açıdan çalışma, İslâm ilim geleneğinde hadis-belâgat disiplinleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesine katkı sunmaktadır.

Çalışmada yararlanılan birincil kaynak, Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eseridir. Müellifin hayatı ve ilmi kişiliği ele alınırken Ali el-Kârî'nin *Fethu Bâbi'l-İnâye'si*[10], *Mecmû'u*

---

1 Mehmet Kalkan, *Ali El-Kârî'nin Fethu'l-Muğatta Şerhu'l-Muvatta' İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025).

2 Edilbek Kaınazarov, *Ali el-Kârî'nin Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe İsimli Eserindeki Şerh Metodu* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

3 Nureddin Tortop, *Ali el-Kârî'nin Fethu Bâbi'l-İnâye Adlı Eseri: Genel Özellikleri ve Satım Akdi Bölümünün İncelenmesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025).

4 Yusuf Gül, *Ali el-Kari'nin Envaru'l-Kur'an ve Esraru'l-Furkan ve el-Cemaleyn li'l-Celaleyn İsimli Tefsirlerinde Müteşabih Ayetlere Yaklaşımı* (Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2024) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)).

5 Süleyman Dede, *Molla Ali el-Kârî, Kıraat İlmindeki Yeri ve el-Minehu'l-Fikriyye fî-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye Adlı Eserin Tahlili* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)).

6 Reyhan Akgünlü, *Ali El-Kârî'nin Akâid Şerhlerinde İman Anlayışı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2025).

7 Mahmut Tekin, "'Ali el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser İçin Kaleme Aldığı Şerhi", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* VII/2 (2020), 337-362.

resâil'i[11], *Şemmu'l-avârıd fî zemmi'r-Ravâfıd'ı*[12], Ziriklî'nin (1893-1976) *el-Aʿlâm'ı*[13], Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Bedrü't-tâliʿsi*[14], Rufet Şirinov'un *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)'i*[15], Nureddin Tortop'un *Ali el-Kârî'nin Fethu Bâbi'l-İnâye Adlı Eseri: Genel Özellikleri ve Satım Akdi Bölümünün İncelenmesi* [16], Mehmet Kılıç'ın *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kurân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*[17], Cağfer Karadaş'ın *Ali el-Karî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri*[18] gibi eserlerden yararlanmıştır. Belâgat ve dinî ilimler arası ilişkinin incelendiği birinci bölümde ise Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Muhtasaru'l-meʿânî'si*[19], Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Esrâru'l-Belâğa'sı*[20], Hasan İsmail'in Abdürrezzak'ın (ö. 1429) *el-Belâgatü's-Sâfiyye fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedîʿsi*[21], Hâmid Avnî'nin *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa'sı*[22], Desûkî'nin (ö. 1230/1815) *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar'ı*[23], Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ʿulûm'u*[24], Sübkî'nin (ö. 773/1372) *ʿArûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh'ı*[25], Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun *Belâğat İlmi ve Kur'ân*[26] adlı makalesi gibi

---

[8] Zeynep Alimoğlu Sürmeli, "Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-Karî'nin Dav'ü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-emâlî Adlı Eseri", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2024), 190-227.

[9] Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/2 (2012), 37-66.

[10] Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye bi şerh-i kitâbi'n-Nukâye*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005).

[11] Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî Kârî, *Mecmûʿu resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyi'l-Kârî*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2016).

[12] Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî Kârî, *Şemmu'l-avârıd fî zemmi'r-Ravâfıd*, thk. Mecîd el-Halîfe (Kahire: Merkezü'l-Furkân li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 2004).

[13] Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002).

[14] Ziriklî, *el-Aʿlâm*.

[15] Rufet Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)).

[16] Tortop, *Ali el-Kârî*.

[17] Mehmet Kılıç, *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kurân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı* (Ankara: İlahiyât, 2023).

[18] Cağfer Karadaş, "Ali el-Karî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/5 (1993), 287-299.

[19] Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî* (istanbul: Hâşimî Yayınevi, 2017).

[20] Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed Cürcânî, *Esrâru'l-Belâğa* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001).

[21] Hasan b. İsmâil b. Hasan b. Abdürrezzâk el-Cenâcî, *el-Belâgatü's-Sâfiye fi'l-Meʿânî ve'l-Beyân ve'l-Bedîʿ* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2006).

[22] Hâmid Avnî, *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1988).

[23] Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyyetü, 1440).

[24] Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403).

[25] Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh* (Beyrut: El-Mektebe'l-Asriye li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 2003).

[26] Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâğat İlmi ve Kur'ân", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2015), 5-32.

eserlerden ve TDV İslâm Ansiklopedisi'nin *Belâğat*[27] maddasinden de istifade edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Ali el-Kârî'nin *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i[28], İbn Manzûr'un *Lisânu'l-ʿArab'ı,*[29] Hâmid Avnî'nin. *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa*'sı, Cürcânî'nin *et-Taʿrîfât'ı*[30]*,* Desûkî'nin *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar'ı*[31]*,* Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît'i*[32]*,* Hâşimî'nin *el- el-Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meʿânî ve'l-Beyân ve'l-Bedîʿi*[33]*,* 'Atîk'in *İlmu'l-Me'ânî'si*[34] gibi eserlerden istifade edilmiştir.

Çalışmada başvurulan âyetler ve meâlleri, hadisler ve tercümeleri tırnak içinde verilmiştir. Âyetlerin meâllerinde Türkiye Diyanet Vakfı komisyon meâlinden istifade edilmiştir. Ayrıca hadis tercümelerinde Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız ve Zekeriya Yıldız tarafından kaleme alınan *Mişkâtu'l-Mesâbîh* tercümesinden de yararlanılmıştır.[35] Çalışmada adı zikredilen ilim adamlarının vefat tarihleri de hicrî ve milâdî olarak belirtilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilmî kavram ve ıstılahların imlâsında TDV tarafından hazırlanılan İslâm Ansiklopedisi'nin yazım kurallarına riâyet edilmeye çalışılmıştır.

Ali El-Kârî ve Mirkâtü'l-Mefâtîh'e Genel Bir Bakış

Ali el-Kârî'nin hadislerdeki inşâî yapılara dair yaptığı belâgî analizleri incelemeden önce, müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve *Mirkâtü'l-Mefâtîh* hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmesi, araştırmanın fikrî zemininin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde öncelikle müellif ve eserleri üzerinde durulacak, ardından *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı şerhi kısaca ele alınacaktır.

Ali el-Kârî'nin Hayatı

Tam adı Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed olan müellif, "el-Allâme", "el-Kârî", "eş-Şeyh", "el-İmâm", "el-Mekkî", "el-Herevî" ve "el-Hanefî" gibi lakap ve

---

27 Hulusi Kılıç, "Belâgat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992).

28 Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbîh* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2002).

29 Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414).

30 Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed Cürcânî, *et-Taʿrîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431).

31 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar*.

32 Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît* (Beyrut: Daru'l-fikr, 2010).

33 Ahmed İbrâhîm Mustafa Hâşmî, *Cevâhir el-Belâğa fi'l-Maʿânî ve'l-Beyân ve'l-Bedîʿ* (Beyrut: Mektebetü'l-ʿAsriyye, 1431).

34 Abdulaziz 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî* (Beyrut: Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, 2009).

35 Veliyüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah Umerî, *Mişkâtu'l-Masâbîh*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak yayıncılık, 2014).

nisbetlerle bilinmektedir. Bununla beraber kaynaklarda kendisi hakkında, çok derin ve mahir bir âlim manasına gelen "Molla" lakabının da kullanıldığı nakledilmektedir.[36]

Ali el-Kâri'nin hayatıyla ilgili bazı hususlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir; ne zaman doğduğu ile alakalı kaynaklarda açık bir ifade yer almamakla beraber doğum yılına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Araştırmacıların, onun hocaları arasında saydığı zatların vefat tarihlerinden hareketle bir sonuca ulaşmaya çabaladıkları anlaşılmaktadır.[37] Bu bağlamda doğum yılının hicrî 916/1510 tarihinden önce ya da Abdulfettah Ebû Ğudde'nin kanaatine göre yaklaşık hicrî 930/1524 tarihinde olduğu yönündeki görüşler ön plana çıkmaktadır. Hicrî 916 tarihinin gündeme gelmesi ise onun, Muînuddîn b. Hâfız Zeynuddîn'i (ö. 916/1510) kendi hocaları arasında anması ve söz konusu âlimin Râfizîlerin eliyle şehid edildiğini aktarmasına dayanmaktadır.[38][39] Müellifin eğitim hayatının oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

Ali el-Kârî, Horasan'ın Herat şehrinde doğmuştur.[40] Günümüzde Afganistan sınırları içinde kalan Herat, Afganistan'ın kuzeybatı bölgesinde yer almaktadır. Bu coğrafya Batı tarafında İran, kuzeyde ise Türkmenistanın sınırlarına bitişik bir bölgededir.[41]

Ali el-Kârî, sosyal ve siyasî şartları bakımından çalkantılı bir dönemde yaşamıştır. Bu durum, Ali el-Kârî'nin ve pek çok âlimin Herat'tan ayrılmasına neden olmuştur. Nitekim bölgede Özbek asıllı Şeybânîler ile Safevîler ve Babürlülerin egemenlik mücadelesi içinde bulunduğu, şehrin zaman zaman kontrolünün değiştiği belirtilmektedir. Özbeklerin sünnî anlayışları karşısında Safevilerin Şiî tutumları bölgedeki gerginliği tetiklemiş ve kimi zaman bu iki grup arasında şiddet içeren olaylar yaşanmıştır. Söz konusu ortam ilim adamları üzerinde de bir baskı oluşmuştur.[42]

---

[36] Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 12; Abdulfettâh Ebû Ğudde, *Şerhu şerhi Nuhbetü'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizar Temîm - Heysem Nizar Temîm (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 58; Muhammed Çiştî, *el-Bidâatu'l-müzcât limen yutâliu'l-Mirkât fi Şerhi'l-Mişkât* (Multan: Mektebe İmdâdiyye, ts.), 1-49.

[37] Muhammed Çiştî, *el-Bidâatu'l-müzcât limen yutâliu'l-Mirkât fî Şerhi'l-Mişkât* (Multan: Mektebe İmdâdiyye, ts.), 2; Ebû Ğudde, *Nuhbe*, Mukaddime, 59.

[38] Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 42; Abdullâh Merdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşrî'n-Nûr ve'z-Zehr fî Terâcimi Efâdili Mekke*, thk. Muhammed Saîd el-Amûdî - Ahmed Alî (Cidde: Âlemu'l-Maʿrife li'n-Neşr ve't-Tevzîʿ, 1986), 365-369; Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî Kârî, *Şerhu şerhi Nuhbetu'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizar Temîm - Heysem Nizar Temîm (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 59.

[39] Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 42; Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*, 365-369; Kârî, *Nuhbe*, Mukaddime, 59.

[40] Adnan Memduhoğlu, "Molla Ali El-Kârî ve 'El-İhtidâ Fi'l-İktidâ' Adlı Risalesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2015), 233-234; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâliʿ bi-Mehâsini men baʿde'l-Karni's-Sâbiʿ* (Beyrut: Dârü'l-Maʿrifa, 1431), 1/145.

[41] Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1995), 7/396; Karadaş, "Ali el-Karî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", 288.

[42] Nureddin Tortop - Zeki Yaka, "Fethu Bâbi'l-İnâye Çerçevesinde Ali el-Kârî'nin Fıkıhçılığı", *Dergiabant* 13/2 (30 Kasım 2025), 618-619; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 2/2/222-223; Ali Can, "Aliyyü'l-Kâri'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/22 (2013), 130-131.

Molla Ali el-Kârî'nin içinde yetiştiği ilmî çevre incelendiğinde Herat coğrafyası, Timur Devleti'nin hâkimiyeti dönemlerinde ilim ve sanat bakımından ileri bir konumdadır. Bu süreçte ilmî araştırmalar hız kazanmış, ayrıca hüsnühat gibi sanatsal faliyetlere önem verilmiştir.[43] Şah İsmail Herat'ı ele geçirdikten sonra pek çok âlim öldürülmüş ya da göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Şiî baskının yoğun olması sebebiyle memleketin ilmî gelişme kaydetmesi bir yana önemli ölçüde gerileme yaşadığı ifade edilmektedir.[44] Molla Ali el-Kârî'nin Herat bölgesinde ne kadar kaldığı net olarak bilinmemekle beraber, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker* kitabına bir giriş ekleyen Abdulfettah Ebû Ğudde (1917-1997), onun Kur'ân-ı Kerîm'in hıfzını ve İslâmî ilimlere dair temel bilgileri burada tahsil ettiğini söylemektedir.[45] Ali el-Kârî'nin Herat'ı bid'at şehri olarak isimlendirdiği, sonradan buradan ayrılarak ilmî donanımın büyük kısmını Mekke-i Mükerreme'de kazandığı ve vefatına kadar burada ikamet ettiği nakledilmektedir.[46]

Ali el-Kâri doğup yetiştiği bölgedeki karşılaşılan zorluklar ve âlimlere uygulanan baskılar, ilmî faaliyetlerin etkili bir biçimde yürütülmesini engellemiştir. Herat yöresinde dinî bid'atlerin artmasına üzülen Ali el-Kârî'nin, bu olumsuz durumu düzeltmek amacıyla sünnet-i seniyyeyi hayatının merkezine alarak dinin doğru yaşanması için gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Onun hayatı araştırıldığında, bu amaç doğrultusunda hareket ederek farklı ilim dallarında birçok eser verdiği ve dini tahrif eden bid'atlerden kurtuluşun sünnete uygun bir din anlayışla mümkün olacağını benimsediği görülmektedir.[47] Ayrıca müellifin yaşadığı toplumdaki sıkıntılara kayıtsız kalmadığı, bilhassa hac, umre ve tavaf esnasında insanların karşılaştığı güçlükleri gündeme taşımak maksadıyla bu konulara dair pek çok eser kaleme aldığı bilinmektedir.[48]

Ali el-Kârî, ilim ehlinin nasıl bir hayat yaşaması gerektiği konusunda değerli öğütlerde bulunmuştur. Bu hususta ulemanın yöneticilere karşı ilgilerini sınırlandırmaları gerektiğinden bahseden *Tebʿîdü'l-ulemâ ʿan takrîbi'l-umerâ* adlı eseri kaleme almış ve bu bağlamda babasından bazı öğütler de nakletmiştir.[49] Söz konusu eserde müellif, ilmin amelle birleşerek

---

43 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 305; Kılıç, "Belâgat", 5/215-218.

44 Kaınazarov, *Ali el-Kârî*, 8; Recep Uslu, "Herat" (İstanbul: (TDV) İslam Ansiklopedisi, 1998), 17/215-218.

45 Ebû Ğudde, *Nuhbe*, 60; Karadaş, "Ali el-Karî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", 289-290.

46 Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 5/12; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâliʿ bi-Mehâsini men baʿde'l-Karni's-Sâbiʿ*, 1/465; Kârî, *Mecmûʿu resâil*, 6/357.

47 Kârî, *Mecmûʿu resâil*, 3/203-204; 6/358-359; Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", 43-44.

48 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 305; Tortop - Yaka, "Fethu Bâbi'l-İnâye Çerçevesinde Ali el-Kârî'nin Fıkıhçılığı", 618-619.

49 Ebû Ğudde, *Nuhbe*, 61; Kârî, *Mecmûʿu resâil*, 6/522; Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/254, 1/474.

zühd anlayışının ortaya çıkmasını temel bir İslâmî ölçü olarak benimsemiş; ilimle meşgul olanlara dünyevî meşguliyetleri azaltmayı tavsiye etmiştir.[50]

Ali el-Kârî'nin Heratta kaldığı ilk öğrenim zamanında gerekse daha sonra ikamet edip ömrünü geçirdiği Mekke'de üstün gayreti ve çalışkanlığıyla öne çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda Molla Ali el-Kârî, mezhep farkı gözetmeksizin pek çok ulemanın tedrisatından geçmiştir. Ders aldığı hocaları arasında Muînuddîn b. Hâfız Zeynuddîn (ö. 916/1510), Ali el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), Mîr Kelân (ö. 981/1573), Zeynuddîn Atıyye b. Ali b. Hasen es-Sülemî (ö. 982/1574), Ahmed b. Bedreddîn el-Mısrî (ö. 992/1584), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Muhammed b. Ebî'l-Hasen el-Bekrî (ö. 993/1585), Sinânuddîn el-Amâsî (ö. 1000/1592), Abdullâh es-Sindî (ö. 984/1576) ve Kutbuddîn el-Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 990/1582) gibi isimler yer almaktadır.[51] Hocalarının uzmanlık alanları incelendiğinde onun farklı ilim dallarında eğitim aldığını görülmektedir. Nitekim onun farklı disiplinlere olan vukûfiyeti tefsir, hadis, usûl, fıkıh, kıraat, tasavvuf, terâcim, lügat, sarf ve hüsnühat gibi alanlarda eserler ortaya koymasından da anlaşılmaktadır.[52]

Molla Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtîh* kitabında hadis ilminde çok sayıda icazet aldığını ve bunula birlikte İmam Suyûtî'nin (ö. 911/1505) talebesi olduğunu belirttiği bir alimden daha söz etmektedir. Bu zatın adını Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Cinânî eş-Şâfiî el-Eş'arî şeklinde ifade etse de kaynaklarda bu isim ve nisbe ile birebir örtüşen bir kişiye rastlanmamaktadır. Fakat bazı kaynaklarda söz konusu kişinin Ali el-Kârî'nin ders aldığı hocaları arasında yer aldığı ve adının Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sâlim el-Cinânî şeklinde geçtiği belirtilmektedir.[53]

Molla Ali el-Kârî'nin dinî ilimlerdeki derinliğinin yanı sıra tasavvufa olan alakası da önem arz etmektedir. Eserlerinde zaman zaman zühd anlayışını ön plana çıkaran müellifin, tasavvuf alanında da kendini geliştirdiği, icâzet aldığı ve hırka giydiği söylenmektedir.[54] Bu kapsamda onun, Abdullah es-Sindî'den (ö. 993/1585) Kâdirî, Nakşibendî ve Çiştî gibi bazı tarikatlere dair icazetler aldığı nakledilmektedir.[55]

---

[50] Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî Kârî, Şerhu şerhi Nuhbetu'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser, thk. Muhammed Nizar Temîm - Heysem Nizar Temîm (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 5; Tortop - Yaka, "Fethu Bâbi'l-İnâye Çerçevesinde Ali el-Kârî'nin Fıkıhçılığı", 618-619.

[51] Çiştî, *el-Bidâat*, ts., 14; Ebü'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Beyrut - Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1406), 10/565.

[52] Kılıç, *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kurân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*, 17.

[53] Şemsuddîn Ebü'l-Hayr Muhammed Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, ts.), 13/161; Muhyiddîn Abdilkâdir b. Şeyh b. Abdillâh Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir ʿan ahbâri'l-karni'l-ʿâşir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405).

[54] Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/453; 3/118.

[55] Çiştî, *el-Bidâat*, ts., 28.

Müellif, ilim meşguliyeti ve eser telifiyle birlikte talebe yetiştirmeye de önem vermiş; kendisine ait ders halkaları oluşturmuştur. Ayrıca öğrencilerinin yalnızca Hanefî mezhebinden olmadığı, diğer mezheplerden de talebelerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu çerçevede onun tanınmış kıymetli öğrencileri arasında, bir müddet Filistin'in el-Halîl Mescidi'nde, ardından Hicaz bölgesinde imam-hatiplik yapan; edebiyat ve tarih alanlarında da temayüz etmiş[56] ve eserleri günümüze yetişen Muhyiddîn Abdulkâdir b. Muhammed et-Taberî eş-Şâfiî (ö. 1033/1624) yer almaktadır.[57]

Ali el-Kârî'nin meşhur talebeleri içerisinde el-Allâme el-Fakîh el-Kâdî Abdurrahmân b. İsâ Mürşid Ebu'l-Vehâce el-Umârî (ö. 1037/1628) de yer almaktadır. Mekke-i Mükerreme'de imamlık ve müftülük vazifelerinde bulunan Abdurrahmân el-Mürşidî'nin, hayatının son zamanlarında bu vazifeden azledildiği ve hapsedildiği, hapiste boğularak öldüğü nakledilmektedir. Çağımıza ulaşan eserlerinin var olduğu belirtilmektedir.[58]

Talebelerinden biri de Muhammed Abdulazîm b. Ferrûh el-Moravî el-Mekkî el-Hanefî'dir (ö. 1061/1651). Mekke-i Mükerreme'de dünyaya gelen ve babasının terbiyesi altında yetişen Muhammed Abdulazîm'in "İmâmu'l-Hudâ" ve "Şemsü'l-eimme" gibi lakaplarla meşhur olduğu ve bazı eserler kaleme aldığı ifade edilmektedir.[59]

Bununla beraber es-Seyyid Muazzam el-Hüseynî el-Belhî'nin, Ali el-Kârî'nin eserlerini neşreden talebeleri arasında bulunduğu kaydedilmektedir. Zira İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), *Ukûdu'l-leâlî fi'l-esânîdi'l-avâlî* isimli kitabında, Ali el-Kârî'nin eserlerinin kendisine Molla İbrâhîm el-Kûrânî, Muhammed Şerîf b. Molla Yûsuf el-Kûrânî es-Sıddîkî ve Seyyid Muazzam el-Hüseynî el-Belhî vasıtasıyla ulaştığını söylemektedir.[60]

Müellifin yetiştirdiği talebeler, yalnızca adı geçen ulemayla sınırlı kalmamaktadır. Mekke-i Mükerreme'de kalması sebebiyle hac döneminde gelen alimlerden çokça istifade ettiği gibi birçok kimse de kendisinden faydalanmıştır. Kısa zaman için Mekke'de bulunan kişilerin isimleri ve kaç kişi olduklarının tespiti çok zor olduğundan, müelliften ders alan her bir öğrencinin belirlenmesi güçtür. Bununla birlikte, ismi bilinen talebeler araştırıldığında, tamamının İslâmî ilimlerde meşhur olmuş, liyâkatli ve kendi alanlarında uzman âlimler olduğu ifade edilmektedir.[61]

---

[56] Kârî, *Nuhbe*, 65-69; Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Aliyyu'l-Kârî ve eseruhu fî ilmi'l-Hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 84.

[57] Muhammed Furkan Taha Demirbaş, *Hanefî Hadis Usûlü Anlayışı ve Aliyyu'l-Kârî'nin Bu Anlayıştaki Yeri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 30; Tortop, *Ali el-Kârî*, 12.

[58] Çiştî, *el-Bidâat*, ts., 14; Kutlay, *el-İmâm Aliyyu'l-Kârî*, 86; Ebû Ğudde, *Nuhbe*, 69.

[59] Kutlay, *el-İmâm Aliyyu'l-Kârî*, 88; Ebû Ğudde, *Nuhbe*, 69; Çiştî, *el-Bidâat*, ts., 5.

[60] Çiştî, *el-Bidâat*, ts., 86.

[61] Kutlay, *el-İmâm Aliyyu'l-Kârî*; Ebû Ğudde, *Nuhbe*, 69.

Dinî ilimlerin pek çok alanında uzmanlığıyla öne çıkan ve hayatının tamamını dinî ilimlerin tahsil ve tedrisine adayan Molla Ali el-Kârî, (ö. 1014/605) yılında Şevval ayında Mekke-i Mükerreme'de vefat etmiş ve Muallâ Kabristanı'na defnedilmiştir. Ali el-Kârî'nin vefat haberinin Mısır'a ulaşmasından sonra, halkın büyük bir üzüntü duyduğu ve onu hayırla anmak maksadıyla Kahire'de hemen hemen dört bin kişinin hazır bulunmasıyla gıyabî cenaze namazı kıldıkları nakledilmektedir.[62]

Ali el-Kârî'nin Eserleri

Molla Ali el-Kârî, İslâmî ilimlerin hemen her alanında yaklaşık yüz seksen kadar eser telif etmiş olup bu çalışmaların neredeyse tamamının yazma nüshaları zamanımıza kadar ulaşmıştır.[63] Müellif, risâle şeklinde telif edilenler de dâhil olmak üzere yaklaşık iki yüzü aşkın eser kaleme almıştır. Ayrıca bazı araştırmacılar, müellifin torunlarının araştırmalarına dayanarak onun küçük büyük eserlerinin sayısının üç yüzü geçtiğini belirtilmektedir.[64]

Fıkıh Alanındaki Öne Çıkan Eserleri

1-*Refu'l-cunâh ve hafdu'l-cenâh bi erba'îne hadîsen fî bâbi'n-nikâh*

Bu eser nikâhı tavsiye eden ve nikâhın üstün faziletlerini konu edinen hadisleri ele almaktadır. Söz konusu konulara dair rivayetler bir araya getirilirken metinler şerh edilmiştir. Eser, matbu *Mecmû'u resâil* adlı eserin içinde dördüncü risâlede bulunmaktadır.[65]

2-*ed-Durratu'l-mudıyye fî'z-ziyârati'r-radıyye*

Bu risâle kısa bir hadis şerhi niteliği taşımaktadır. Molla Ali el-Kârî bu eserinde hac ve umre ibadetleri bağlamından Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in mübarek kabr-i şeriflerinin nasıl ziyaret edilmesi gerektiğine dair hükümleri ele almaktadır. Eser, matbu *Mecmû'u resâil* içerisinde on dördüncü risâle olarak yer almaktadır.[66]

3- *el-Vukûfu bi't-tahkîk alâ mevkıfi's-Sıddîk*

Söz konusu eser Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (ra.) ile Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in (ra.) Arafât ve Müzdelife menasikini yapıp yapmadıkları hususundaki ihtilafları ele almaktadır. Müellif,

---

62 Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar*; Uslu, "Herat", 17/215-218.

63 Lachin Guliyev - Mehmet Efe, "Ali el-Kârî'nin Beydâvî Tefsirindeki Kıraatlere Dair Tenkit ve Tashisleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/2 (2024), 638; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 14; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985), 403-405.

64 Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.

65 Muhammed Abdurrahman Şemmâ', *el-Molla Ali el-Kârî: fihrisu müellefâtihi ve mâ kütibe anh* (Dubâi: Matbûâtü Merkezi Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Türâs, 1993), 21; Tortop, *Ali el-Kârî*, 14.

66 Tortop, *Ali el-Kârî*, 15; Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 15.

mevzubahis konuya dair hem aklî hem de naklî delilleri ortaya koymaktadır. *Mecmûʿu'r-resâil*'de kırk bir numaralı risâle olarak geçmektedir.[67]

4-*et-Tasrîh fî şerhi't-Tesrîh*

Molla Ali el-Kârî bu risâlede sakal uzatmanın sünnet olduğuna değinmiş; sakalın sıfıra vurulması, uzunluğunun ölçüsü ve kınalanması ile ilgili rivayetleri tahlil etmiştir. *Mecmûʿu'r-resâil* içinde elli dört numaralı risâle olarak yer almaktadır.[68]

5- *el-Ecvibetü'l-muharrara fi'l-beydati'l-habîseti'l-münkira*

Yazar, bu risâlesinde Müslüman toplumun Nevruz ve Hıdırellez gibi gayri müslimlerin bayram ve kutlamalarından kaçınmalarının dinî bir yükümlülük olduğunu ifade etmiştir. Bu eser de *Mecmûʿu'r-resâil* içerisinde elli altı numaralı risâle olarak geçmektedir.[69]

Akaid ve Kelâm Alanındaki Öne Çıkan Eserleri

1- *Minehu'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*.

Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) ait olan *el-Fıkhu'l-ekber* adlı kitabına yapılmış bir şerhtir. Bu eseri Delhi'de m. 1890'da İstanbul'da h. 1303'te, Kahire'de ise h. 1323 ve h. 1327 tarihlerinde basılmıştır. Eser, Yunus Vehbi Yavuz'un çevirisiyle Türkçe'ye aktarılmıştır.[70]

2- *Davʾü'l-meʿâlî şerhu Bedʾi'l-emâlî*

Bu eser çeşitli tarihlerde birden fazla neşredilmiştir. Eser; Bombay'da h. 1295'te, Delhi'de m. 1884'te, İstanbul'da h. 1293, 1302 ve 1304 tarihlerinde basılmıştır.[71]

3-*Şerhu ʿAyni'l-ʿilm ve zeyni'l-hilm*

Farklı tarihlerde ve muhtelif merkezlerde yayımlanmıştır. Eser; İstanbul'da m. 1875, m. 1877 ve m. 1884 yıllarında, Lahor'da m. 1892'da, Kazan'da m. 1856'da ve Kahire'de m. 1932 yılında neşredilmiştir.[72]

4- *el-Meşrebü'l-verdî fî hakikati mezhebi'l-Mehdî*

Molla Ali el-Kârî'nin bu eseri Kahire'de h. 1278 yılında basılmıştır.[73]

Tefsir ve Kıraat Alanındaki Öne Çıkan Eserleri

1-Envâru'l-Kurʾân ve esrârü'l-furkân

---

67 Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 35; Tortop, *Ali el-Kârî*, 17.
68 Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 12; Tortop, *Ali el-Kârî*, 18.
69 Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 6; Tortop, *Ali el-Kârî*, 18.
70 Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 33; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.
71 Sürmeli, "Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-Karî'nin Dav'ü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-emâlî Adlı Eseri", 192-193; Tekin, "'Ali el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser İçin Kaleme Aldığı Şerhi", 342; Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 26.
72 Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 24; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.
73 Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 26; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.

Molla Ali el-Kârî'nin bu eseri, işârî tefsir yöntemi ile Kur'an-ı Kerim'in başından sonuna kadar tamamının tefsir edildiği bir eseridir. Bu eserin kütüphanelerde pekçok yazma nüshası mevcuttur. Müellifin bu eseri, *Tefsîrü'l-Mollâ ʿAlî el-Kârî el-müsemmâ Envârü'l-Kurʾân ve esrarü'l-furkân* ismiyle Nacî es-Süveyd'in tahkikiyle beş cilt olarak yayımlanmıştır.[74]

2- *el-Minehu'l-fikriyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*

Zekeriyya el-Ensarî'nin *ed-Dekâʾiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddime* adlı kitabıyla beraber Kazan'da m. 1887'de ve Kahire'de h. 1302'de basımı gerçekleştirilmiştir. Bunula beraber Taşköprüzâde'ye ait olan bir şerhle Mekke'de h. 1303 yılında yayınlanmış; Cezerî'nin oğluna dayandırılan bir şerhle beraber ise Kahire'de h. 1308 yılında neşredilmiştir.[75]

3- *Kitabu'l-Cemâleyn*

Bu eser *Tefsîru'l-Celâleyn* üzerine kaleme aldığı bir hâşiyedir.[76]

4- *Hâşiye ʿalâ Tefsîri'l-Beyzâvî (el-cüzʾü'l-âhir)*

Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) isimli tefsirinin son bölümü üzerine kaleme aldığı bir eseridir.[77]

5-*Hâşiye ʿalâ Şerhi'l-Caʿberî li'l-Kasîdeti'ş-Şâtıbiyye*

Molla Ali el-Kârî'nin Şâtıbiyye kasidesinin şerhi üzerine yazmış olduğu kıraat ilmine dair bir eseridir.[78]

Molla Ali el-Kârî'nin başka alanlarda da eserleri mevcuttur. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandırılan dua ve zikirleri içeren *el-Hizbu'l-Aʿẓam ve'l-Virdu'l-Efdam* ile Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ve selâm okumanın faziletlerini anlatan *es-Salâtü'l-matlûbe ʿale'z-Zâti'l-mahbûbe* yer almaktadır.[79] Tasavvuf alanında varlık mertebelerini konu edinen *Zeylü'l-Mertebeti'l-Vücûdiyye* ve müstakil bir risâle olan *er-Risâletü'l-ʿAttâniyye* dikkat çekmektedir.[80] Sîret ve şemâil hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çocukları, ahlâkı ve şemâilini anlatan risâleler ile *Zübdetü'ş-Şemâʾil* ve *ez-Zübde fî Şerhi Kasîdeti'l-Bürde* bulunmaktadır.[81] Vaaz ve nasihat alanında Receb ayının fazileti *Risâle fî Fadîleti Recebi'l-Müreccb* gibi eserler,[82] Arap dil

---

[74] Kılıç, *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kurân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*, 27; Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 9; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.

[75] Dede, *Molla Ali el-Kârî, Kıraat İlmindeki Yeri ve el-Minehu'l-Fikriyye fî-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye Adlı Eserin Tahlili*, 29-30; Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 33; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.

[76] Ziriklî, *el-Aʿlâm*, 5/12; Dede, *Molla Ali el-Kârî, Kıraat İlmindeki Yeri ve el-Minehu'l-Fikriyye fî-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye Adlı Eserin Tahlili*, 30.

[77] Tekin, "'Ali el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser İçin Kaleme Aldığı Şerhi", 343; Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 14.

[78] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 14.

[79] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 26.

[80] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 16-17.

[81] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 17-21.

[82] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 23.

alanında "lâm" harflerine dair *Risâle fi'l-Lâmât ve Maʿrifeti Aksâmihâ* benzer çalışmalar mevcuttur.[83] Biyografi ve tabakât sahasında ise müctehid âlimlerin tabakalarına dair *Tabakâtü'l-Müctehidîn* gibi eserler telif etmiştir.[84]

Hadis Alanındaki Öne Çıkan Eserleri

1- *el-Masnûʿ fî maʿrifeti'l-hadîsi'l-mevzûʿ (el-Mevzûʿâtü's-suğrâ)*

Yine hadis alanında yazılan bu eseri Lahor'da (h. 1302/1315) basılmış ve sonrasında Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkikiyle Beyrut (h. 1398/1978), Halep (h. 1389/1969) ve Kahire'de (m. 1984) yayımlanmıştır. Molla Ali el-Kârî, mevzû hadislerle ilgili *el-Mevzûʿâtü's-suğrâ* ile söz konusu çalışmasında, mevzû hadis olduğuna dair görüş birliği bulunan rivayetleri derlemiş ve alfabetik bir biçimde tasnif etmiştir. *el-Mevzûʿâtü's-suğrâ* adlı eserinde yer alan 417 mevzû hadisle alakalı son derece kısa değerlendirmeler yapılırken, içinde 625 hadisi bulunan diğer eserinde ulemanın görüşleri oldukça ayrıntılı olarak aktarılmakta ve tamamlayıcı mahiyette bilgiler sunulmaktadır. Bu rivayetlerden 402 hadis iki eserde de ortak olarak bulunmaktadır. *el-Mevdûâtü'l-Kübrâ*'daki rivayetlerden on beşi, diğer eserdeki yedi rivayet ise hasen veya zayıf olup mevzû kabul edilmemektedir.[85]

2-*Senedü'l-enâm şerhu Müsnedi'l-İmâm*

Bu eser Ebû Hanîfe'ye dayandırılan *el-Müsned* üzerine yaptığı bir şerh olup Beyrut'ta (h. 1405/1985), Delhi'de (h. 1313) ve Lahor'da (h. 1300, 1312) basılmıştır.[86]

3-*Cemʿu'l-vesâʾil fî şerhi'ş-Şemâʾil*

Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâʾilü'l-Muhammediyye* adıyla bilinen eseri üzerine kaleme alınmış en değerli şerhlerden biri kabul edilmiştir. Söz konusu eser Kahire'de (h. 1317, 1318, I–II; Münâvî'nin şerhi kenarında) ve İstanbul'da (h. 1290) basılmıştır.[87]

4-*Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*

İbn Hacer'in (ö. 852/1449) hadis usulü hakkında telif ettiği *Nuhbetü'l-fiker* adlı esere yine bizzat kendisi tarafından yazılan şerh üzerine yapılmış bir hâşiyedir. Eser Beyrut'ta (h. 1398) ve İstanbul'da (h. 1327) neşredilmiştir.[88]

5-Mirkâtu'l-mefatîh

---

[83] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 9.
[84] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 34.
[85] Kaınazarov, *Ali el-Kârî*, 17; Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 32.
[86] Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.
[87] Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 13; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.
[88] Tekin, "'Ali el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser İçin Kaleme Aldığı Şerhi", 343; Kârî, *Şemmu'l-avârıd*, 23; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.

Bu eseri Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 502/1109) Begavî'nin (ö. 516/1122) telif ettiği *Mesâbîhu's-Sünne*'ye üçüncü bir fasıl ekleyerek kaleme aldığı *Mişkâtü'l-Mesâbîh* adlı esere yapılmış en kıymetli şerh kabul edilmektedir. Bu eser Kahire'de (h. 1309, I–V) ve Mültan'da (h. 1392/1972) neşredilmiştir.[89] Molla Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'in mukaddimesinde Hz. Peygamber'in aydınlattığı yolda gitmenin ancak onun sünnet-i seniyesine sımsıkı sarılmakla mümkün olacağını, Allah Teâla'nın dinine tabi olmanın da ancak bu dinin açıklanmasıyla gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda müellif, hadis ilminin önemine ve şerh çalışmalarının kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmektedir.[90]

Ali el-Kârî, bid'atleri yok etmeye ve sünnet-i seniyyeyi ihya etmeye gayret gösteren İmam Begavî'nin *Kitabu'l-Mesâbîh* adlı eserini, alanında kaleme alınmış en sağlam ve en kapsamlı çalışma olarak tanıtmaktadır. İmam Begavî'nin ihtisar yolunu seçerek isnadları hazfetmiş olmasının bazı tenkitlere maruz kaldığını, lakin sika bir imam olması sebebiyle nakillerinin isnad derecesinde kabul gördüğünü belirtmektedir. Bununla beraber *Mesâbîh*'de kapalı kalan bazı kısımların bulduğunu vurgulamaktadır.[91]

Bu eseri hazırlarken Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820), İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887), Dârimî (ö. 255/869), Dârekutnî (ö. 385/995), Beyhakî (ö. 458/1066) ve diğer sika imamların rivayet ettikleri hadisleri esas kabul ettiğini söylemektedir. Bu imamlara dayandırılan hadislerin, doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilmiş gibi kabul edildiğini belirtmektedir.[92]

Ali el-Kârî, eserindeki kitap ve bab başlıkların tertibinde İmam Begavî'nin yöntemini aynen takip ettiğini belirtmektedir. Her babı genellikle üç fasla ayırdığını ifade etmektedir. İlk fasılda Buhârî ve Müslim'in veyahut bu ikisinden birisinin rivayet ettiği hadisleri temel aldığını ve bunun rivayet ilmindeki faziletinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. İkinci fasılda diğer hadis imamlarından nakledilen rivayetleri aktardığını, üçüncü fasılda ise ölçüyü gözeterek babın konusuna en uygun diğer rivayetleri eklediğini söylemektedir.[93] Bazı bablarda hiç hadis olmamasının, tekrarları bilinçli bir şekilde çıkarmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ali el-Kârî, fasıl değişikliklerin Sahîhayn esas alınarak yapılan tercihlerden kaynaklandığını ve bu metodun bilinçli bir tasnif sonucu ortaya çıktığını vurgulamaktadır.[94]

---

89 Kaınazarov, *Ali el-Kârî*, 17; Şemmâ', *Molla Ali el-Kârî*, 31; Özel, "Ali el-Kârî", 403-405.

90 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/3.

91 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/3.

92 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/3.

93 Kalkan, *Ali El-Kârî'nin Fethu'l-Muğatta Şerhu'l-Muvatta' İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, 84; Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîh* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 2002), 1/3.

94 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/3.

Molla Ali el-Kârî, tespit ettiği bazı ihtilafları değiştirmeden naklettiğini belirtmektedir. İmam Begavî'nin garîb veya zayıf olarak kabul ettiği rivayetlerin halini çoğunlukla izah ettiğini, hakkında hiçbir şey söylemediği bazı rivayetleri ise bilerek bıraktığını ifade etmektedir. Râvisi bulunmayan hadislerde boşluk bırakıldığını, bunların da bir ilim ehli tarafından tesbit edilmesini ümit ettiğini söylemektedir.[95] Son olarak bu eserinin hem hayatta hem de kendisinden sonra kendisine ve Müslümanlara faydalı olmasını temenni etmektedir.[96]

Molla Ali el-Kârî, *Mişkâtu'l-Mesâbîh'*deki hadisleri şerh ederken kendisinden önce telif edilen eserlerden yararlanmıştır. İlk dönem şerhlerden faydalandığı gibi kendi dönemine yakın ulemanın çalışmalarına da sıkça başvurmuştur. Özellikle de şerhini yaptığı *Mişkâtu'l-Mesâbîh* üzerine telif edilmiş şerhleri öncelikli kaynaklar içinde saymıştır. Genellikle hadislerin bulunması ve açıklanması sürecinde hemen hemen yüz kadar eserden faydalandığı belirtilmektedir. Molla Ali el-Kârî, hadis şerhlerinde yararlandığı eserlerin ve yazarların isimlerini her seferinde açıkça söylememiştir. Bu durumun hem benimsediği şerh geleneğinin hem de yaşadığı dönemdeki ilmî yöntemin bir sonucu olduğu ifade edilmektedir.[97]

Hadis şerhlerinden, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Kitâbu'l-Musannef*'i, Ebû Ya'la el-Mevsılî'nin (ö. 307/919) *Musnedu Ebî Ya'la el-Mevsılî*'i, Bezzar'ın (ö. 292/905) *Musnedu'l-Bezzar*'ı, Ebû Bekir'in (ö. 454/1066) *es-Sunenu'l-Kubrâ*'sı gibi eserlerden faydalanmıştır.[98] Hadis metinlerinin tahrici için Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sahîh*'i, es-Sehâvî (ö. 902/1497) *el-Mustedrek*'i, İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *Câmiu'l-Usûl*'u, İmâm Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Şemâil*'i gibi kaynaklardan yararlanmıştır.[99] Hadîs ilimlerine dair, İbnu's-Salâh'ın (ö.643/1245) *Ulûmu'l-Hadîs*'i, Tirmizî'nin (ö. 279/892), *Kitâbu'l-İlel*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*'i gibi kaynaklara da sıkça başvurmuştur.[100]

Müellif'in hem *Mişkâtü'l-Mesâbîh'*in şerhlerinden hem de başka eserlerin şerhlerinden yararlandığı bazı kaynaklar şunlardır: Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-Sunne'i*, Kâdî İyâd'ın (ö. 544/1149), *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim,* Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Meâlimu's-Sunen'i.*[101] Molla Ali el-Kârî, hadisleri izah ederken Kur'ân'ın âyetlerinden yoğun bir şekilde yararlanmıştır. Şerh yaparken ihtiyaç durumunda âyetlerin tefsirine de önem vermiş, bu bağlamda tefsir eserlerine de müracat etmiştir. Tefsir kaynaklarından bazıları şunlardır: Zemahşerî'nin (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl* ve *'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-*

---

95 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/3.
96 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/3.
97 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 64.
98 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 52-53.
99 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 53.
100 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 54.
101 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 54-55.

Te'vîl'i, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'i, İsfahânî'nin (ö. 425/1034) *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*'ı gibi.[102] Müellifin, fıkhî eserlerden yararlandığı bazı kaynaklar şunlardır: Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Umm'u,* Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si, Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsut*'u gibi.[103] Ali el-Kârî genellikle itikâdî meselelerde yararlandığı bazı kaynaklar şunlardır: Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*'si, Ebu'l-Abbas Takiyyuddîn'nin (ö. 728/1328) *el-Muntekâ*'sı gibi.[104] Müellifin, tasavvufla ilgili kullandığı bazı kaynaklar şöyledir: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'i, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî*'si, Atâullâh İskenderî'nin (ö. 709/1309) *Letâifu'l-Minen*, Rabbânî'nin (ö. 632/1234) *Avârifu'l-Maârif*'i gibi.[105]

Molla Ali el-Kârî *Mişkâtu'l-Mesâbih*'teki hadisleri izah ederken bazı kelimelerin lügavî manalarını, müştak oldukları kök harfleri ve irab durumlarını, bunun yanı sıra belâgat ve fesâhat açısından hallerini ele almıştır. Bu esaslar doğrultusunda hadislerin doğru anlaşılmasını ve bildirdikleri hükümleri ortaya koymayı hedeflemiştir. Bunları yaparken çeşitli nahiv ve belâgat kurallarını ele alıp açıklamaya çalışmıştır. Dil ve lugat alanında kullandığı bazı kaynaklar şöyledir: Sîbeveyh'in (ö.180/796) *Kitâbu Sîbeveyh*'i, Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbu'l-Luğa*'sı, Halil ibn Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-Ayn*'i, Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sıhâh fi'l-Luğa*'sı, Asmâî'nin (ö. 216/831) *el-Asmâiyyât'ı* gibi.[106]

Arap dili ve edebiyatına vâkıf olan Molla Ali el-Kârî, hadislerde geçen kelimeleri sarf ve nahiv bakımından açıklayarak tahlil etmiştir. Hemen her hadiste kelimeleri izah etmiş, iştikâkı ve i'râbına da temas etmiştir. Bazen de cümledeki ifadelerin farklı manalar taşıdığını açıklamıştır.[107]

Molla Ali el-Kârî hadisleri belâgat ilmininin verileri kullanrak şerh etmiştir. O şerhinde mecâz, istiare, kinaye gibi sanatlara dayalı izahlarda bulunmaktadır. Örneğin; Abdullah b. Amr'ın (r.a.) (ö. 65/684-85) naklettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İsrailoğullarının başına gelenler mutlaka benim ümmetimin başına da gelecektir. ' حَذْوَ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ': 'Tıpkı bir ayakkabının diğer ayakkabıya hizalanması gibi.' Hatta onlardan biri annesiyle zina yaptıysa, ümmetimde de bunu yapan kimse mutlaka bulunacaktır. Muhakkak İsrailoğulları yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların hepsi ateştedir; yalnız bir tanesi hariçtir." Sahâbîler: "O hangisidir, ey Allah'ın Rasûlü?" diye

---

102 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 65-66.
103 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 65-66.
104 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 65-66.
105 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 69-70.
106 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 71-72.
107 Şirinov, *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*, 233.

sordular. O da: "Benim ve ashabımın üzerinde gittiği yoldur." Ali el-Kârî bu hadiste geçen "حَذْوَ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ": "Tıpkı bir ayakkabının diğer ayakkabıya hizalanması gibi." ifadenın lafız itibariyle ayakkabının ayakkabıya tam uyması anlamına geldiğini, ümmetin önceki ümmetlerin yolunu bire bir takip edeceğini açıklamak üzere kullanılmış tam bir mutabakat ve benzerlik manasına gelen bir istiare olduğunu ifade etmektedir.[108]

Diğer bir örnek; İbn Ömer'in (r.a.) naklettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, ümmetimi —yahut Muhammed'in ümmetini— dalâlet üzere bir araya getirmez. 'وَيَدُ اللهِ عَلَى الْجَمَاعَةِ': 'Allah'ın yardımı[109] cemaatin üzerindedir.' Kim cemaatten ayrılırsa, tek başına kalır ve ateşe atılır." Molla Ali el-Kârî hadiste geçen "وَيَدُ اللَّهِ" ifadesinin lafız itibariyle "el" anlamına gelmekle birlikte Allah Teâlâ'nın yardımı, muhafazası ve rahmeti manasında kullanılan bir kinaye olduğunu ve bunun yanı sıra O'nun ihsanı ve tevfiki anlamına geldiğini belirtmektedir.[110]

Görüldüğü gibi dönemin önde gelen âlimlerinden biri olan Molla Ali el-Kârî, telif alanında son derece velût bir âlim olarak öne çıkmıştır. Hadis başta olmak üzere fıkıh, kelâm, tefsir, Arap dili ve edebiyatı ile tasavvuf gibi pek çok ilim alanında eserler kaleme almış, bu alanların her birinde ilmî birikimini ortaya koymuştur. Müellifin, *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eseri, *Mişkâtü'l-Mesâbîh* üzerine yazılmış şerhler arasında müstesna bir yere sahip olup hadis şerh literatürünün en önemli eserleri arasında kabul edilmektedir. Ali el-Kârî'nin hadisleri şerh ederken özellikle lafız, üslup ve inşâî yapılar üzerinde durması, onun belâgat ilmine verdiği önemi açıkça göstermektedir. Araştırmanın ikinci bölümünde Ali el-Karî'nin hadislerdeki inşâî yapılara dair değerlendirmelerinin daha iyi anlaşılması için belâgat-dinî ilimler ilişkisi üzerinde durulacaktır.

---

[108] el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîh*, 1/1/285.

[109] Ali el-Kârî "يد" kelimesinin yardım manasıma geldiğini söylemektedir. Bkz. Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 3/839.

[110] Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/260-261.

BİRİNCİ BÖLÜM
BELÂGATIN DİNÎ İLİMLER İLE İLİŞKİSİ

Bu bölümde belâgat kavramı incelenerek, belâgatın bir disiplin olarak ortaya çıkışında geçirdiği evrelerden söz edilmektedir. Buna ek olarak belâgat ilminin dinî ilimler ile kurduğu ilişki ele alınacaktır.

1.1. Belâgat Kavramı

Belâgat kelimesi sözlükte "ulaşmak, maksada varmak ve nihayete ermek" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[111] Bir terim olarak ise belâgat; kelâmdaki mana inceliklerini, ifadenin akıcılığını ve bir kelimenin kulağa hoş gelmesini ifade eden; hitabet ve söz söyleme üslubuna dair kriterleri belirleyen çeşitli edebî sanatlar ve esasları bünyesinde barındıran bir ilim dalıdır. Aynı zamanda bu ilim Kur'ân'ı Kerim'in sahip olduğu i'câz özelliklerinin açıklanmasına imkân sağlamaktadır.[112] Öte yandan belâgatın, kalemin dizgininin gevşetilmesi olmadığı gibi sözlerin yarıştırılması ve söz meydanının genişletilmesi de olmadığı ifade edilmektedir. Bu ilim vasıtası ile ne ihtiyaçtan fazla bir uzatma ne de muhatabı eksik bırakacak bir ihmal bulunmaksızın, murat edilen anlamın tamamının lafız ve mânâlarla dengeli bir şekilde aktarıldığı da vurgulanmaktadır.[113] Belâgat kavramı batı dillerinde "rhetoric" ve "eloquence" kavramları ile ifade edilmektedir. Bunlardan eloquence belâgatın meleke yönünü, rhetoric ise teorik yönünü ortaya koymaktadır.[114]

Belâgat eserlerinde, belâgat ifadesinin kelam ve kelamı söyleyen mütekellim ile ilişkisi vurgulanmaktadır. Şöyle ki, kelâmın belâgatı, sözün fasih olmasıyla birlikte muktezây-ı hale uygun olması şeklinde tarif edilmektedir. Muktezây-ı hal, bir zamandan başka zamana, bir mekândan başka mekâna ve bir kişiden başka bir kişiye göre değişen durumu göstermektedir. Mütekellimin belâgatı ise konuşanın, açık-seçik ve güzel söz kullanmasına imkân veren bir melekeye sahip olması şeklinde tarif edilmektedir.[115]

---

111 İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 8/419; Cürcânî, *et-Taʿrîfât*, 46; el-Kefevî, *el-Külliyyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431), 236; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Muʿcemu mekâyîsi'l-luğa* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1399), 1/131; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 53.

112 Hacımüftüoğlu, "Belâğat İlmi ve Kur'ân", 13.

113 Zafer Akyüz, "Belâgat İlminin Kur'ân-ı Kerîm'in İ'câz ve Tefsir Araştırmalarına Etkisinin Tarihi Seyri", *Universal Journal of Theology (Dergi)* V/2 (2020), 220.

114 Elias Anton, *el-Kâmûsu'l-ʿArabî (Modern Dictionary Arabic-English)* (Kahire, ts.), 75.

115 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 53; Enes Müstavi, *İkdü'l-Cevheri's-Semîn fî Erbaʿîne Hadîsen min Ahâdîsi Seyyidi'l-Mürselîn* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, 2024), 16; Ahmet Coşkun, "Kur'an-ı Kerim'in Tefsirinde Belâgat'ın Önemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1988), 184-185; Encümen Bayram, *Dilde Firavunculuk ve Selâme Mûsa* (Ankara: İlahiyat, 2022), 105.

Müstakil bir disiplin hâline gelmeden önce belâgata dair bilgiler "beyân", "bedî'", "şiir ve nesir değerlendirmesi" ve "fesahat" gibi başlıklar altında incelenmiştir.[116] Sistematik bir yapıya kavuşmasından sonra ise belâgat ilmi; meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç temel disiplin çerçevesinde incelenmiştir. Me'ânî ilmi, sözün hâlin gereğine uygun olup olmadığını ele almaktadır. Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde söz edilecek inşâî yapılar belâgat ilminde me'ânî ilminin kapsamına girmektedir. Beyân ilmi ise bir anlamın farklı ifade biçimleriyle nasıl aktarılacağını incelemektedir. Bedî' ilmi de lafzın ya da mananın süslenmesi ve güzelleştirilmesiyle ilgili hususları konu edinmektedir.[117]

1.2. Belâgat İlminin Ortaya Çıkışı

Belâgat insanın kendisinde doğuştan var olan bir yetenektir. Nitekim Kur'ân'da "خَلَقَ الْإِنسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ":[118] "*İnsanı yarattı ve ona beyânı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti*" âyetinde söz konusu yeteneğe ve insanın "beyân" kabiliyeti ile donatıldığına işaret edilmektedir. Bundan dolayı belâgat bir ilim formuna girmeden önce yazarlarda, şairlerde, hatiplerde ve hatta halkın günlük konuşmalarında bile kimi zaman ortaya çıkan "sahip olunan bir meleke" olarak değerlendirilmiştir.[119] Belâgat bir ilim dalı olarak, Arap dil ilimleri içinde teşekkül sürecini en geç tamamlayan alanlardan biridir. İlk dönemlerde dilciler tarafından belâgat, "tesirli ve etkili ifade yeteneği" şeklinde tahlil edilmiş ve zamanla bu bakış "güzel söz söylemenin kural ve esaslarını araştırma" anlayışına dönüşmüştür.[120]

Arap dili üzerine incelemelerde bulunan ilim adamları, meânî, beyân ve bedî' ilimleriyle ilgili eserleri nahiv, sarf ve lugat gibi dil ilimleri tamamlandıktan sonra telif etmişlerdir. Bu alanda yazılan ilk eser, Ebû Ubeyde'nin (ö. 206/821) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ıdır. O, Fadl b. Rebî'in meclisinde Kur'ân'da geçen "طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ":[121] "*Tomurcuğu sanki şeytanların başları gibidir.*" âyetindeki teşbih hakkında sorulan bir soru üzerine bu kitabı kaleme almıştır. Şeytan başı bilinmediği hâlde benzetmenin nasıl yapıldığı sorusuna, Ebû Ubeyde şairin "Beni nasıl öldürür ve mızrakların sivri uçları sanki gulyabanilerin dişleri gibidir" sözünü örnek göstererek cevap vermiş ve burada da amaçlanan şeyin, bilinmeyen bir varlıkla korkutucu bir tasvir yapmak olduğunu belirtmiştir. Nitekim Arapların, yüzünü görmedikleri hâlde çirkin şeyleri şeytana benzetmelerinin arka planında onların mutlak şer olarak kabul edilmesi düşüncesi

---

116 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm*, 415-416; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 55; Turan Bahşi, *Muʿtezilî Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü* (Antalya, 2020), 44-45.

117 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 56, 284, 396.

118 Rahmân 55/3-4.

119 Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

120 Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm*, 415-416; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 55; Bahşi, *Muʿtezilî Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü*, 44-45.

121 Sâffât 37/65.

bulunmaktadır. Ebû Ubeyde de bu olaydan sonra Kur'ân'daki, ilk lügat anlamı dışında bir mânanın kastedildiği bütün lafızları araştırıp bir araya getirmiş ve eserine *Mecâzü'l-Kur'ân* adını vermiştir.[122]

1.3. Belâgat İlminin Dönemleri

Belâgat ilmi, tarihsel süreç içerisinde farklı safhalardan geçerek gelişmiş ve her dönemde ayrı özellikler kazanmıştır. Arap edebiyatında belâgat araştırmaları ilk olarak edebî tenkit şeklinde ortaya çıkmış, İslâm'ın gelişi ile birlikte bir yandan Kur'an'ın i'câz yönünü ortaya koymak maksadıyla diğer yandan da edebî tenkit faaliyetleri sebebiyle daha hızlı gelişmeye devam etmiştir. Belâgatın sistematik hâle gelişi dört dönem hâlinde değerlendirmek mümkündür.[123]

1.3.1. Birinci Dönem

Kur'ân'ın inişinden itibaren 4. yüzyılın sonlarına kadar süreci kapsamaktadır. Bu dönemde belâgat çalışmaları, dil ve edebiyat, tefsir, edebî eleştiri ve kelâm gibi ilimlerle iç içe yürütülmüştür.[124] İslâm toplumunda fetihler sonrasında Arapların acemlerle bir arada yaşamaya başlamasıyla yaygınlaşan dilsel hatalar (lahn), Kur'ân tilâvetinde de görülmesi ilim adamlarını dil alanında çeşitli tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu tedbirler, dil kurallarının tespiti gibi çalışmalara zemin hazırlayarak Arap dili ilimlerine dair çalışmaların ilk nüvelerini oluşturmuştur. Yürütülen dilbilimsel faaliyetler aracılığı ile bir yandan toplumda yaygınlaşan dilsel hataların önüne geçilmek istenilmiş, diğer yandan Kur'ân dili olan Arapça'nın korunmasına ve kayıt altına alınmasına katkı sunulmuştur.[125]

İlk dönemlerde dil ve edebiyat toplu bir şekilde ele alındığı için belâgat kaideleri de söz konusu dil çalışmalarının içinde araştırılmıştır. Örneğin Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ında dil meselelerinin yanı sıra sonradan belâgat ilminin kapsamı altında ele alınan, takdim-tehir, kalb, hazftan dolayı yapılan mecâz ve kinâye gibi konulara yer verilmiştir.[126] Burada vurgulanması gereken husus, hicrî ikinci yüzyılın belâgat ve fesahat kavramlarının anlamlarının incelenmeye başlayan bir dönem olmasıdır. Mesela Bişr b. Mu'temir'in (ö.

---

122 Avnî, *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa*, 1988, 2/7-8.

123 Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

124 Mustafa Kayapınar, *Belâğatta Talebî İnşâ (Dilek Bildiren Anlatımlar)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 22; Kılıç, "Belâgat", 5/5/380-383.

125 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz:Muhammed Hüseyn Âli Yâsîn, *ed-Dirâsetul-luğaviyyeti inde'l-'Arab ilâ nihâyeti'lkarni's-sâlis* (Beyrut: Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-Hayâti, 1980), 169-170; Turan Bahşi, "'Arapça'da "Lahn"ın Dil Çalışmalarına Etkisi'" 5/4 (2020), 595-606.

126 Zafer Kızıklı, "Sîbeveyhî'nin 'el-Kitab'ında Belâgat Biliminin Temelleri", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* VI/23 (2006), 51-60; Velîd Kassâb, *et-Türâsin-nakdî ve'l-belâğî li'l- Mu'tezile hatta nihâyeti'l-karni's-sâdisi'l-hicrî* (Katar-Doha: Dârü's-Sekâfe, 1985), 39-42.

210/825) *Sâhîfetü'l-belâga* şeklinde bilinen meşhur belâgat kitapçığı olan bu ilmin teorik yönüne ilişkin erken dönem çalışmalarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bişr b. Mu'temir, *Sâhîfetü'l-belâğa*'da lafız –anlam ilişkisi, bir lafzın güzel olarak değerlendirilmesi için taşıması gereken nitelikler ve bir sözde kapalılığı ortaya çıkaran hususlara temas etmiştir. Bu yönüyle de onun sonraki dil bilginlerinin önünü açarak belâgatın teorik olarak incelenmesine katkı sunmuştur. [127]

Belâgat ilminin ilk döneminde bu alanda yaptığı çalışmalar ile kendinden söz edilmesi gereken diğer bir isim Câhız'dır (ö. 255/869). Onun *el-Beyân ve't-Tebyîn* isimli eseri edebî ve tarihî açıdan önemli bir değere sahip olup özellikle belâgat araştırmaları açısından temel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Câhız bu eserinde kendinden önce belâgata dair kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan ve dağınık hâlde bulunan birikimi sistemli biçimde bir araya getirmiştir.[128]

Belâgat ilminin ortaya çıkış döneminde Kur'an'daki kelimeler ve bu kelimelerin işaret ettiği anlamlar üzerine telif edilen "*Meâni'l-Kur'ân*", "*Mecâzü'l-Kur'ân*", "*İ'râbü'l-Kur'ân*", "*Müşkilü'l-Kur'ân*" gibi eserler de önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalar edebî sanatlara dair incelemelerin ilk adımlarını oluşturmuş ve özellikle de lafız ve mânâ arasındaki ilişkilerin çözümlenmesi hususunda belâgat biliminin gelişimine katkı sunmuştur. Bu dönemde Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân* ve *İʿrâbu'l-Kur'ân* çalışmaları, İbn Kuteybe'nin (ö. 209/824) *Teʾvîlü Müşkili'l-Kur'ân*'ı, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *İʿrâbü'l-Kur'ân* ve *Meâni'l-Kur'ân*'ı ve Şerîf er-Radî'nin (ö. 406/1015) *Telhîsü'l-beyân fî mecâzâti'l-Kurʾân*'ı ile *Mecâzâtü'l-âsâri'n-nebeviyye* gibi eserler belâgat konularını içine alan önde gelen örneklerdendir.[129]

Belâgatın ilk dönemimde söz edilmesi gereken diğer bir husus, edebî tenkit çalışmalarıdır. Söz konusu faaliyetler İslâmiyet'ten önce daha çok sözlü bir gelenek iken Abbâsîlerin ilk dönemindeki kültürel gelişmelerle birlikte beraber yazılı bir disiplin hâlini almaya başlamıştır. Bu dönemde kaleme alınan edebî tenkit eserleri aracılığıyla şiir ve nesir eleştirisinin temel kriterleri tespit edilmeye başlanmıştır. İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846) *Tabakâtü fuhûli'ş-şuʿarâʾ*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şiʿr ve'ş-şuʿarâʾ*'ı, İbnü'l-Mu'tezz'in *el-Bedîʿ*'i, Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin (ö. 371/981) *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhtürî*'si ve Ebu'l-Hasan el-Cürcânî'nin (ö. 392/1002) *el-Vesâta beyne'l-*

---

127 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423), 1/135; Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî Ebû Ömer Şihâbüddîn, *el-İkdu'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 4/146147.

128 Semira Karuko, "Bir Belağat Şaheseri Olarak Cahız'ın El-Beyan Ve't-Tebyin Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* II/2 (2016), 191.

129 Kılıç, "Belâgat", 5/580-583.

Mütenebbî adlı eserleri söz konusu eserlere örnek olarak verilebilir. Bunların yanında bû Saîd es-Sîrâfî'nin (ö. 368/979) *Sanʿatü'ş-şiʿr ve'l-belâğa*, Merzubânî'nin (ö. 384/994) *el-Müveşşah fî meʾâhizi'l-ʿulemâʾ ʿale'ş-şuʿarâʾ* ve İbn Münkız'ın (ö. 584/1188) *el-Bedîʿ fî nakdi'ş-şiʿr* adlı eserler de hem şiir tenkidini hem de belâgatla ilgili meselelerin birlikte ele alındığı kitaplardır.[130] Görüldüğü gibi bu dönemde belâgat çalışmaları gerek dilbilim gerkese edebî tenkit gibi faaliyetler ile iç içe geçmiş halde yürütülmüştür.

1.3.2. İkinci Dönem

Bu devir hicrî dördüncü yüzyılın sonundan sekizinci yüzyılın sonuna kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde belâgat bağımsız bir ilim haline gelmeye başlamış ve belâgat terimlerinin tespitine yönelik adımlar atılmıştı. İlk devirde, belâgatın diğer ilimlerle birlikte ele alındığı çalışmalar etkin iken bu dönemde telif edilen çalışmalarda ise belâgat konuları daha yoğun işlenmektedir.[131] Sözü edilen çalışmalara Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-Sınâʿateyn*'i, İbn Reşîk'in (ö. 456/1064) *el-ʿUmde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırru'l-fesâha*'sı ve Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin (ö. 517/1123) *Kânûnü'l-belâga*'sı gibi kitaplar örnek olarak verilebilir.[132]

Bu dönemde belâgat ilminin gelişimine büyük katkı sunan ilim adamlarından biri de Abdulkâhir el-Cürcânî'dir (ö. 471/1078-79). Cürcânî, *Delâʾilü'l-iʿcâz* adlı eseriyle meʿânî ilminin, *Esrârü'l-belâğa* adlı eseriyle ise beyân ve bedî' ilimlerinin temellerini atmıştır. Belâgatın gelişimine sunduğu katkılar nedeniyle o, bu ilminin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Sonraki belâgat bilginleri de Cürcânî'nin mezkûr eserlerini esas alarak belâgat çalışmalarını devam ettirmişlerdir.[133]

Cürcânî *Delâʾilü'l-iʿcâz* isimli eserinde kendinden önceki lafız veya mânâ üzerinden yapılan sözlerin üstünlük yönlerinin belirlenmesine yönelik tartışmalara "nazm" düşüncesi ile katılmıştır. Bu teoriye göre o, sözler arasındaki üstünlük karşılaştırmalarında lafız veya mânâ tek başına belirleyici bir ölçüt olamayacağını ve bu iki unsurun birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle de Cürcânî sözlerin üstünlüğünün hem lafız hem de mânâyı kuşatan nazımda ortaya çıktığını savunmuştur. Bu konu hakkında yapılan

---

130 Kayapınar, *Belâğatta Talebî İnşâ (Dilek Bildiren Anlatımlar)*, 22; Kılıç, "Belâgat", 5/580-583.

131 İsa Güceyüz, *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesahat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî'* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020), 75.

132 Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

133 Muhammed Mahmut Olçun, "Cürcânlı Üç Edîbin Klasik Arap Edebiyatına Katkıları", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (15 Haziran 2021), 63-64; Yusuf Ziya Bal, "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Nazım Düşüncesi Bir Kuram mıdır?", *TARR: Turkish Academic Research Review* X/3 (2025), 750; Kadir Kinar, "Abdulkahir El-Cürcani'nin Nazm Teorisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 98.

araştırmalarda Cürcânî'nin sözün üstünlüğünü nazma dayandırmasının temel amacının Kur'ân'ın mucizelik yönlerinden birinin, onun nazmında ortaya çıktığını ispat etmek olduğu ifade edilmektedir.[134]

Cürcânî tarafından ilkeleri belirlenen nazım teorisi ondan sonra belâgat dışında tefsir ilmine de uygulanmıştır. Bu hususta *Keşşâf* isimli tefsir sahibi Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) nazım düşüncesinde Cürcânî'yi takip ettiği ve bu durumun tefsirinde belirgin bir şekilde görüldüğü ifade edilmektedir.[135]

Belâgat ilminin gelişiminde ikinci devrin sonlarına doğru telif edilen eserlerin tümüyle belâgat ağırlıklı hale geldiği ve belâgat ilminin beyân, meânî ve bedî' şeklindeki klasik yapısına kavuştuğu ifade edilmektedir. Bu yüzyıllarda yazılan diğer önemli çalışmalar arasında Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Nihâyetü'l-îcâz*'ı; Ebû Ya'kūb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ʿulûm'u;* Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 637/1239) *el-Meselü's-sâʾir*'i ve *el-Câmiʿu'l-kebîr*'i; İbn Ebü'l-İsba' el-Mısrî'nin (ö. 654/1256) *Bedîʿu'l-Kurʾân* ve *Tahrîrü't-Tahbîr*'i; Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin (ö. 749/1348) *et-Tırâzü'l-mütezammin*'i bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar, belâgatın sistematik yönünü ortaya koyan temel kaynaklar haline gelmiştir.[136]

1.3.3. Üçüncü Dönem

Bu devir hicrî 8. yüzyıl yarısından 13. yüzyılın bitimine kadar olan dönemi kuşatmaktadır. Bu devirde hâşiye, şerh ve ta'lîkât gibi çalışmalar dikkat çekmektedir. Belâgat ile ilgili mevcut bilgiler bu dönemde tasnif edilmiş ve belâgatı ilgilendiren konular mantıkî bir zeminde açıklığa kavuşturulmuştur**.**[137]

Yapılan şerh ve hâşiye çalışmalarında dikkat çeken diğer bir özellik de çalışmanın konusu her ne olura olsun yazarın kendi ihtisasıyla alakalı deyim veya terimlere büyük bir oranda yer verilmesidir. Belâgat çalışmalarında bedî', beyân ve meânî şeklindeki tasnif bu dönemde de aynen sürmüştür. Dönemin önemli eserleri arasında Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Fevâʾidü'l-Gıyâsiyye'si*, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel ʿale't-Telhîs* ve *Muhtasarü'l-Mutavvel*'i, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Havâşi's-Seyyid ʿale'l-Mutavvel*'i, Hasan Çelebi (ö. 886/1481) *Hâşiye ʿalâ Şerhi'l-Mutavvel'i* ve Abdülhakîm es-

---

134 Bal, "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Nazım Düşüncesi Bir Kuram mıdır?", 749-756.

135 Harun Abacı, *Tefsirlerde Mu'tezile Etkisi –Beyzâvi ve Nesefî Örneği* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 30; Mehmet Taha Boyalık, *Abdülkâhir Cürcânî'nin Sözdizimi Teorisi Ve Tefsir Geleneğine Etkisi* (istanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 264.

136 Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

137 Güceyüz, *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesahat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî'*, 77-78.

Siyâlkûtî'nin (ö. 1067/1656) *Hâşiye ʿale'l-Mutavvel'i* gibi birçok yazarın haşiyeleri bulunmaktadır.[138]

Söz konusu dönemde şerh-hâşiye türünün yanı sıra ihtisâr türünde de çok sayıda belâgat eseri kaleme alınmıştır. Şevkî Dayf gibi bazı araştırmacıların, bu eserlerin yeni bilgi üretmek yerine mevcut birikimi tekrar eden çalışmalar olduğunu dolayısıyla söz konusu muhtasarların özgünlükten yoksun ikincil metinler şeklinde değerlendirildiği ifade edilmektedir. Buna karşın belâgat muhtasarlarının yalnızca özetleme amacı taşımadığını; ilmî, pedagojik ve sistematik gerekçelere dayanan çok yönlü bir telif sürecinin ürünü olduğu belirtilmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda Cürcânî, Sekkâkî ve Kazvînî gibi müelliflerin eserleri üzerine yazılan muhtasarların, anlatım kusurlarını giderme, metni düzenleme, içeriği zenginleştirme ve öğrenimi kolaylaştırma gibi hedefler gözettiği ve dönemin ilmî ihtiyaçlarına özgün katkılar sunduğu tespit edilmektedir.[139] Görüldüğü üzere bu dönemde belâgat alanında çeşitli tahlil ve tenkitlere yer verilen şerh, hâşiye ve ihtisar türü eserler kaleme alınmıştır.

1.3.4. Dördüncü Dönem

Hicrî on üçüncü yüzyılın sonlarından bugüne kadar devam eden bu devir, Mülümanların Avrupa ile etkileşim oluştuktan sonra modern buluşların başladığı bir dönemdir. Bu sebeble belâgat ile uğraşan bilim adamları klasik belâgat anlayışını devam ettirenler ve bu disipline çağdaş bir bakış açısı sunmak isteyenler şeklinde iki kola ayrılmaktadır. 20. yüzyıl belâgat çalışmalarında daha önceki dönemlerde kaleme alınan metin, hâşiye ve şerhlerden yararlanarak belâgat konularını kendi anlayışlarına göre şekillendirmeye çalışmışlardır.

Bu devirde Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî (ö. 1307/1890) *el-Vesîletü'l-debiyye ile'l-ʿulûmi'l-ʿArabiyye* isimli eseriyle ve Ahmed el-Hâşimî (ö. 1362/1943) de *Cevâhirü'l-belâġa fi'l-meʿânî ve'l-beyân ve'l-bedîʿ* isimli kitabıyla bazı ilâvelerle birlikte klasik yöntemi devam ettirmiştir.[140] Öte yandan Tâhâ Hüseyin, Abbas Mahmûd el-Akkâd ve İbrâhim el-Mâzinî gibi müellifler ise belâgata çağdaş bir yön vermek amacıyla Batı edebiyatını araştırmış, edebî tenkit kitaplarından yararlanması gerektiğini savunmuş kimselerdir. Söz konusu isimlerin neredeyse tamamı belâgat ilmiyle alakalı müstakil bir kitap telif etmese de eserlerinde belâgata yoğun bir şekilde temas etmişlerdir. Bunların dışında Emîn el-Hûlî'nin *Fennü'l-kavl* ve *el-Belâğa* ve *ʿilmü'n-nefs*'i, Ahmed Hasan ez-Zeyyât'ın *Difâʿ ʿani'l-belâğa*'sı ve Ali el-Cârim – Mustafa

---

138 Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

139 Evren Torbalı, "Klasik Dönem Belâgat Muhtasarları: Telif Sebepleri ve Özgünlük Problemi" (Erişim 12 Ocak 2026), 118-119.

140 Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

Emîn'in *el-Belâgatu'l-vâdıha* modern dönem belâgat çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir.[141]

1.3. Belâgat ve Dini İlimler Arası İlişkiler

Bu bölümde, belâgat ilminin dinî ilimlerle olan ilişkisi, tefsir, kelam, fıkıh ve hadis disiplinleri üzerinden ele alınacaktır.

1.3.1. Belâgat ve Tefsir İlişkisi

Allah Teâlâ, ilâhî mesajlarını peygamberlerine, elçilerinin içinden çıktığı toplumun diliyle iletmiştir. Bu durum Kur'ân'ı Kerîm'de "وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه لِيُبَيِّنَ لَهُمْ": "*Biz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) açıklasın*."[142] şeklinde ifade edilmektedir. Son ilâhî mesaj olan Kur'ân da söz edilen ilkeye bağlı olarak " اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰناً عَرَبِياً لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ": "*Gerçekte biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik, umulur ki akledersiniz.*"[143] âyetinde de vurgulandığı gibi Arapça olarak gönderilmiştir.[144] Kur'ân'ın Arapça olarak gönderilişi belâgat ile tefsir ilimleri arasında Kur'an'ın nüzulünden itibaren sıkı bir bağın kurulmasını gerektirmiştir.

Bu bağlamda müfessirler, ilahî kelâmın doğru biçimde anlaşılabilmesi için belâgat ilminin vazgeçilmez olduğunu erken dönemlerden itibaren fark etmiş ve onu Kur'an'ı yorumlamada temel araçlardan biri olarak değerlendirmiştir. Örneğin Ferrâ (ö. 207/822) *Meânî'l-Kur'ân* adlı eserinde teşbih, istiare, mecâz, kinaye, mecâzî istifham, takdim-tehir ve hazif gibi belâgat meselelerini Kur'an örnekleri üzerinden ele almıştır. Söz konusu başlıkların belâgat disiplinin ana konuları arasında yer alması, ilk dönemlerden itibaren tefsir ve belâgat ilimleri arasındaki irtibatı açık biçimde yansıtmaktadır.[145]

Sonraki dönemlerde de müfessirler, belâgat ilmini tefsir ilmi açısından vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ilim olarak görmüşlerdir. Bu anlayış ile *el-Keşşâf* isimli tefsirini kaleme alan Zemahşerî (ö.538/1144), eserinin mukaddime bölümünde belâgat ilminin tefsir açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Müellif Câhız'ın (ö. 255/869) *Nazmu'l-Kur'ân* adlı eserinden yaptığı bir iktibasla, belâgat ilminin Kur'ân'ı anlamada ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu fıkıh ve kelâm gibi dinî ilimlerde zirveye ulaşan âlimlerin beyân ve me'ânî ilimlerinde

---

141 Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

142 İbrâhim 14/4.

143 Yûsuf 12/2.

144 Abdulcelil Candan, "Kur'ân Neden Arapça İndirildi? (Gerekçeler ve Amaçlar Üzerine Bir Deneme)", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - X/26 (2006), 40.

145 Mesut Kaya, *Tefsir Geleneğinde El-Keşşaf Şerh ve Hâşiyeleri Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 20; Emin Cengiz, "Endülüs Tefsir Geleneğinde Belagat İlminin Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* VIII/2 (2021), 279.

derinleşmedikçe Kur'ân'ın hakikatlerine nüfuz edemeyeceğini ifade etmektedir.[146] Nitekim günümüz belâgat araştırmalarında me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerine dair pek çok unsurun Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı şöyle ifade edilmektedir.

> "*Dilin doğasında olan birçok belâgat sanatının Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı açıktır. İsnad, müsned, müsnedün ileyh, inşa ve haber cümleleri, kasır, fasıl-vasıl, îcâz, itnâb, müsâvât gibi me'ânî ilmine ait konular; teşbih, hakikat, mecâz, istiare, kinaye, ta'riz gibi beyan ilmine ait sanatlarla; tıbak, tedbic, mukabele, murâat-i nazir, teşâbuh-i etrâf, irsâd, müşâkele, akis, leff-ü neşir, tefrik, taksim, reddü'l-acz ale's-sadr, cinas gibi bedl ilmine ait sanatlar incelendiğinde bunlara ait örneklerin Kur'an âyetlerinde de mevcut olduğu görülür.*"[147]

Müfessirlerin yanında belâgat âlimleri de Kur'an'ı daha iyi anlamak ve onun mucizevî yönünü incelemek amacıyla belâgat sanatları hakkında müstakil eserler telif etmişlerdir. Bu çalışmaların temel örnek ve delil kaynağını yine Kur'an oluşturmuştur. Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâilü'l-İ'câz*ı, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm'*u, İbnü'l-Esîr'in *el-Meselü's-Sâir'*i ve Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin *et-Tırâzü'l-Müteżammin'*i gibi eserler, belâgat ile tefsir arasındaki güçlü bağı açıklama ve örneklerle ortaya koymaktadır. Ayrıca tefsir ve tefsir usulü literatüründe haber ve inşâ bahislerinin ayrıntılı biçimde ele alınması, emir, nehiy ve istifham gibi inşâî yapıların mecâzî kullanımları ile haber ve inşânın birbirinin yerine geçtiği âyetlerin üslup açısından değerlendirilmesi, bu ilişkinin düzenli bir biçimde devam ettirildiğini göstermektedir.[148]

1.3.2. Belâgat ve Kelam İlişkisi

Belâgat disiplini içinde kelâmcılar da önemli bir yere sahiptir. Hitabet, münazara ve cedel alanlarındaki yetkinlikleri sayesinde belâgatın kurallarını ustalıkla kullanan kelâmcılar, bu ilmin gelişimine katkı sunmuşlardır.[149] Bu bağlamda Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) dil alanında uzman bir kişi olduğu; özellikle edebî sanatların kullanımındaki maharetiyle insanları etkilediği ve fikirlerini geniş halk kitleleri arasında

---

146 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidı't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 2015), 1/7.

147 Ali Bulut, "Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belagatın Rolü: Tevriye Sanatı Örneği", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, (2010), 68.

148 Güler Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 30-31.

149 Hasan Tevfik Marulcu, *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelamı Bağlamında Kelam-Belağat İlişkisi* (Isparta: Dilara Yayıncılık, 2012), 22-23; Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, 34-35.

rahatlıkla yayabildiği ifade edilmektedir.[150] Benzer şekilde kelam âlimi Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın (ö. 235/849) da dil ve edebiyat konularına ilgi duyan fesâhat sahibi bir kişi olduğunu belirtilmektedir.[151]

Kelâm bilginleri için belâgat, dinî ve savunulan mezhebi fikirler açısından önemli görülmüştür. Şöyle ki Mu'tezile'nin gayr-i Müslimler ve farklı mezhep mensuplarıyla girdiği tartışmalarda başarı elde etmesi, onların "güzel ve etkili söz söyleme" yeteneğine sahip olmalarını gerekli kılmıştır. Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden Sümame b. el-Eşras (ö. 213/828), Nazzâm (ö. 231/845), Ebû Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/850), Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ve Ebu'l-Kâsım el-Ka'bi (ö. 319/931) gibi âlimlerin belâgat ilminin inceliklerine vakıf oldukları ve girdikleri münazaralarda bu bilgileri kullandıkları nakledilmektedir.[152]

Kelâm belâgat ilişkisinin en yoğun gözlemlendiği yerlerden biri Kur'an-ı Kerîm'in i'câzı konusudur. Kur'an-ı Kerîm edebî açıdan mucize olarak nazil olmuş ve bir benzerinin getirilmesi hususunda insanlara ve cinlere meydan okumuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in bir beşerin sözü olmayıp insanların benzerini meydana getirmekten âciz kaldıkları ilâhî bir kelâm olduğu Bakara suresindeki şu âyetlerde şöyle vurgulanmaktadır: " وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ"[153]: "*Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz! Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır."* Hûd suresinde ise meydan okuma şöyle ifade edilmektedir: "اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهٖ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"[154]: "*Yoksa "Kur'an'ı kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"*

Kur'ân'ın sahip olduğu i'câz ilim adamları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bunlardan Mu'tezile ekolü mensubu Nazzâm (ö. 231/845), Kur'ân'ın i'câzını sarfe düşüncesi ile izah etmektedir. Bu teoriye inkârcıların belâgat bakımından Kur'an'ın bir benzerini meydana getirme gücüne sahip olduğunu ancak onların bu gücü kullanmasının Allah tarafından engellendiğini ileri sürmektedir. Sarfe düşüncesini benimseyenlere göre Kur'an, içerdiği edebî

---

150 Ebu'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, ed. Osman Abdulkerim (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 588; Johann Fück, *el-'Arabiyye -dirâsâtün fi'l-luğa ve'l-lehecât ve'l-esâlîb*, çev. Abdulhalim en-Neccâr (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1952), 59.

151 Bahşi, *Muʿtezilî Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü*, 43.

152 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 218.

153 Bakara 2/23-24.

154 Hûd 11/13.

nitelikler bakımından Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlayan bir mûcize değildir. Bunun yerine Kur'ân önceki ilâhî vahiyler gibi Allah'ın insanlara bildirdiği emirleri ve gaybî bilgileri ihtiva eden bir kitaptır. Ne var ki söz konusu teori, birçok açıdan tenkit edilmiş; tutarsız ve yanlış bir telakki olduğu farklı çalışmalarda ortaya konulmuştur. [155]

Sarfe teorisine karşı çıkanlardan biri olan Abdulkâhir Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* isimli eserinde itizâlî-lafızcı söz anlayışının tutarsızlığını orta koymuş bunun yerine geliştirdiği nazım teorisiyle Eş'arîlerin zihnî söz anlayışına yönelerek Kur'ân'ın kadîm olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda Cürcânî'nin yaptığı çalışmalar ile anlamların, zihindeki gramatik diziminin lafzın hakikati olduğunu kanıtladığı ve lafzî söz diziminin aslında zihnî anlam diziminin bir yansıması olduğunu ifade edilmektedir.[156]

Eş'arî ekolüne mensup Bakıllânî ise Kur'an'ın i'câzını temellendirmek ve Rummânî'nin görüşlerini eleştirmek amacıyla geniş bir eser telif ederek kendisinden önceki belâgat birikimini sistemli bir hale getirmiştir. Metni anlamada ve ifade etmede edebî unsurlardan faydalanan Bakıllânî, farklı inanç ve mezheplere mensup düşünürlerle yaptığı tartışmalar, muhataplarını susturan keskin dili ve ikna kabiliyetiyle tanınmış, bu yönüyle "ümmetin dili" şeklinde meşhur olmuştur. Böylece daha önce kelâmcılar ve edebiyatçılar tarafından belirlenen edebî yöntemler, onun çalışmalarında düzenli ve sistemli bir bütünlük kazanmıştır.[157]

1.3.3. Belâgat ve Fıkıh İlişkisi

Fıkıh usulü âlimleri, ilk dönemlerden itibaren belâgat ilminin dinî hükümlerin tespitindeki etkisini fark etmiş ve eserlerinde bu alana geniş bir şekilde yer vermiştir. Delillerden doğru sonuçlara ulaşabilmek için haber–inşâ, hakikat–mecâz ve benzeri ifadelerin doğru anlaşılmasının gerekliliği üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu yaklaşımı ilk dile getirenlerden biri olan İmam Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde Kur'an'ın Arap diliyle gelmesinin, lafızların taşıdığı dilsel özelliklerin dikkate alınmasını önemle ifade etmiş; lafzın gerçek ve mecâzî kullanımları ile umum–husus ilişkisini çeşitli başlıklar altında işlemiştir.[158]

---

155 Yusuf Şevki Yavuz, "Sarfe", 2009, 36/140; Ebu'l-Feth Tâcuddîn (Lisânuddîn) Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, ed. Ahmed Fehmî Muhammed Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/50.

156 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mehmet Taha Boyalık, *Abdülkâhir Cürcânî'nin Sözdizimi Teorisi Ve Tefsir Geleneğine Etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 80, 173, 268.

157 Marulcu, *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelamı Bağlamında Kelam-Belağat İlişkisi*, 23-24.

158 İhsan Akay, "Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Emir-Nehiy Sîgaları Bağlamında Belâgat-Fıkıh İlişkisi", *Bütün Yönleriyle Zemahşerî* II (2023), 142; Hasan Taşdelen, "Belâğat İlmi ve Tarihi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 222-223; Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, 32-33.

İslâm düşüncesi üzerindeki etkisiyle bilinen ve "hüccetü'l-İslâm" unvanıyla anılan Gazzâlî, *el-Mustasfâ* isimli eserinde belâgatle ilgili pek çok meseleyi detaylı olarak incelemiştir. Hakikat ve mecâz, soru kalıpları, tahsis, kapalılık ve açıklık, zahir ile tevile konu olan ifadeler, emir ve yasak gibi konulara temas eden Gazzâlî, bu alanları müçtehitlerin sağlıklı hüküm çıkarabilmesi için vazgeçilmez bir çalışma alanı olarak değerlendirmiştir. Bu belâgat ile fıkıh usulü arasındaki güçlü bağı açıkça göstermektedir.[159]

Dil ve ifade meselelerine usul eserinde geniş alarak yer veren diğer bir âlim Âmidî, *el-İhkâm* adlı çalışmasında kelime türleri, haberin doğruluk değeri, emir ve nehiy, genel ve özel ifadeler, mutlak ve kayıtlı lafızlar ile mücmel–mübeyyen konularını ele almıştır. Emir sigasının bağlama göre mübahlık, irşat, tehdit veya temenni anlamları kazanabileceğini belirtmesi, usulcülerin Kur'an'ı Kerîm'i anlamada belâgat ilminden çokça yararlandığını göstermektedir. Sekkâkî'nin, fıkıh usulü meselelerinin büyük ölçüde belâgatın etkisi altında girdiğini ifade etmesi ve Sübkî'nin meânî ile usul arasındaki önemli ilişkiyi vurgulaması, her iki disiplinin konu ve yöntem bakımından ne kadar birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.[160]

Fıkıh usulü alanında çalışan âlimler, Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarma sürecinde dilin yapısal ve anlamsal özelliklerini dikkate almak durumunda kalmışlardır. Bu sebeple usul eserlerinde hurûfü'l-meânî, hakikat ve mecâz ayrımı, emir ve nehiy gibi başlıkların yer alması, belâgat ile fıkıh usulünün birbiriyle çok alakalı olduğunu göstermektedir. Usul alimleri bu meseleler hakkında yaptıkları değerlendirmeler, yalnızca hukuk usulü açısından değil, aynı zamanda belâgat ilminin tarihî gelişimi yönünden de önem arzetmektedir. Sekkâkî ve Sübkî gibi âlimlerin dikkat çektiği üzere, fıkıh usulü ile meânî ilmi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır; zira haber ve inşâ kipleri ile emrin yükümlülük, nehyin yasaklama ifade etmesi gibi usul konularının büyük bir bölümü, doğrudan meânî ilminin alanına girmektedir.[161]

1.3.4. Belâgat ve Hadis İlişkisi

Belâgat ile hadis arasındaki bağ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahip olduğu üstün fesahat ve belâgattan kaynaklanmaktadır. Ümmî olmasına rağmen Allah Teâlâ'nın kendisine lütfettiği duygu berraklığı, düşünce sağlamlığı ve gayb âlemine bağlılığı sayesinde ilahî mesajların aslını bozmadan alıp insanlara anlatma kabiliyetine sahip mükemmel bir rehber olarak yaratılmıştır. Âlemlerin Rabbi tarafından sürekli gözetim altında olan Hz. Peygamber, tebliğ görevini gereği

---

159 Taşdelen, "Belâğat İlmi ve Tarihi", 222-223; Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, 33; Akay, "Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Emir-Nehiy Sîgaları Bağlamında Belâgat-Fıkıh İlişkisi", 143.

160 Taşdelen, "Belâğat İlmi ve Tarihi", 221; Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, 34.

161 Taşdelen, "Belâğat İlmi ve Tarihi", 222.

gibi yerine getirebilmesi için gerekli özelliklerle donatıldığı gibi, tebliğin en etkili unsuru olan güçlü bir dil yeteneğiyle de desteklenmiştir.[162]

Belâgat ilmi, hadislerin doğru biçimde anlaşılmasında temel bir öneme sahiptir. Çünkü hadis, yazılı bir metinden ziyade konuşan, dinleyen ve bu ikisini bağlayan bir iletişimi ifade etmektedir. Sözü söyleyenin maksadı, muhatabın durumu ve sözün söylendiği şartlar bilinmeden anlamın tam olarak kavranması mümkün olmayacaktır. Bu sebeple, bir ifadeden neyin kastedildiğini tespit edebilmek için belâgat ilmine ihtiyaç duyulmaktadır.[163]

Bazı rivayetlerde ifade edildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.), Arapların en fasihi olduğunu belirtmiş ve bu üstünlüğüyle tanınmıştır. Hadislerde anlamın ifade ediliş biçimi açısından bakıldığında, nazımda estetik, üslupta akıcılık, delalette açıklık, tasvir ve anlatımda incelik, lafızlarda hoş bir ahenk, ifadede i'câz, hâlin gereğine uygunluk gibi özelliklerin öne çıktığı görülmektedir.[164] Hadis âlimleri de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Arapların en beliği olduğu şuuruyla hadislerdeki dil ve belâgat hususlarına özel önem vermiş, kaleme aldıkları eserlerde bu yönleri çalışmaya özen göstermişlerdir. Nitekim Buhârî şârihlerinden Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-kârî* adlı eserinin girişinde hadislerin Arapça metinler olduğunu vurgulamış; hakikat, mecâz, kinaye, sarih, âm, hâs, mutlak, mukayyet, hazif, mantuk, mefhum, işaret, ibare, delâlet ve tembih gibi yönleri bilmeyenlerin hadis ilminden yeterince pay alamayacaklarını belirtmiştir.[165]

Hadis kaynakları incelendiğinde, hadislerin şerhinde âyetlerin tefsirinde olduğu gibi haber ve inşâ inceliklerine dikkat edildiği açıkça görülmektedir.[166] Örneğin Hz. Peygamber'in, izinsiz şekilde bir evin içine bakan kimseye karşı göz çıkarma ifadesini kullanması, zahirî anlamda kısas izni vermekten ziyade insanların özel hayatına müdahale etmeyi şiddetle engellemeye yönelik bir tağlîz ve zecr üslubu olduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde "وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ. قِيلَ: وَمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الَّذِي لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ": "'*Vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz.' Denildi ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü, kim?' Buyurdu ki: 'Komşusunun, kötülüklerinden emin olmadığı kimsedir*.'"[167] hadisinin de

---

162 Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, 31.

163 Yavuz Köktaş, "Hadislerin Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi", *Dinî Araştırmalar* IV/12 (2002), 142.

164 M. Reşit Özbalıkçı, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 206; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 274; Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, 31.

165 Bedrûddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed 'Aynî, *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'lBuhârî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/33.

166 Galip Türcan, "Kelâm'ın Meşrûiyeti Sorunu: Ehl-i Sünnet Kelâmı ve Olgusal Gerçeklik Arasındaki İlişki", *Marife* 5/3 (2005), 164-165; Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, 32.

167 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr–Dâru'l-Yemâme, 1443), 5/2240.

imanı tamamen ortadan kaldırmayı değil, komşuya eziyet edenleri sert bir dille kınamayı ve sakındırmayı hedeflediği belirtilmektedir.[168]

Hz. Peygamber (s.a.v.), " إِذَا زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا، ثُمَّ إِنْ زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا، ثُمَّ إِنْ زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا ثُمَّ بِيعُوهَا وَلَوْ بِضَفِيرٍ": "*Cariye zina işler ona sopa cezası uygulayın. Yeniden zina ederse tekrar sopa cezası verin. Bir daha aynı fiili işlerse yine sopa cezası tatbik edin. Ardından onu, bir ip karşılığında dahi olsa satınız*"[169] buyurmuştur. İbn Hacer'e göre bu rivayette, vücûb ifade eden bir emirden sonra nedb bildiren bir emir yer almaktadır. Zira sopa cezası vacip, onu satma emri ise mendubtur. Cumhur ulema bu görüşü benimsemiş, Zâhirîler ise buna karşı çıkmıştır. Onlara göre cariye dördüncü defa zina ederse satılması vaciptir. Aynî de bu görüşü kabul ederek emrin, zina eden kimseyi bu fiilden uzaklaştırmaya teşvik amacı taşıdığını, bu sebeple üslubun mübalağalı bir şekilde geldiğini belirtmiştir.[170] Ali el-Kârî de *Mirkâtu'l-Mefâtih* isimli şerhinde hadislerdeki inşâî üsluplara dair çeşitli yorumlar ortaya koyan ilim adamlarından biridir.

[168] Köktaş, "Hadislerin Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi", 132-133.
[169] el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 6/2509.
[170] Köktaş, "Hadislerin Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi", 134.

İKİNCİ BÖLÜM
ALİ EL-KÂRÎ'NİN HADİSLERDEKİ İNŞÂ İFADELERİNE YÖNELİK BELÂGÎ DEĞERLENDİRMELERİ

Arap dilinde cümle ya bir durumu bildirme ve haber etme ya da bir şeyi talep etme ve isteme anlamı taşımaktadır. Bundan dolayı cümle, haber ve inşâ olmak üzere ikiye ayrılır.[171] Haber, sözlükte "bildirme ve haber etme" anlamına gelmektedir.[172] Istılahî olarak ise bir eylemi veya işi haber etmek maksadıyla kurulan ve sıdka ya da kizbe ihtimal eden cümlelerdir.[173] "Dirilmek, var olmak ve hayat bulmak" manalarına gelen "نَشَأَ"[174] kelimesinden türeyen inşâ ise sözlükte "meydana getirme, oluşturma ve ortaya koyma" anlamında kullanılmaktadır.[175] Istılahî olarak da herhangi bir eylemi, oluşu veya niteliği haber verme kastı taşımayan, bunun yanı sıra doğru ya da yanlış olduğu söylenemeyen cümleleri ifade etmektedir.[176] Haber cümleleri ya muhatabın bilmediği bir şeyi bildirmek (fâidetu'l-haber) ya da muhatabın bildiği bir hususta konuşanın da bilgi sahibi olduğunu göstermek (lâzimü'l-fâide) amacıyla kurulmaktadır.[177] İnşâ cümleleri ise talep içeren (talebî) ve talep içermeyen (ğayr-ı talebî) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Talep içerenler emir, nehiy, istifham, temenni ve nidâ cümlelerini,[178] talep içermeyenler ise tevbîh, taaccüb, ibâha, irşâd gibi kalıpları kapsamaktadır.[179] İnşâ cümlelerindeki mecâz, emir, nehiy, istifham ve temenni gibi anlamların kendi hakikî manalarının dışında kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi bir emir ifadesi, emretme maksadı dışında bir anlam için kullanıldığında mecâzî bir değer kazanmaktadır.[180] Aynı şekilde nehiy ifadeleri de yasaklama anlamı taşımayan bir amaçla söylendiğinde gerçek anlamından uzaklaşmaktadır.[181] İstifham ve temenni kalıpları için de aynı durum söz konusudur. Bu tür kullanımlarda lafız sabit kalmakla birlikte kastedilen mana, bağlama ve maksada göre değişmektedir.[182]

---

171 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 58.
172 İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 4/226.
173 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 58; 60.
174 İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 1/170.
175 Cürcânî, *et-Taʿrîfât*, 38.
176 Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh* (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.), 79; 388.
177 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 65.
178 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 202.
179 Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 73-74; 75-76.
180 Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 75.
181 Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 76.
182 Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*, 73.

1.1. Emir

Talep türlerinden biri emirdir. Belâgat ilminde talebi inşâî kısımlarından biri olan emir, yüksek konumda olan birinin kendinden daha aşağındakinden birinden bir işin yapılmasını istemesidir.[183] Arapçada emir kipleri dört şekilde kullanılır: bunlardan ilki, emir fiil yapısıdır. "يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ":[184] *"Ey Yahyâ, kitabı kuvvetle al!"* âyetindeki "خُذِ": "al" kelimesi buna örnek olarak gösterilebilir. İkincisi ise emir lâmı ile kullanılan meczûm muzâri fiildir. " لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِه":[185] *"Zengin olan kimse, imkânından infak etsin."* âyetindeki "لِيُنْفِقْ": "*infak etsin*" emir lâmı ile kullanılan fiili muzaridir. Üçüncüsü, emir manasına gelen isim fiildir. Örneğin, "صَهْ عَنِ الْغِيبَةِ وَالنَّمِيمَةِ": *"Gıybet ve laf dolaştırmaktan uzak dur."* ifadesindeki "صَهْ": "*uzak dur*" kelimesi isim fiile örnektir. Dördüncüsü ise emir fiil anlamına gelen mastardır; "سَعْيًا في ٱلْخَيْر": "*Hayırda gayret göster.*" sözündeki "سَعْيًا": "gayret göster" ifadesi inşâ türlerinden emir olarak değerlendirilir.[186] Söz konusu yapılar hakîkî anlamda bir şeyin yapılmasının istenmesini göstermekle birlikte mecâzî anlamlarda da kullanılmaktadır.

1.1.1. Hakîkî Anlam

Hakikat bir kelimenin vaz olunduğu anlamda kullanılmasıdır.[187] Emir fiilin hakîkî anlamı yukarıda da ifade edildiği üzere mertebe bakımından üstün birinin, kendisinden daha aşağı konumda bulunan kimseden bir şeyin yapılmasını istemesidir. Ali el-Kârî *Mirkâtu'l-Mefâtih* isimli eserinde hadislerde geçen emir yapılarının hakîkî anlamda kullanıldığına işaret etmektedir. Örneğin şârih "إِنَّ بِلَالًا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ": *"Bilâl gece (teheccüt ya da sahur için) seslenir. İbnu Ümmi Mektûm sesleninceye kadar yiyin ve için."* hadisinde geçen "فَكُلُوا وَاشْرَبُوا": "yiyin ve için" kelimelerinin hakîkî anlamda kullanılan açık iki emir olduğunu söylemektedir.[188]

Emrin hakikî anlamda kullanıldığına dair bir diğer örnek ise, " لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَوَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ": *"İman edinceye kadar cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şeyi size göstereyim mi? Aranızda selamı yayın."* hadisinde "أَفْشُوا السَّلَامَ": *"selamı yayın"* ifadesindeki emir fiilin hakîkî manada kullanıldığını belirtmektedir.[189]

---

183 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 217-218.
184 Meryem 19/12.
185 Talak 60/7.
186 Hâmid Avnî, *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1988), 2/89.
187 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar*, 3/233-235.
188 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/573.
189 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2937.

Benzer şekilde Ali el-Kârî " مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ": *"Sizden herhangi biriniz bir kötülük görürse onu hemen eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin. Ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle değiştirsin; imanın en zayıf derecesi de budur."* hadisinde geçen "فَلْيُغَيِّرْهُ": "*değiştirsin*" kelimesinin hakîkî anlamda kullanıldığını söylemektedir.[190] Hakîkî anlamın yanı sıra emir kalıpları bazı durumlarda hakîkî anlamın dışına çıkarak mecâzî anlamlarda da kullanılmaktadır.

1.1.2. Mecâzî Anlamlar

Mecâz, bir lafzın vaz olunduğu anlam dışında bir karîne ve alâka ile birlikte başka bir anlamda kullanılması şeklinde tarif edilmektedir.[191] Emir yapılarının anlamının hakîkî mi yoksa mecâzî mi bir anlam taşıdığının belirlenmesinde karîne ve alâka önemli fonksiyon üstlenmektedir.[192] Hakîkî anlamı dışında kullanılan emir yapıları tehdit, ta'cîz, nedb, ibâhâ, tevbîh ve istihbâb anlamlarında da kullanılabilir.[193] Bunlardan ilki emrin tehdit anlamı taşımasıdır.

2.1.2.1. Tehdit

Emir yapısının tehdit anlamı taşıması mütekellimin, muhatabın kendisine verilen emri gerçekleştirmesinden razı olmadığı bir durumda ortaya çıkar. Bu takdirde emreden, muhatabını korkutmak ve sakındırmak diğer bir ifadeyle tehdit etmek için emir kipini kullanmaktadır.[194] Örneğin, "اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِير"[195]: "*İstediğinizi yapın! Muhakkak O, yaptıklarınızı görendir*." âyetindeki "اعْمَلُوا": "*yapın!*" emri "اِفْعَلُوا مَا بَدَا لَكُمْ": "*Ne isterseniz yapın*." örneğindeki gibi tehdit anlamı taşımaktadır.[196] Benzer bir kullanım hadise telmih[197] yapılan şu şiirde de bulunmaktadır:

"إِذَا لَمْ تَخْشَ عَاقِبَةَ اللَّيالي وَلَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا تَشَاءُ"

"Eğer gecelerin sonucundan korkmuyorsan ve utanmıyorsan, dilediğini yap!"

Bu beyitte muhatap, gerçekleştireceği eylemin olası sonuçlarından çekinmemesi durumunda "فَاصْنَعْ": "*yap!*" ifadesiyle tehdit edilmektedir.[198]

---

190 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 8/3208.

191 Detaylı bilgi için bkz.: Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 249.

192 Turan Bahşi, *Mu'tezili Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2020), 145.

193 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 77-81.

194 Abdülaziz Atîk, İlmü'l-Me'ânî, 1. bs., Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye li't-Tıbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1430/2009, s. 88.

195 Fussilet 41/40.

196 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 8/367; Avnî, *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa*, 1988, 2/90.

197 "إذا لَمْ تَسْتَحِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ": "*Eğer utanmazsan, dilediğini yap*." el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 5/2268.

198 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 81.

Ali el-Kârî de hadislerde geçen emir kalıplarının hakîkî anlamı dışında tehdit manasına geldiği yerleri şerhinde izah etmektedir. Mesela: " إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لَا تَحِلُّ لِغَنِيٍّ وَلَا لِذِي مِرَّةٍ سَوِيٍّ إِلَّا لِذِي فَقْرٍ مُدْقِعٍ، أَوْ غُرْمٍ مُفْظِعٍ، وَمَنْ سَأَلَ النَّاسَ لِيُثْرِيَ بِهِ مَالَهُ كَانَ خُمُوشًا فِي وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَرَضْفًا يَأْكُلُهُ مِنْ جَهَنَّمَ، فَمَنْ شَاءَ فَلْيُقِلَّ، وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْثِرْ": "*Gerçekten insanlardan dilenmek çok fakir ve çok kötü borç altında olandan başka zengine de durumu iyi, sağlam bir kimseye de helal değildir. Kim malını çoğaltmak için dilenirse, kıyamet günü bu dilenmesi dolayısıyla yüzünde bir tırmalanma işareti veya izi ile gelir ve yiyecek olarak ısıtılmış taşları yer. Artık isteyen az dilensin isteyen de çok dilensin.*" Ali el-Kârî bu hadisi şerifte geçen "فَمَنْ شَاءَ فَلْيُقِلَّ، وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْثِرْ": "*Artık isteyen az dilensin isteyen de çok dilensin."* sözlerinin tehdit manasında emir olduğunu ifade etmektedir. Yani bu hadiste dilenmenin mecbur sebeplerden başka doğru olmadığını belirtmekte ve keyfî dilenme olduğu taktirde de bir ceza verileceği haber verilmektedir. Burada dikkat çeken husus müellifin, hadisteki emir kalıbının tehdit anlamı taşıdığını Kur'ân Kerîm'den delil getirmesidir. Şarih, "فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا"[199] : "*Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık.*" âyetinde de benzer kullanımın bulunduğunu yani "فَلْيُؤْمِنْ": "*iman etsin*" ve "فَلْيَكْفُرْ": "*inkâr etsin*" şeklindeki ifadelerin de benzer şekilde hakikî anlamdan çıkarak mecâzî olarak tehdid anlamı taşıdığını nakletmektedir.[200]

Bu hususta diğer bir örnek şu hadistir: Hz. Peygamber uygun olmayan bir yolla malını çoğaltmak isteyen kimseyi ikaz ederek "مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا، فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ": *"Kim insanlardan malını çoğaltmak amacıyla dilenirse, aslında cehennem ateşinden bir kor parçası istemiş olur. Artık ister az dilensin ister çok dilensin."* Ali el-Kârî burada " فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ": "*artık az dilensin veya çok dilensin*" ifadelerinin de tehdide delâlet eden birer emir olduğunu ifade etmektedir. Yani cehennemin ateşine dayanabilecek ve verilecek cezaya karşı cesareti de varsa artık "dilenebiliyorsa dilensin" demek istenilmiştir.[201]

Emrin tehdit anlamında kullanıldığı diğer bir hadis ise şudur: " بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، إِذْ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ، فَقَامَ يَبُولُ فِي الْمَسْجِدِ. فَقَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: مَهْ مَهْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: " لَا تَزْرِمُوهُ، دَعُوهُ ". فَتَرَكُوهُ حَتَّى بَالَ، ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم دَعَاهُ، فَقَالَ لَهُ: "إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنْ هَذَا الْبَوْلِ وَالْقَذَرِ، إِنَّمَا لِذِكْرِ اللَّهِ، وَالصَّلَاةِ، وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ": "*Biz mescitte Allah Rasûlü* (s.a.v.) *ile birlikte iken ne bakalım bir bedevî geldi ve mescitte küçük abdestini bozmaya başladı. Ashâb vazgeç, vazgeç dedi. Allah Rasûlü (s.a.v.): 'Bırakın onu, karışmayın' buyurdu. Ashab onu bıraktılar tâ ki işini bitirince kadar. Sonra Allah Rasûlü onu kendi yanına çağırdı ve şöyle buyurdu: 'Bu mescitler böyle idrar ve herhangi bir pislik için uygun bir yer değildir.*

---

199 Kehf 15/29.

200 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1314.

201 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1309.

Bu mescitler sadece Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve Kur'ân okumak içindir." Müellif burada "مَهْ": "vazgeç" kelimesinin mîm harfinin fethası, hâ harfinin de sükûn üzere okunduğunu belirtmekte ve söz konusu isim fiilin "اكْفُفْ": "vazgeç" şeklinde emir anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Ali el-Kârî'ye göre ilk "مَهْ": "vazgeç" ifadesi tehdid anlamı taşımaktadır. Hatta şârih hadiste tekrar eden ikinci "مَهْ": "vazgeç" ifadesinin de ilk emirdeki mevcut tehdid anlamını pekiştirmek maksadıyla söylendiğine dikkat çekmektedir.[202] Emrin hakikat anlamı dışında kullanıldığı mecâzî manalardan biri de ta'cîzdir.

2.1.2.2. Ta'cîz

Ta'cîz, bir tür meydan okuma olup muhataptan gücünün yetmeyeceği bir işi yapmasının istenmesiyle onun acizliğini ve zayıflığını göstermektir.[203] Örneğin " يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ"[204]: *" Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirseniz haydi geçin! Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça geçemezsiniz."* âyetindeki "فَانْفُذُوا": "*haydi geçin!*" emir yapısı ta'cîz anlamı taşımaktadır. Burada âyetin devamında da belirtildiği üzere maksat onların böyle bir eylem gerçekleştirmekten aciz kalmalarının vurgulanmasıdır. Benzer şeklinde " وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَداءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِين"[205]: *" Eğer kulumuza indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydi onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi de yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz."* âyetindeki "فَأْتُوا": "getirin" kelimesi de ta'cîz anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda muhatapların Kur'an'ı kerimin bir benzerini getirmekten aciz oldukları vurgulanmaktadır.

Aşağıdaki şiirde ise "أَرُونِي": "*gösterin*" ve "وَهَاتُوا": "*getirin*" kelimeleri ta'ciz anlamı taşımaktadır:

أَرُونِي بَخِيلًا طَالَ عُمْرًا بِبُخْلِهِ وَهَاتُوا كَرِيمًا مَاتَ مِنْ كَثْرَةِ الْبَذْلِ[206]

"Bana hayatını cimrilikle geçirmiş bir pinti gösterin. Çokça harcamaktan ölmüş bir hayırsever getirin."

Ali el-Kârî'nin emrin, ta'cîz şeklindeki mecâzî anlamını ilgili hadislerde özellikle vurgulanmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: أَنَّهَا اشْتَرَتْ نُمْرُقَةً فِيهَا تَصَاوِيرُ، فَلَمَّا رَآهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ عَلَى الْبَابِ، فَلَمْ يَدْخُلْ، فَعَرَفْتُ فِي وَجْهِهِ الْكَرَاهِيَةَ. قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُوبُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ، فَمَاذَا أَذْنَبْتُ؟ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: " مَا بَالُ هَذِهِ النُّمْرُقَةِ؟ " قُلْتُ: اشْتَرَيْتُهَا لَكَ لِتَقْعُدَ عَلَيْهَا، وَتَوَسَّدَهَا! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: " إِنَّ أَصْحَابَ هَذِهِ الصُّوَرِ يُعَذَّبُونَ يَوْمَ

---

202 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/362.
203 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 80.
204 Rahmân 55/33.
205 Bakara 2/23.
206 Ahmet el-Nâsirî el-Sâyyadî el-Rifâî Matlûb, *Esâlîbu Belâğiyye* (Kuveyt: Vekâlat'ul-Matbûʿât, 1980), 113.

«الْقِيَامَةِ، وَيُقَالُ لَهُمْ: " أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ ". وَقَالَ: " إِنَّ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ الصُّورَةُ لَا تَدْخُلُهُ الْمَلَائِكَةُ» *"Bir defasında (Hz. Âişe,) üzerinde suretler bulunan bir minder almıştı. Peygamber Efendimiz bunu görünce kapıda bekledi ve içeri girmedi. Hz. Âişe, onun bakışlarından hoşnutsuzluğunu hissedince, "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'tan ve senden bağışlanma dilerim, ne günah işledim?" diye sordu. Hz. Peygamber, "Şu minderin burada ne işi var?" buyurdu. Hz. Âişe, "Onu, oturman ve yaslanman için satın almıştım." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "(Tapınmak için) bu resimleri yapanlara kıyamet gününde azap edilir ve onlara, "Hadi bakalım, yaptığınız şu suretlere bir de can verin!" denilir." buyurdu. Akabinde içinde suret bulunan eve melekler girmez dedi."* Ali el-Kârî bu hadiste geçen "أَحْيُوا": "*can verin!*" şeklindeki emir ifadesinin "فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ": "*Eğer doğru iseniz, onun benzeri bir sûre getirin.*" âyetindeki "فَأْتُوا": "*getirin*" emri gibi ta'cîz manası taşıdığını dolayısıyla onların bu tür bir eylemi gerçekleştirmekten aciz kaldıklarının vurgulandığını belirtmektedir.[207]

Mirkâtu'l-Mefâtih'te şârihin emir anlamının ta'cîz anlamı taşıdığını söylediği kudsî bir hadis ise şudur: "قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذَهَبَ يَخْلُقُ كَخَلْقِي، فَيَخْلُقُوا ذَرَّةً، أَوْ لِيَخْلُقُوا حَبَّةً، أَوْ شَعِيرَةً": "*Allah Teâlâ buyurdu: 'Benim yarattığım herhangi surete benzer bir suret yaratmayı isteyenden daha zalim kimdir? Haydi bakalım yapabiliyorsalar, bir zerre yaratsınlar veya bir tane veya bir arpa yaratsınlar!*" Ali el-Kârî hadiste geçen "لِيَخْلُقُوا": "*yaratsınlar*": anlamındaki emir ifadesinin ta'cîz anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Bu şekilde güçlerinin yetmeyeceği bir işi yapabileceklerini iddia eden kimselerin, acziyetleri ve çaresizlikleri ortaya konmaktadır.[208] Acziyeti ortaya koymanın yanı sıra hadisteki emir ifadelerinin hamledildiği mecâzî manalarından biri de nedbdir.

2.1.2.3. Nedb

Nedb kelimesi sözlükte "önemli bir şeye davet ve teşvik etmek, ölüye ağıt yakmak ve ölüm esnasında ölünün iyiliklerini sıralamak" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kökten türeyen ism-i mef'ûl kalıbındaki mendûb kelimesi ise "istenen ve arzulanan şey" manasını ifade etmektedir.[209] Emir fiiller bazı durumlarda hakîkî anlamından çıkarak nedb manasında kullanılmaktadır. Örneğin, "فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ"[210]: *" Kur'an okuduğun*

---

207 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2850.

208 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2852.

209 Fıkıh usûlünde mendup, yapılması şer'an istenen lakin kesin ve bağlayıcı olmamakla beraber yapılmadığı takdirde dinî bakımdan ayıplanmayan fiilleri ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Ferhat Koca, "Mendup", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2004), 29/128-130.

210 Nahl 16/98.

zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." âyetindeki "فَاسْتَعِذْ": "*sığın*" emrinin cumhur ulemaya göre nedb manasına geldiği belirtilmektedir.[211]

"فَقُلْتُ لِرَاعِيهَا اِنتَشِرْ وَتَبَقَّلْ": *"Onların çobanına dedim ki: Yayıl ve otlat."* beytinde de "انتشر": "yayıl" ve "وتبقّل": "otlat" emir ifadelerinin nedb anlamı taşıdığı ifade edilmektedir.[212]

Ali el-Kârî, şerhinde, emir yapısının hadislerde nedb manasına geldiğini açıkça ifade etmektedir. Mesela "لَا يَشْرَبَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ قَائِمًا، فَمَنْ نَسِيَ مِنْكُمْ فَلْيَسْتَقِئْ": "*Sizden hiç kimse ayakta iken su içmesin. Sizden kim unutarak ayakta su içerse kendini kusturmaya çalışsın.*" hadisindeki "فَلْيَسْتَقِئْ": "*Kusturmaya çalışsın*" ifadesinin nedb manasına geldiğini ifade etmektedir.[213]

Emrin nedb manasında kullanıldığı diğer bir hadis ise zekât memurlarına karşı nasıl muamele edilmesi gerektiğine ilişkin Hz. Peygamberin şu sözüdür: " سَيَأْتِيكُمْ رُكَيْبٌ مُبَغَّضُونَ، فَإِذَا جَاءُوكُمْ فَرَحِّبُوا بِهِمْ، وَخَلُّوا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَبْتَغُونَ، فَإِنْ عَدَلُوا فَلِأَنْفُسِهِمْ، وَإِنْ ظَلَمُوا فَعَلَيْهِمْ وَأَرْضُوهُمْ فَإِنَّ تَمَامَ زَكَاتِكُمْ رِضَاهُمْ، وَلْيَدْعُوا لَكُمْ": *"Size hoşlanmadığınız bir grup (zekât tahsildarları) gelecek. Onlar geldiğinde kendilerine hoş karşılayın ve istediklerini almalarına müsaade edin. Eğer adil davranırlarsa bu onların lehindedir; eğer haksızlık ederlerse bu da onların aleyhinde olur. Onları memnun edin; çünkü zekâtınızın tamamlanması, onların memnuniyetine bağlıdır. Ve onlar da sizin için dua etsinler."* Ali el-Kârî bu hadisin şerhinde "وَلْيَدْعُوا لَكُمْ": "*Ve onlar da sizin için dua etsinler.*" ifadesinin, zekât memurlarının, zekât veren kişiler için dua etmelerinin mendup olduğunu belirtmektedir.[214]

Benzer bir kullanım beyaz elbise giyimi hakkındaki şu hadiste de söz konusudur: " الْبَسُوا مِنْ ثِيَابِكُمُ الْبَيَاضَ فَإِنَّهَا مَنْ خَيْرِ ثِيَابِكُمْ": *" Elbiselerinizden beyaz olanı giyiniz; çünkü beyaz elbiseleriniz, elbiselerinizin en hayırlısıdır."* Ali el-Kârî hadisteki "الْبَسُوا": "*giyiniz*" emrinin nedb yani teşvik manasında kullanıldığını dile getirmektedir. Buradaki emrin nedb anlamı taşıdığını İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) ve Tîbî'den yaptığı nakiller ile desteklemektedir. Şöyle ki İbn Hacer, beyaz rengin, renklerin en güzeli olduğunu ancak Hz. Peygamber'in câiz olduğunu göstermek üzere beyaz dışında diğer renklerde de elbiseler giydiğini söylemektedir. Tıbî ise beyaz elbise giyilmesinin mendub bir sünnet olduğunu vurgulamakta bunun da emir kalıbı ile dile getirildiğini belirmektedir.[215] Emrin nedb anlamı dışında diğer bir mecâzî manası ise ibâhadır.

---

211 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 6/593.

212 Atîk, Abdü'l-Azîz. İlmü'l-Me'ânî. Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye li't-Tıbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1. Baskı, 1430/2009, s. 205. (s.82)

213 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2746.

214 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1272.

215 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 3/1187.

2.1.2.4. İbâha

İbâha sözlükte "failin, fiili dilediği şekilde yapmasına izin verilmesi" anlamına gelmektedir.[216] Başka bir deyişle ibâha muhatabın, herhangi bir fiilin kendisine yasak edildiğini zannettiği bir halde söz konusu olur. Böyle bir durumda âmir memuruna, o fiili yapmasına izin verdiğini ve yapmadığı takdirde de kendisine bir sorumluluk yüklemediğini ifade eder.[217] Buna şu âyet örnek olarak gösterilebilir: "وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلۡخَيۡطُ ٱلۡأَبۡيَضُ مِنَ ٱلۡخَيۡطِ ٱلۡأَسۡوَدِ مِنَ ٱلۡفَجۡرِۖ"[218] : *"Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin, için"* âyetinde geçen "كُلُواْ": "*yiyin*" ve "وَٱشۡرَبُواْ": "*için*" emirlerinin anlamı, yeme ve içmenin hükmünü beyan ederken bu fiillerin yasak olmadığını diğer bir ifadeyle serbest oluşunu bildirmektedir.[219]

İbâhaya örnek olarak şu ifadeler de verilebilir: "جالِسْ مُحَمَّدًا أَوْ عَلِيًّا": "*Muhammed ile ya da Ali ile otur*" örneğinde de muhatabın istediğini yapmakta serbest bırakılması emirin ibâha manasına hamledilmsi ile gerçekleşmiştir. Diğer bir örnek ise Kesîr Azze'nin (ö. 105/723) şu şiiridir:

أَسِيئِي بنَا أَوْ أَحْسِنِي لَا مَلُومَةٌ لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةٌ إِنْ تَقَلَّتِ

"Bize kötülük de etsen, iyilik de etsen, sana kınama yoktur. Nefret etsen bile yanımızda sana nefret edilme yoktur."

Şair "أَسِيئِي": "*kötülük de etsen*" ve "أَحْسِنِي": "*iyilik de etsen*" ifadeleri ile sanki "Bana karşı ister iyilik yap ister kötülük, ben iki halinden razıyım" demek istemektedir."[220]

Emrin ibâha anlamı taşımasına dair *Mirkâtu'l-mefâtîh*'te pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela, kesilen hayvanın karnındaki ceninin, annesiyle beraber kesilmiş kabul edildiği ile ilgili bir hadisi şerifte Peygamber efendimiz (s.a.v): " قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! نَنْحَرُ النَّاقَةَ، وَنَذْبَحُ الْبَقَرَةَ وَالشَّاةَ، فَنَجِدُ فِي بَطْنِهَا الْجَنِينَ، أَنُلْقِيهِ أَمْ نَأْكُلُهُ؟ قَالَ: " كُلُوهُ إِنْ شِئْتُمْ، فَإِنَّ ذَكَاتَهُ ذَكَاةُ أُمِّهِ": "*Ey Allah'ın Rasûlü! Deveyi boğazlıyoruz, sığır veya koyun kesiyoruz ve karınlarında cenin buluyoruz. Bulduğumuz cenini atalım mı, yoksa yiyelim mi?" dedik. İstiyorsanız yiyin; çünkü onun tezkiyesi (temiz ve helal olmaları), annesinin tezkiyesidir."* Ali Kârî hadisi şerifteki "كُلُوهُ": "*yiyin*" emrinin ibâha manası taşıdığını yani yapıp yapmamak arasında sahabenin muhayyer bırakıldığını ifade etmektedir.[221]

Ali el-Kârî'nin gece hava koşulları kötüleştiği zaman namazın evde kılınmasına izin verdiğini anlatan bir diğer hadisi şerif ise şöyledir. " أَذَّنَ بِالصَّلَاةِ فِي لَيْلَةٍ ذَاتِ بَرْدٍ وَرِيحٍ، ثُمَّ قَالَ: أَلَا صَلُّوا فِي الرِّحَالِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَأْمُرُ الْمُؤَذِّنَ إِذَا كَانَتْ لَيْلَةٌ ذَاتُ بَرْدٍ وَمَطَرٍ يَقُولُ: " أَلَا صَلُّوا فِي الرِّحَالِ": *"Rüzgârlı ve soğuk bir gecede ezan okundu, sonra (İbni Ömer): 'Dikkat edin! namazı*

---

216 Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 8.
217 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 79.
218 Bakara 2/187.
219 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/218; Avnî, *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa*, 1988, 2/91.
220 el-Cenâcî, *el-Belâgatü's-Sâfiye*, 198.
221 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 6/2657.

evlerinizde kılın.' dedi. Sonra da şöyle dedi: 'Rasûlullah (s.a.v.) yağmurlu ve soğuk bir gecede müezzine, "Dikkat edin! namazı evlerinizde kılın.!' söylemeyi emrederdi." Şârih hadiste geçen "أَلَا صَلُّوا": "*namazı evlerinizde kılın.*" emrinin mecâzen ibâha anlamı taşıdığını yani namazı kılıp kılmamak arasında muhatabın serbest bırakıldığını söylemektedir.[222]

Benzer şekilde namaz sırasında abdesti bozulan birinin, dikkat çekmeden namazdan çıkması gerektiğine dair hadis de şöyledir. "إِذَا أَحْدَثَ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ، فَلْيَأْخُذْ بِأَنْفِهِ، ثُمَّ لِيَنْصَرِفْ": *"Sizden biri namazın içinde abdesti bozulursa, burnunu tutsun ve sonra namazdan ayrılsın."* Müellif hadiste geçen "فَلْيَأْخُذْ بِأَنْفِهِ" : "*burnunu tutsun*" emrinin, ibâha anlamı taşıdığını vurgulamaktadır.[223] Hadislerdeki emir yapılarının mecâzî anlamlarından da biri de tevbîhtir.

2.1.2.5. Tevbîh

Tevbîh kelimesi sözlükte "azarlamak ve çıkışmak" anlamında kullanılmaktadır.[224] " قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ"[225]: "*De ki, öfkenizle ölün!*" âyetindeki "مُوتُوا": "*ölün*" emir ifadesi mecâzî olarak kınamak ve azarlamak anlamı taşımaktadır.[226]

Ali el-Kârî'nin emrin tevbîh anlamı taşıdığına dair şu hadislerin şerhlerinde açıklamalar yapmaktadır. Bunlardan ilki " قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي رَجُلٌ شَابٌّ، وَأَنَا أَخَافُ عَلَى نَفْسِي الْعَنَتَ، وَلَا أَجِدُ مَا أَتَزَوَّجُ بِهِ النِّسَاءَ كَأَنَّهُ يَسْتَأْذِنُهُ فِي الِاخْتِصَاءِ - قَالَ: فَسَكَتَ عَنِّي، ثُمَّ قُلْتُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَسَكَتَ عَنِّي، ثُمَّ قُلْتُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم (يَا أَبَا هُرَيْرَةَ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ، فَاخْتَصِ عَلَى ذَلِكَ، أَوْ ذَرْ": *"Dedimki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben genç bir erkeğim. Nefsim aleyhine kötü bir iş yapmaktan korkuyorum. Kadınlarla evlenecek dünyalık da bulamıyorum. Sanki hadım olmaya izin ister gibiydi.". Rasûlullah* (s.a.v.) *sustu ve cevap vermedi. Sonra bu şekilde durumumu bir daha arz ettim. Yine sustu. Sonra bunun gibi bir daha söyledim, yine sustu. Dördüncü kez söylediğimde Rasûlullah* (s.a.v.) *azarlayarak bana: "Ey Ebû Hureyre! (Senin kavuşacağın mukadderatı) yazan kalemin mürekkebi kurumuştur. Bu durumda sen ister hadım ol, istersen bırak " buyurdu."* Müellif buradaki tevbih anlamını şöyle anlatmaktadır. "جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ": *"(Senin kavuşacağın mukadderatı) yazan kalemin mürekkebi kurumuştur."* ifadesi geçmişte olan ve gelecekte olacak her şeyin ezelde takdir edilmiş olduğunu gösterir. Dolayısıyla, hadım olmanın bir faydası yoktur. Bundan hareketle "فَاخْتَصِ عَلَى ذَلِكَ، أَوْ ذَرْ": "*Eğer istersen hadım ol, istersen bunu bırak.*" ifadesindeki "فَاخْتَصِ": "hadım ol" emir fiili de hakîki anlamda kullanılmamıştır. Diğer bir ifadeyle bu ifadeden hadım olmanın caizliği anlaşılmamaktadır. Ali el-Kârî'ye göre bu emir, hakîkî

---

222 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 3/834.
223 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/795.
224 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/65.
225 Âl-i İmrân 3/119.
226 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 3/321.

anlamından çıkarak hadım izni istenmesine yönelik bir kınama ve azarlama anlamı taşımaktadır.[227]

Hz. Peygamber doğru olmayan bir yolla malını çoğaltmak isteyeni kınayarak " مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا، فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ" *"Kim insanlardan malını çoğaltmak amacıyla dilenirse, aslında cehennem ateşinden bir kor parçası istemiş olur. Artık ister az dilensin ister çok dilensin"* buyurmuştur. Ali el-Kârî buradaki "فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ" şeklindeki emir ifadelerinin tehdit anlamının yanı sıra tevbîh manasına da hamledilebileceğini ifade etmektedir. Dolaysıyla Hz. Peygamber malını çoğaltmak amacıyla insanlardan az veya çok mal dileneni azarlamıştır.[228]

Başka bir hadis de şöyledir: "مَنْ كَانَتْ لَهُ أَرْضٌ فَلْيَزْرَعْهَا أَوْ لِيَمْنَحْهَا أَخَاهُ فَإِنْ أَبَى فَلْيُمْسِكْ أَرْضَهُ": *"Kimin bir toprağı varsa, onu eksin veya karşılıksız kardeşine versin. Bu iki işten birini yapmazsa, toprağını elinde tutsun."* Ali el-Kârî buradaki "فَلْيَزْرَعْهَا أَوْ لِيَمْنَحْهَا": "*onu eksin veya karşılıksız kardeşine versin*" şeklindeki emir ifadelerinin tevbîh manasınada kullanıldığı söylemektedir. Müellif Muzhir'den naklederek, insanın malından fayda sağlaması gerektiğini artık kimin bir toprağı varsa, onu ekerek faydalanmalı veya kardeşine vererek sevap kazanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla buradaki emir toprağı olup da faydalanmayan kimseye yönelik bir azarlamadır. [229] Diğer taraftan, hadislerdeki emir ifadelerinin mecâzî anlamlarından biri de irşâddır.

2.1.2.6. İrşâd

İrşâd, muhataba herhangi bir yükümlülük ve zorunluluk yüklemeyen bir taleptir. Bununla birlikte nasihat ve öğüt ile muhatabın doğru yola yönlendirilmesi söz konusudur.[230] Mesela: "يَا بُنَيَّ اسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْ شِرَارِ النَّاسِ، وَكُنْ مِنْ خِيَارِهِمْ عَلَى حَذَرٍ": "Ey oğulcuğum! Şerli insanlardan Allah'a sığın ve dikkatli bir şekilde insanların en hayırlılarından ol." cümlesindeki "اسْتَعِذْ": "sığın!" ve "كُنْ": "ol" emirleri irşâd diğer bir ifadeyle doğruya yönlendirme anlamı taşımaktadır.[231]

Ali el-Kârî hadislerde emrin irşâd anlamına da hamledilebileceği şerhinde ifade etmektedir. Sözgelimi öfke ve sinirin şeytanın hilelerinden kaynaklandığını anlatan: " إِنَّ الْغَضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ، وَإِنَّمَا يُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ، فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ": "*Öfke şeytandandır.*

---

227 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/161.
228 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1309.
229 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/1989.
230 Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 1/466; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 3/175; Muhammed Ahmed Kâsım Muhyiddîn, *ʿUlûmu'l-Belâġa: el-Bedîʿ ve'l-Beyân ve'l-Maʿânî* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Ḥadîse li'l-Kitâb, 1436), 283.
231 ʿAtîk, *İlmu'l-Meʿânî*, 78.

Gerçekte şeytan ateşten yaratılmıştır. Ateş ancak su ile söndürülür. Öyleyse sizden biri öfkelendiğinde hemen abdest alsın." hadisin şerhinde Ali el-Kârî "فَلْيَتَوَضَّأْ": "hemen abdest alsın" ifadesinin öfkenin dindirilmesine dair bir yol gösterme anlamı taşıdığına işaret etmektedir.[232]

Bu bağlamda diğer bir örnek şöyledir: Hz. Peygamber, çocuklarına karşı adaletsiz muamelede bulunmayı doğru bulmayarak Nu'mân b. Beşîr'in babasını ikaz etmiştir. Hadisi şerif: " وَعَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، أَنَّ أَبَاهُ أَتَى بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ: إِنِّي نَحَلْتُ ابْنِي هَذَا غُلَامًا فَقَالَ: أَكُلَّ": "*Nu'mân b. Beşîr'den rivâyet edildiğine göre: Nu'mân b. Beşîr evladını Rasûlullah'a (s.a.s.) götürerek: Ben bu oğluma bir köle hediye ettim dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Diğer tüm çocuklarına da bunun benzeri hediye verdin mi?' diye sordu. Nu'mân b. Beşîr de hayır deyince, Hz. Peygamber: bu davranışından vazgeç buyurdu.*" Ali el-Kârî bu hadiste geçen "فَأَرْجِعْهُ" ifadesinin, İbnu'l-Melek'ten naklen "اسْتَرِدِّ الْغُلَامَ": "çocuğa verdiğin hibeyi geri al" anlamına geldiğini ve bu emrin irşâd anlamı taşıdığını söylemektedir.[233]

Benzer bir kullanım başka bir hadiste ise şöyledir: " وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغَفَّلِ رضي الله عنه، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَهُ يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْقَصْرَ الْأَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ. قَالَ: أَيْ بُنَيَّ سَلِ اللَّهَ الْجَنَّةَ وَتَعَوَّذْ بِهِ مِنَ النَّارِ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ: إِنَّهُ فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الطَّهُورِ وَالدُّعَاءِ": "*Abdullah b. el-Mugaffel'den (r.a.) rivayetle: Abdullah b. el-Mugaffel oğlunun, 'Allahümme! Senden cennetin sağ tarafından beyaz bir köşk istiyorum.' duasını işitince ona şöyle dedi: 'Ey oğulcuğum! Allah Teâlâ'dan cenneti iste ve cehennemden de korunmayı iste. Gerçekte ben Rasûlullah'ın (s.a.s.) şunu söylediğini işittim: 'Muhakkak bu ümmette duada ve temizlikte haddini aşan bir grup olacaktır.*" Müellif "وَتَعَوَّذْ": "*korunmayı iste*" şeklindeki emir sigasının, hayırlı ve imanlı bir hüsn-i hâtime istemeye yönelik irşâd anlamı taşıdığını ifade etmektedir.[234] Ali el-Kârî'nin emir ifadelerini hamlettiği diğer bir anlam ise vücûbdur.

2.1.2.7. Vücûb

İnşâî cümle çeşitlerinden biri olan emir, mecâzî olarak "vücûb" anlamında da kullanılabilir. Vücûb anlamı, lafzın emir kalıbında, mananın ise zorunluluk anlamında kullanılmasıyla ortaya çıkar. Nitekim Allah Teâlâ'nın "أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَآتُوا الزَّكاةَ"[235]: *"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı müstahaklarına verin."* âyetindeki "أَقِيمُوا": "*dosdoğru kılın*" ve "وَآتُوا": "*verin*" ifadeleri vücûb yani zorunluluk anlamını bildirmektedir.[236]

---

232 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 8/3193-3194.
233 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/2008.
234 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/416.
235 Bakara 2/43.
236 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 83.

Ali el-Kârî'nin emirin, vücûb anlamına hamlettiği bir hadis şudur; ihramlı bir kimsenin zaruret hâlinde başını tıraş etmesine izin verildiğini ve bunun karşılığında fidye olarak sadaka, oruç veya kurban gibi durumlardan birini yerine getirilmesi gerektiğini bildiren: " أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم مَرَّ بِهِ وَهُوَ بِالْحُدَيْبِيَةِ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ مَكَّةَ، وَهُوَ مُحْرِمٌ وَهُوَ يُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ، وَالْقَمْلُ تَتَهَافَتُ عَلَى وَجْهِهِ، فَقَالَ: " أَتُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟ " قَالَ: نَعَمْ قَالَ: " فَاحْلِقْ رَأْسَكَ وَأَطْعِمْ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ - وَالْفَرَقُ: ثَلَاثَةُ آصُعٍ - " أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوِ انْسُكْ نَسِيكَةً": "*Hz. Peygamber* (s.a.v.) *Mekke'ye girmezden önce Hudeybiye'de ihramlı olan Ka'b'a uğradı, o çömleğin altına ateş yakmıştı. Ka'b'ın başından yüzüne bitler düşüyordu. Rasûlullah (s.a.v.): "Bu böcekler seni rahatsız etmiyor mu?" diye sordu. Ka'b: "Evet!" cevabını verdi. "Öyle ise başını traş et de bir farak (6,5kg) tahılı altı fakir arasında yedir. Yahut üç gün oruç tut veya bir hayvan kes!"* hadisidir. Ali el-Kârî hadiste geçen "فَاحْلِقْ": "*traş et*" ve "أَطْعِمْ": "*yedir*" şeklindeki emir kalıplarının taşıdığı anlamlara dikkat çekmektedir. Müellif "فَاحْلِقْ": "traş et" ifadesinin ibâha anlamında kullanıldığını buna karşı "وَأَطْعِمْ": "yedir" emrinin ise ibâhanın aksine vücûb yani zorunluluk manası içerdiğini açıklamaktadır.[237]

Ali el-Kârî'nin emirin, vücûb manası içerdiğini söylediği diğer bir hadis şudur: " وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ: كَانَتْ تَحْتِي امْرَأَةٌ أُحِبُّهَا، وَكَانَ عُمَرُ يَكْرَهُهَا، فَقَالَ لِي: طَلِّقْهَا، فَأَبَيْتُ، فَأَتَى عُمَرُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم طَلِّقْهَا": *"Abdullah b. Ömer'den rivayet edildi ki: Nikâhımın altında bir kadın vardı. Kendisini seviyordum. (Babam) Ömer ise ondan hoşlanmıyordu. Bana: 'Onu boşa' dedi. Ben kabul etmedim. Bunun üzerine Ömer, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) varıp bunu kendisine anlattı. Rasûlullah (s.a.v.) de (bana): 'Onu boşa' diye emretti.* Ali el-Kârî Hz. Peygamber'in kullandığı "طَلِّقْهَا": "Onu boşa" ifadesinin taşıdığı anlamı tespit ederken iki ihtimal üzerinde durmaktadır. Bunlardan biri nedb diğeri ise vücûb manasıdır.[238]

Konuyla bağlantılı başka bir hadisi şerif de şöyledir: " مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ، فَإِذَا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيءٍ فَلْيَتْبَعْ": *"Zenginin borcunu geciktirmesi zulümdür. Kim de alacağının ödenmesi için varlıklı birine havale edilirse ona müracaat etsin."* Ali el-Kârî hadiste geçen "فَلْيَتْبَعْ": "müracaat etsin" emrinin vücûb manasında kullanıldığını ifade etmektedir.[239] Ali el-Kârî emir yapılarının mecâzî anlamlarından birinin de istihbâb olduğu söylemektedir.

2.1.2.8. İstihbâb

Emrin mecâzî manalarından biri de istihbâbdır. Müellif topluluklara girerken ve ayrılırken selam vermenin sünnet olduğunu ve her iki selamın da eşit derecede önemli olduğunu bildiren şu hadisi şerifte: " إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى مَجْلِسٍ، فَلْيُسَلِّمْ، فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ، ثُمَّ إِذَا قَامَ، فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتِ

---

237 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/1851.
238 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/3097.
239 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/1956.

الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْآخِرَةِ": *"Bir yere girdiğinizde o mahalde bulunanlara selam verin. Eğer oturmak isterseniz oturun. Ayrıldığınızda yine selam verin, yani selamla vedalaşın. İlk verdiğiniz selam sonraki selamdan daha hayırlı değildir."* "فَلْيَجْلِسْ": "*otursun*" emrinin istihbâb manasını ifade ettiğini belirtmektedir.[240]

Konuyla ilgili başka bir örnek de şöyledir: " مَنْ ضَحَّى مِنْكُمْ، فَلَا يُصْبِحَنَّ بَعْدَ ثَالِثَةٍ، وَفِي بَيْتِهِ مِنْهُ شَيْءٌ ". فَلَمَّا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَفْعَلُ كَمَا فَعَلْنَا الْعَامَ الْمَاضِي؟ قَالَ: " كُلُوا ، وَأَطْعِمُوا، وَادَّخِرُوا، فَإِنَّ ذَلِكَ الْعَامَ كَانَ بِالنَّاسِ جَهْدٌ، فَأَرَدْتُ أَنْ تُعِينُوا فِيهِمْ": *"'Sizlerden her kim kurban keserse, bayramın üçüncü gecesinden sonra evinde kurban etinden bir şey bulunduğu hâlde sabahlamasın' buyurdu. Ertesi sene gelince ashâb: 'Ey Allah'ın Rasûlü! (Kurban etlerini) geçen sene yaptığımız gibi mi dağıtacağız?' diye sordular. Hz. Peygamber (s.a.v.): 'Bu yıl kendiniz yiyin, başkalarına yedirin ve ailenize azık edinin. Çünkü geçen sene insanlar arasında geçim sıkıntısı vardı. Bu sebeple ben o sene insanlara yardım etmenizi istedim' diye cevap verdi."* Ali el-Kârî bu hadisi şerifte geçen "كُلُوا": "*yiyin*" emrinin istihbâb, "وَأَطْعِمُوا": "*yedirin*" emrinin nedb ve "وَادَّخِرُوا": "*azık edinin*" emrinin de ibâha manasında kullandığını ifade etmektedir.[241]

İstihbâba başka bir misal de şöyledir: " الْبَسُوا مِنْ ثِيَابِكُمُ الْبَيَاضَ فَإِنَّهَا مَنْ خَيْرِ ثِيَابِكُمْ، وَكَفِّنُوا فِيهَا مَوْتَاكُمْ، وَمِنْ خَيْرِ أَكْحَالِكُمُ الْإِثْمِدُ فَإِنَّهُ يُنْبِتُ الشَّعَرَ، وَيَجْلُو الْبَصَرَ": *"Beyaz renkli elbise giyiniz. Çünkü o, elbiselerinizin en hayırlısıdır. Ölülerinizi beyaz renkli kefenlere sarınız. Sürmelerinizin en iyisi de ismid taşıdır. O, gözün nurunu artırır ve kirpikleri besler buyurdu."* Müellif hadisi şerifte geçen "وَكَفِّنُوا": "kefenlere sarınız" emrinin istihbâb anlamı taşıdığını dile getirmektedir.[242] Emrin yanı sıra Ali el-Kârî'nin hadislerde ele aldığı inşâ kiplerinden biri de nehiydir.

2.2. Nehiy

Belâgat ilminde talebi inşâî kısımlarından biri olan nehiy, yüksek konumda olan birinin kendinden daha aşağındaki birinden bir işin yapılmamasını istemesidir. Dolayısıyla nehiy tıpkı emir gibi üstünlük ifade eden bir tarzda, bir fiilden sakınmayı istemektir. Bunun için kullanılan edat cezm edici "لَا" (nehiy lâsı)dır. Örneğin, "لَا تَفْعَلْ": "yapma" ifadesi nehiy anlamı taşımakta bununla sözü söyleyen muhatabından bir işin yapılmasını talep etmektedir.[243]

2.2.1. Hakîkî Anlam

Nehyin hakîkî anlamı yukarıda da ifade edildiği üzere mertebe bakımından üstün birinin altındakinden bir şeyin yapılmamasını talep etmesidir. Örneğin " وَإِذا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قالُوا

---

240 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2952.
241 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/1827.
242 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 3/1187.
243 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 221.

إِنَّما نَحْنُ مُصْلِحُونَ"[244]: *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler."* âyetindeki "لَا تُفْسِدُوا": "*fesat çıkarmayın*" şeklindeki nehiy ifadesi hakîkî anlamda kullanılmıştır.[245]

Ali el-Kârî *Mirkâtu'l-Mefâtih'te* hadislerde geçen nehiy kalıplarının hakîkî anlamda kullanıldığını emir kalıplarında olduğu gibi özel olarak belirtmediği görülmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in kendi künyesini yani "Ebu'l-Kâsım" ifadesinin kullanılmasının yasakladığı şu hadiste "سَمُّوا بِاسْمِي وَلَا تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي، فَإِنِّي إِنَّمَا جُعِلْتُ قَاسِمًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ": *"Benim ismimi başkasına koyun; ancak benim künyemi kullanmayın çünkü ben yalnızca aranızda pay eden bir taksim edici olarak kılındım."* Ali el-Kâri "وَلَا تَكْتَنُوا": "künyemi kullanmayın" şeklindeki nehiy ifadesinin hakikî manada kullanıldığını ayrıca belirtmeye ihtiyaç duymamaştır.[246]

Hz. Peygamber'in hastayı yemek yemeğe zorlamayı yasakladığı " لَا تُكْرِهُوا مَرْضَاكُمْ عَلَى الطَّعَامِ، فَإِنَّ اللَّهَ يُطْعِمُهُمْ وَيَسْقِيهِمْ": "*Hastalarınızı yemek yemeğe zorlamayın; çünkü Allah onları yedirir ve içirir.*" hadisinde de Ali el-Kâri "لَا تُكْرِهُوا": "zorlamayın" nehiy ifadesinin yukardaki hadiste olduğu gibi hakikî manada kullanıldığına dair bir şey söylememiştir.[247] Ne var ki müellif nehiy ifadesinin hakîkî anlamından çıkarak irşâd, na tevbîh veya va'îd gibi mecâzî bir mana taşıdığını ise *Mirkat*'ta açıklamaya ihtiyaç duymaktadır.

2.2.2. Mecâzî Anlamlar

Bu başlık altında Ali el-Kârî'nin şerhte bahsettiği nehyin mecâzî anlamları üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki irşâd etme ve nasihat vermedir.

2.2.2.1. İrşâd Etme ve Öğüt Verme

Nehyin mecâzî manalarından olan irşâd ve nush, nehiy lafzının doğruya yönlendirme ve öğüt verme anlamı taşıdığı durumlarda gerçekleşir.[248] " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُم" [249]: *"Ey iman edenler! Size açıklandığında hoşunza gitmeyecek şeyleri sormayın."* âyetindeki "لَا تَسْأَلُوا": "*sormayın*" ifadesindeki soru sormaktan nehiy, zorunlu tutma şekilde bir şeyden vazgeçirmek anlamında değildir; bilakis bu ifade ile maksat, öğüt verme ve doğru yolu göstermek anlamında kullanılmıştır.[250] Şu şiirde de nehiy ifadesi öğüt vermek ve yol göstermek anlamında kullanılmaktadır:

---

244 Bakara 2/11
245 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/109.
246 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2995.
247 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2873.
248 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 86.
249 Maide 5/101.
250 Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 1/470.

إِذَا نَطَقَ السَّفِيهُ فَلَا تُجِبْهُ فَخَيْرٌ مِنْ إِجَابَتِهِ السُّكُوتُ

"*Sefih konuştuğunda ona cevap verme; çünkü susmak, ona cevap vermekten daha hayırlıdır.*" Şair şiirde geçen "فَلَا تُجِبْهُ": "*ona cevap verme*" nehiy ifadesini mecâzen öğüt vermek ve yol göstermek anlamında kullanmıştır.[251]

Müellifin neyhin mecâzî olarak irşâd ve nasihat verme anlamına hamlettiği bir ifade şu hadistedir: " اِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم قَالَ لِرَجُلٍ عَلَيْهِ خَاتَمٌ مِنْ شَبَهٍ: " مَا لِي أَجِدُ مِنْكَ رِيحَ الْأَصْنَامِ؟ " فَطَرَحَهُ، ثُمَّ جَاءَ، وَعَلَيْهِ خَاتَمٌ مِنْ حَدِيدٍ، فَقَالَ: " مَا لِي أَرَى عَلَيْكَ حِلْيَةَ أَهْلِ النَّارِ؟ " فَطَرَحَهُ. فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مِنْ أَيِّ شَيْءٍ أَتَّخِذُهُ؟ قَالَ: " مِنْ وَرِقٍ وَلَا تُتِمَّهُ مِثْقَالًا ": *"Gerçekte Nebi* (s.a.v.) *pirinçten yüzüğü olan bir adama dedi ki: 'Senden putların kokusunu neden alıyorum?' Adam yüzüğü çıkardı. Sonra demir bir yüzükle geldi, Peygamber* (s.a.v.) *dedi ki: 'Senden cehennem halkının ziynetini neden görüyorum?' Yine onu çıkardı. Adam sordu: 'Ey Allah'ın Rasûlü, ondan (yani hangi maddeden) yüzük takayım?' Rasûlullah* (s.a.v.)*: 'Gümüşten yap, fakat tam bir miskâle (ölçüye) ulaşmasın.' dedi.""* Şârih bu hadiste geçen "وَلَا تُتِمَّهُ": "*ulaşmasın*" şeklindeki nehyin takvaya yönelik irşâd anlamı taşıyan bir nehiy olduğunu nakletmektedir. Ardından şârih yüzüğün ağırlığının bir miskalden az olmasının daha uygun olduğunu çünkü bu ağırlığın aynı zamanda israfın önüne geçtiğini vurgulamştır.[252]

Mecâzî manalardan biri olan irşâd için başka bir misal de şöyledir: " لَا تُرْقِبُوا وَلَا تُعْمِرُوا، فَمَنْ أُرْقِبَ شَيْئًا أَوْ أُعْمِرَ فَهِيَ لِوَرَثَتِهِ": *"Rukba (yani malın iki kimseden en son hayatta kalanın olması için yapılan anlaşma) ve umrâda (yaşadığı sürece malın/meskenin başka birisinin kullanımına verilmesinde) bulunmayın. Zira her kime rukbâ veya umrâ*[253] *yoluyla bir şey verilirse o şey artık vârislerinin olur."* Ali el-Kârî hadiste geçen "لا تُرْقِبُوا وَلَا تُعْمِرُوا": "Rukba ve umrâda bulunmayın." nehiyleri hakkında şöyle demektedir: "Bazı hadis şârihleri: Bu nehiy, irşâd yani yol gösterme ve öğüt verme anlamı taşımaktadır. Yani mallarınızı belli bir süreliğine bağışlamayın, sonra geri almayın. Aksine, bir şeyi bağışladığınızda artık o sizden çıkar ve size geri dönmez; bu ister 'hibe' lafzıyla olsun, ister 'umrâ' (ömür boyu bağış), isterse 'rukbâ' şeklinde yapılsın."[254] Ali el-Kârî'nin nehiy ifadesine ilişkin üzerinde durduğu diğer mecâzî anlam ise kınamadır.

---

251 Ahmed bin Mustafa Merâğî, *ʿUlûmü'l-belâġa*, 1431, 79.

252 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2802.

253 Hacı Mehmet Günay, "Rukbâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), 35/218/219.

254 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/2006.

2.2.2.2. Tevbîh

Daha önce emir konusunda da ifade edildiği üzere yapılması yasak olan ve beklenmeyen bir davranışa yönelik bir azarlamadır.[255] Örneğin: "لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسى أَنْ يَكُونُوا خَيْراً مِنْهُمْ"[256] : *"Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin; zira onlar kendilerinden daha iyi olabilirler*." âyetindeki "لا يَسْخَرْ": "*alay etmesin*" şeklindeki nehiy ifadesi tevbîh yani azarlama anlamı taşımaktadır. Mütenebbî'nin (ö. 354/965) şu beytinde de nehiy kalıbı tevbîh anlamı taşımaktadır:

لا تَحْسَبِ المَجْدَ تَمْرًا أَنْتَ آكِلُهُ لَنْ تَبْلُغَ المَجْدَ حَتَّى تَلْعَقَ الصَّبِرَا

"*Şerefi, yiyip bitirdiğin hurmalar sanma! Ona ulaşamazsın, ta ki sabrı yalamadıkça."* Görüldüğü üzere "لا تَحْسَبِ": "sanma" ifadesi tevbîh anlamı taşımakta dolaysıyla kolay yoldan şeref kazanılacağını zanneden kişi abu söz ile azarlanmaktadır. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin (ö. 69/688) şu beytinde de tevbîh anlamı mevcuttur:

لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ

"*Bir davranışın aynısını kendin yaptığın halde başkasına yasaklama. Bunu yaparsan, senin için büyük bir ayıp olur.*" Bu beyitte geçen "لَا تَنْهَ": "yasaklama" ifadesi, kendisi benzer bir fiili yaptığı hâlde başkalarını aynı tür fiilden men etmeye kalkışan kişiye yöneltilmiş olup, söz konusu tutarsız tavrı dolayısıyla muhatabın sert bir üslupla kınandığını göstermektedir.[257]

Ali el-Kârî'nin nehyin mecâzî olarak azarlama anlamına hamlettiği bir hadis şudur: "الْقَدَرِيَّةُ مَجُوسُ هَذِهِ الْأُمَّةِ، إِنْ مَرِضُوا فَلَا تَعُودُوهُمْ، وَإِنْ مَاتُوا فَلَا تَشْهَدُوهُمْ": *"Kaderiyye, bu ümmetin Mecusileridirler; hastalanırlarsa ziyaret etmeyin, ölürlerse cenazelerine katılmayın."* Şârih hadiste geçen "فَلَا تَعُودُوهُمْ": "*ziyaret etmeyin*" ve "فَلَا تَشْهَدُوهُمْ": "*cenazelerine katılmayın*" nehyin kalıpları ile kaderi inkâr eden Kaderiyye firkasının itikâdî sapkınlığına dikkat çekmek üzere kınama ve azarlama anlamına geldiğini belirtmektedir.[258]

Konuya ilişkin diğer bir misal de şöyledir: " وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ: صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم الْمِنْبَرَ، فَنَادَى بِصَوْتٍ رَفِيعٍ فَقَالَ: " يَا مَعْشَرَ مَنْ أَسْلَمَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يُفْضِ الْإِيمَانُ إِلَى قَلْبِهِ! لَا تُؤْذُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تُعَيِّرُوهُمْ، وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ ; فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعْ عَوْرَةَ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ وَلَوْ فِي جَوْفِ رَحْلِهِ" : "*İbn Ömer'den rivâyet edildi ki: Rasûlullah* (s.a.v.)*, minbere çıktı ve yüksek sesle: "Ey diliyle Müslüman olduğunu söyleyen ve kalbine iman işlememiş kimseler! Müslümanları üzmeyin, onları ayıplamayın, onların kusurlarını araştırmayın. Her kim Müslüman kardeşinin ayıbını araştırırsa Allah onun ayıbını ortaya çıkarır. Allah her kimin ayıbını ortaya çıkarırsa evinde bile olsa rezil rüsva eder" buyurdu."* Müellif, hadiste geçen "وَلَا تُعَيِّرُوهُمْ": "onları

---

255 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/65.
256 Hucurât 49/11.
257 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 86-87.
258 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/182.

ayıplamayın" ifadesinin "تَعْيِيرْ": "ayıplamak" kelimesinden türediğini ve bu ifadenin tevbîh anlamı taşıdığını ifade etmektedir.[259]

2.2.2.3. Dua

Dua, derecesi ve mertebesi bakımından aşağıda olanın yukarıda olana yönelttiği sözdür. " رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ"[260]: *"Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma!"* ayetindeki "لَا تُؤَاخِذْنَا": "*sorumlu tutma*", "وَلَا تَحْمِلْ": "*yük yükleme*" ve "وَلَا تُحَمِّلْنَا": "*yükleme*" ifadeleri nehyin mecâzî anlamlarından biri olan dua manasında kullanılmıştır. Ebû Firâs'ın (ö. 357/968), Seyfüddevle'ye (ö. 356/967) hitaben söylediği şu söz de duaya örnek verilebilir:

فَلَا تَحْمِلْ عَلَى قَلْبٍ جَرِيحٍ بِهِ لِحَوَادِثِ الأَيَّامِ نَدْبُ

فَلَا تَعْدِلَنَّ – فِدَاكَ ابْنُ عَمِّ كَ،لَا بَلْ غُلَامُكَ – عَمَّا يَجِبُ

Kendisinde günlerin olaylarının yas bıraktığı yaralı bir kalbe yüklenme.

Sakın mecbur olduğun durumdan—senin amcaoğlun sana feda olsun, hayır bilakis senin kölen olsun —ayrılma. Ebû Firâs'ın, hükümdara "فَلَا تَحْمِلْ": "*yüklenme*" ve "فَلَا تَعْدِلَنَّ": "*sakın ayrılma*" ifadelerini hakikî manada olmayıp dua anlamında kullanılmıştır. [261]

Her ne kadar Ali el-Kârî *Mirkâtu'l-Mefâtih* isimli eserinde hadislerde geçen nehiy kalıplarının dua anlamında kullanıldığını özel olarak belirtmese de bazı nehiy ifadeleri bulunan hadisleri "Dualar Kitabı" başlığı altında ele alması onun bu tür ifadeleri dua anlamına hamlettiğini ortaya koymaktadır.

Örneğin, Peygamber Efendimiz (s.a.v.), kabrinin puta tapınılan bir mekâna dönüşmemesi "اللَّهُمَّ لا تَجْعَلْ قَبْرِي وَثَنًا يُعْبَدُ": "*Allahmme! Kabrimi, kendisine ibadet edilen bir put gibi kılma şeklindeki duasındaki* "لا تَجْعَلْ": "*yapma*" nehiy ifadesi dua anlamındadır.[262]

Bu bağlamda sıkıntı ve darlık anında müminin Allah'a nasıl sığınması gerektiğinden bahseden bir hadis de şöyledir. " دَعَوَاتُ الْمَكْرُوبِ: اللَّهُمَّ رَحْمَتَكَ أَرْجُو، فَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ، وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ": *"Sıkıntılı bir kişinin duası: Allahumme! Senin rahmetini umarım, göz açıp kapayıncaya kadar beni nefsime bırakma, bütün işlerimi düzelt, senden başka ilah yoktur."* hadisinde geçen "فَلَا تَكِلْنِي": "*bırakma*" ifadesi dua manasına gelse de şârih bu manayı özellikle belirtmeye ihtiyaç duymamıştır. [263]

---

259 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 8/3157.
260 Bakara 2/286.
261 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 84.
262 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/744.
263 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1697.

Peygamber Efendimiz'in Allah'tan daima yardım, destek ve koruma talebinde bulunduğunu anlatan başka bir hadis de şöyledir. **"** كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يَدْعُو يَقُولُ: رَبِّ أَعِنِّي وَلَا تُعِنْ عَلَيَّ، وَانصُرْنِي وَلَا تَنْصُرْ عَلَيَّ، وَامْكُرْ لِي وَلَا تَمْكُرْ عَلَيَّ**":** *"Nebi (s.a.v.) dua ederken şöyle diyordu: Rabbim! Bana yardım et, aleyhime yardım etme; bana zafer ver, aleyhime zafer verme; bana tuzak kur, aleyhime tuzak kurma."* hadisinde geçen "وَلَا تُعِنْ": "*yardım etme*", "وَلَا تَنْصُرْ": "*zafer verme*" şeklindeki nehiy ifadeleri dua anlamı taşımaktadır.[264] Ne var ki müellifin söz konusu ifadeleri dua başlığı altında yer aldığı için belirtmeye ihtiyaç duymamıştır. Ali el-Kârî'nin hadislerde ele aldığı inşâ kiplerinden biri de istifhâmdır.

2.3. İstifhâm

İnşâ türlerinden biri olan istifhâm, soru soranın, daha önce bilmediği bir şey hakkında bilgi sahibi olmak istemesi anlamına gelir.[265] Arap dilinde istifham yapısı oluşturmak için kullanılan edatlar şunlardır: (الهمزة / أ), (هل), (ما), (من), (أيّ), (كم), (كيف), (أين), (أيان), (أنّى), (متى).[266]

2.3.1 Hakîkî Anlam

Belâgat ilminde istifhâm kipi kullanıldığında ortada bir karine ve alâka yoksa hakîkî anlam üzere hamledilir. Örneğin: "أقام زيدٌ": "Zeyd kalktı mı?" ifadesinde muhataptan Zeyd'in kalkıp kalkmadığı yönünde bir bilgi istenmektedir.[267] Bakara suresindeki " قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ"[268]: "*Dediler ki: Yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* âyetinde de "أَتَجْعَلُ": "(*birini) mi yaratacaksın?*" istifham hakîkî anlama hamledilmiştir.[269]

İstifamın mecâzî manalarından, soru ve istek için şu hadis-i şerifte, el-Übülle yakınındaki el-Aşşâr Mescidi'nde namaz kılmanın faziletinden bahsetmektedir. Hadisi şerif şöyledir: *"Salih bin Dirhem (ra) der ki: Haccetmek üzere yola çıkmıştık; bir adam bize dedi ki: 'Yanınızda "el-Übülle" adı verilen bir köy var mı?' Biz 'Evet' dedik. O dedi ki: "* مَنْ يَضْمَنُ لِي مِنْكُمْ أَنْ يُصَلِّيَ لِي فِي مَسْجِدِ الْعَشَّارِ رَكْعَتَيْنِ أَوْ أَرْبَعًا"*: 'Aranızdan beni niyet ederek benim için o mescidde iki ya da dört rekât namazı kılacağını kim garanti eder?"* Şârih, hadiste geçen "مَنْ يَضْمَنُ لِي مِنْكُمْ" cümlesindeki "مَنْ" edatının soru ve istek (talep) anlamında kullanıldığını belirtmektedir. " مَنْ

---

264 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/1723.
265 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 204; 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 88.
266 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar*, 2/322.
267 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar*, 3/323.
268 Bakara 2/30.
269 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/229.

يَضْمَنُ لِي مِنْكُمْ" ifadesinin anlamını ise şu şekilde açıklamaktadır: "Kim benim için bunu kabul eder ve üstlenir?"[270]

2.3.2. Mecâzî Anlamlar

İstifhâm üslubu çoğu zaman maksadın dışında bağlamın gereğine uygun olarak ve karinelerin yardımıyla mecâzî anlamlarda kullanılır.[271] Ali el-Kârî'nin *Mirkat*'ta ele aldığı mecâzî anlamlar takrîr, taaccüb, tevbîh ve istibâddır.[272] Bunlardan ilki istifhamın takrîr anlamı taşımasıdır.

2.3.2.1. Takrîr

Takrîr; muhatabı, bildiği bir şeyi kabul ve itirafa sevk etmektir. Örneğin " أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ؟"[273]: *"Senin göğsünü genişletmedik mi?"* âyetinde geçen istifham gerçek anlamına hamledilmeyip bunun yerine takrir manasına hamledilmiştir. Zira bu, Allah Teâlâ'nın sözüdür. Buna benzer "أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا؟"[274]: *"Biz seni içimizde yeni doğmuş (bir çocuk) iken yetiştirmedik mi?"* ayetinde de "أَلَمْ نُرَبِّكَ": "*yetiştirmedik mi?*" şeklindeki istifhâm takrîr anlamına hamledilmiştir. Buradaki maksat muhatabın sözü edilen durumu kabul ve itiraf etmesidir. [275]

Hz. Peygamber Hz. Âişe'nin yanına girdiğinde, içinde et bulunan ve kaynayan taştan bir tencere görmüş. Ne var ki yemesi için kendisine ekmek ve evde bulunan bir katık getirilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "أَلَمْ أَرَ بُرْمَةً فِيهَا لَحْمٌ؟": "*İçinde et bulunan bir tencere görmedim mi?*" şeklinde bir soru sormuş. Bunun üzerine mecliste bulunanlar evet ama o et, Berîre'ye verilecek." Bunun üzerine Rasûlullah sellallahu aleyhi vesellem, "O et, Berîre'ye sadakadır; ama bize hediyedir." buyurdu.' Şârih hadiste geçen "أَلَمْ أَرَ بُرْمَةً فِيهَا لَحْمٌ؟": "İçinde et bulunan bir tencere görmedim mi?" ifadesinde Hz. Peygamber'in bu soruyu gerçekte bilgi almak için değil, gördüğünü muhataplara tasdik ettirmek, onları da bunu kabul etmeye yönlendirmek için sormuş olduğunu belirtmektedir. Yani bu bir kabul ettirme amaçlı bir sorudur.[276]

Mevzuya ait istifham-ı takrîrî için Peygamber Efendimizin (s.a.v.) üstünlüğünü vurgulayan ve onun en hayırlı nesil, kabile ve evden geldiğini ifade eden başka bir hadis ise şöyledir: Hazreti Abbas'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o bir gün Peygamber Efendimiz 'in

---

270 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 8/3423-3424.
271 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 213-214.
272 Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed İsferâyînî, *el-Atvel Şerhu Telhîs-i Miftâhi'l-Ulûm* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1440), 1/53-54.
273 İnşirah 94/1.
274 Şuara 26/18.
275 Avnî, *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa*, 1988, 2/104.
276 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1303.

yanına gelmiş ve sanki bir şey işitmişti. Bunun üzerine Peygamber minbere çıktı ve "مَنْ أَنَا؟": "Ben kimim?" demiş. Orda bulunanlar, "أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ :": "*Sen Allah'ın Rasulüsün*." demişler. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlar: "*Ben Muhammed oğlu Abdullah oğlu Abdülmuttalib'im. Allah, mahlûkatı yarattı ve beni en hayırlıları içinde kıldı. Sonra onları iki guruba ayırdı ve beni o grupların en hayırlıları içinde kıldı. Sonra bu grubları kabilelere ayırdı, beni en hayırlı kabilenin içinde kıldı. Sonra onları hanelere ayırdı, beni en hayırlı hanede kıldı. Ve ben kişi ve ev olarak onların en hayırlı olanıyım.*" Ali el-Kârî hadiste geçen "مَنْ أَنَا؟": "Ben kimim?" ifadesinin, "istifham-ı takrîrî" yani muhatabı bildiği bir şeyi ikrar ettirmek amacıyla kullanılan bir soru olduğunu ve bu tür soruların, muhatabın zaten bildiği bir gerçeği kabul etmesini sağlamak için kullanıldığını ifade etmektedir.[277]

İlgili konuda başka bir hadis de şöyledir: Ebû Hureyre der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Bir kul, bir günah işleyip de: «Rabbim! Ben günah işledim kusurumu bağışla!» ederse, o kulun Rabb'i: "أَعَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ وَيَأْخُذُ بِهِ؟": "Demek ki kulum günahını affedecek, cezalandıracak bir Rabbi olduğunu bildi mi?" Şu hâlde ben de kulumu bağışladım! buyurur. Sonra bu kul Allah'ın dilediği kadar bir zaman yaşar. "Sonra bir günah daha işleyip de: Rabbim! Ben günah işledim kusurumu bağışla!» derse «Demek ki, kulum günahını affedecek veya cezalandıracak bir Rabb'i bulunduğunu bildi mi? O halde ben de bu kulumu bağışladım!» buyurur. "Sonra tekrar bir günah daha işleyip de: «Rabbim! Ben günah işledim kusurumu bağışla!» ederse «Demek ki, kulum günahını affedecek veya cezalandıracak bir Rabb'i bulunduğunu bildi mi? O halde ben de bu kulumu bağışladım!» buyurur. Artık bu kulum dilediği işi işlesin!» buyurur."* Şârih burada "أَعَلِمَ عَبْدِي": "kulum bildi mi?" şeklindeki istifhâm yani sorunun hakiki anlamda kullanılmadığını ve bu ifadenin Allah Teâlâ'nin aslında onlardan daha iyi bildiği halde bir hususu meleklere ikrar ettirme anlamı taşıdığını vurgulamaktadır. Burada dikkat çeken husus şârihin takrîr anlamı dışında bu istifhamın taâccub anlamında da kullanıldığına dikkat çekmesidir. Söz konusu anlam şârihin mecâzî anlamlara dikkat çektiği yerlerden biridir.[278]

2.3.2.2. Taaccüb

Taaccüb, sebebi gizli olan bir durum ile karşı karşıya kalındığında insanın şaşırma ve hayret etmesidir.[279] Örneğin: "مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ"[280]**:** "*Hüdhüdü niye göremiyorum?*" âyetinde Süleyman (a.s.), hüdhüdün kendi izni olmadan asla uzaklaşmayacağını bildiği hâlde onu,

---

277 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 9/3683.
278 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1617.
279 Cürcânî, *et-Taʿrîfât*, 62.
280 Neml 27/20.

olması gereken yerde göremeyince kendi haline şaşırmıştır. Bu noktada, akıl sahibi bir kişinin kendi hâlinden sorguya çekilmesi anlamsız olacağından, "مَا لِيَ لَا أَرَى" ifadesi gerçek bir istifham değil, şaşkınlık bildiren bir ifadedir.[281] Benzeri durum Furkan suresindeki " مالِ هذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْواقِ"[282]: "*Bu, nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda yürüyor?*" âyette de bulunmaktadır. Seyfuddevle (ö. 356/967) rahatsızlanınca da şöyle söylemiştir:

وكيف تُعِلُّكَ الدنيا بشيءٍ وأنت لِعِلةِ الدنيا طبيبُ؟

وَكَيفَ تَنُوبُكَ الشَّكْوىَ بِدَاءٍ وَأَنْتَ المُسْتَغَاثُ لَمِا يَنُوبُ؟

"*Dünya nasıl olur da herhangi bir şeyle seni hasta eder? Halbuki sen dünya dertlerine ilaç olan bir tabipsin."*

"Hastalığı sebebiyle şikâyet, nasıl olur da senin yerine geçer? Oysa sen, geçici sıkıntılarda kendisinden yardım istenilensin."[283] Beyitte geçen "كَيْفَ تُعِلُّكَ": "*nasıl seni hasta eder?*" ve "وَكَيفَ تَنُوبُكَ": "*nasıl olur da senin yerine geçer?*" şeklindeki istifhâm ifadeleri şaşırma ve hayret etme anlamlarını ifade etmektedir.

Bu konu çerçevesinde bir hadisi şerif şöyledir: Ebû Sa'îd el-Hudrî (ra.) rivayet ediyor: Bir defasında, Ebû Sa'îd, İbn Seyyâd ile birlikte Mekke'ye gitmiş. Yol boyunca İbn Seyyâd, Ebû Sa'îd'e şunları söylemiş: "مَا لَقِيتُ مِنَ النَّاسِ": "*İnsanlardan kimlerle karşılaştım? Beni Deccâl zannediyorlar. Sen Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işitmedin mi: 'Onun çocuğu olmayacak'? Oysa benim çocuğum oldu. Rasûlullah (s.a.v) şöyle demedi mi: 'O kâfirdir'? Oysa ben Müslümanım. Ve Rasûlullah (s.a.v) 'Ne Medine'ye ne de Mekke'ye giremez' demedi mi? Oysa ben Medine'den Mekke'ye gitmekteyim."* Şârih hadisi şerifteki "مَا لَقِيتُ مِنَ النَّاسِ": "İnsanlardan ne büyük şeylerle karşılaştım" cümlesinde geçen "ما" harfinin taaccüb için gelen bir soru edatı olduğunu ifade ediyor. Cümlenin manasının da "İnsanlardan ne büyük sıkıntılar gördüm" şeklinde taaccbün nasıl kullanıldığını ifade etmektedir. Cümlenin manasının da "İnsanlardan ne büyük sıkıntılar gördüm" şeklinde şaşırma ve hayret etme anlamı taşıdığını vurgulamaktadır [284]

Konuyla ilgili Peygamber Efendimiz'in şükreden bir kul olma gayretiyle yaptığı ibadeti anlatan bir hadisi şerif de şöyledir: " وَعَنِ الْمُغِيرَةِ رضي الله عنه، قَالَ: «قَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ، فَقِيلَ لَهُ: لِمَ تَصْنَعُ هَذَا وَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ؟ قَالَ: " أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا": *"Muğîre b. Şu'be'den rivayet edildi ki: Rasûlullah (s.a.v.) ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. O'na: "Niçin bu kadar çok namaz kılıyorsun? Allah senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetti " denilince, Allah Rasûlü (s.a.v.): "Şükreden bir kul olmayayım mı?" buyurdu."* Ali el-Kâri bu

---

281 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 213-214.

282 Furkan 25/7.

283 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 97; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 213.

284 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 8/3489.

hadisi açıklarken Arap diline dair şerh ve hâşiyeleriyle tanınan İsâmüddin İsferâyînî'den (ö. 945/1538) bir nakilde bulunarak "لِمَ تَصْنَعُ هَذَا: "Niçin bu kadar çok namaz kılıyorsun?" şeklindeki istifham ifadesinin, hayret (şaşırma) anlamında kullanıldığını belirtmektedir.[285]

Meseleye dair başka bir hadis de şöyledir: İbn Abbas (ra.) şöyle rivayet etmiştir: Bir adam içki içip sarhoş olmuş ve sarhoşluğu sebebiyle yola düşmüş ve o halde bulunmuş. Sonra Rasûlullah'a (s.a.v.) götürülmüş. Adam, Rasûlullah'a götürülürken Abbas'ın evinin yanına gelince ve yakalayanın elinden kurtulup kaçmış. Sarhoş halde Abbas'ın evine girip Abbas'a yapışmış, ona tutunmuş. Bu olay Rasûlullah'a (s.a.v.) anlatıldığında, " فَضَحِكَ وَقَالَ: أَفَعَلَهَا، وَلَمْ يَأْمُرْ فِيهَا بِشَيْءٍ": "*Rasûlullah* (s.a.v.) *gülüp ve: "O böyle mi yaptı?" buyurmuş ve ona ceza olarak herhangi bir şey emretmemiş.*" Müellif metinde geçen "أَفَعَلَهَا": "O böyle mi yaptı?" ifadesindeki istifham hemzesinin, hayret anlamında kullanıldığını belirtmektedir. [286]

2.3.2.3. İnkâri

İstifhamın mecâzî anlamlarından biri de inkârdır. Çünkü istifhamın bu türü, soru sorma talebinden çıkarak, zahiren kendisi hakkında soru sorulan şeyin var olmasını inkâr etme, kabul etmeme anlamına gelir. Örneğin: bir komutanın, görevini ihmal eden askerlerden birine: " أَتَخُونُ وَطَنَكَ؟ أَتُضَحِّي بِشَرَفِكَ؟": "Sen vatanına ihanet mi ediyorsun? Sen şerefini mi gözden çıkarıyorsun?"[287] denilmesi ondan bu soruyu cevaplaması anlamı taşımamakta bunun yerine onun görevini ihmal etmesinin kabul edilemez olduğuna dikkat çekmektedir. Benzeri bir durum: "أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ"[288]: *"Rabbiniz, oğulları size ayırdı da meleklerden kızlar mı edindi?"* âyetinde de bulunmaktadır. Buradaki istifham hakîkî anlamında olmayıp mecâzî anlamda söz konusu hususun inkârı anlamı taşımaktadır.[289]

Şu hadislerin şerhlerinde Ali el-Kârî'nin istifham'ın inkâr manasına geldiğini söylemektedir. Bunlardan ilki meyvenin olgunlaşmadan satışının doğru olmadığını ve başkasının malına haksız yere el uzatmamanın önemini vurgulayan " نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الثِّمَارِ حَتَّى تَزْهَى. قِيلَ: وَمَا تَزْهَى؟ قَالَ: حَتَّى تَحْمَرَّ. وَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِذَا مَنَعَ اللَّهُ الثَّمَرَةَ بِمَ يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ مَالَ أَخِيهِ": *"Rasulullah* (s.a.v.)*, meyveler çiçek açıp büyüyünceye kadar satışına izin vermedi." Denildi ki: "Çiçek açıp büyüyür ne demek?" Rasulullah dedi ki: "Kızarana kadar." Ve şöyle dedi: "Bana söyleyin; Allah bir afet, hastalıkla meyveyi engellediğinde, kardeşinizin malını ne ile alabilirsiniz?"* Ali el-Kârî hadiste geçen "بِمَ يَأْخُذُ": "*kardeşinizin malını ne ile alabilirsiniz?*" sözlerindeki "بِمَ" ifadesinin aslının "بما" olduğunu ve buradaki istifhâm edatı olan "ما" 'nın inkârî

---

285 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 3/922.
286 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 6/2375.
287 Muhyiddîn, *ʿUlûmu'l-Belâġa: el-Bedîʿ ve'l-Beyân ve'l-Maʿânî*, 297.
288 İsrâ 17/40.
289 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 216.

bir manaya delalet ettiğini söylemektedir. Yani "Biriniz, kardeşinin malını nasıl ve hangi şeyin karşılığında alabilir ki?" şeklinde bu eylemin yapılmasının helâl olmadığına dikkat çekmektedir.[290]

Peygamber'in (s.a.v.) dinen mübah olan bir şeyi yapmaktan çekinen kimseleri uyararak, Allah'ı en iyi tanıyan ve O'ndan en çok korkanın kendisi olduğunu söylediği başka bir hadis ise şöyledir: " صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم شَيْئًا، فَرَخَّصَ فِيهِ، فَتَنَزَّهَ عَنْهُ قَوْمٌ، فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم؟ فَخَطَبَ فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ قَالَ: " مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَتَنَزَّهُونَ عَنِ الشَّيْءِ أَصْنَعُهُ؟ ! فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْلَمُهُمْ بِاللَّهِ وَأَشَدُّهُمْ لَهُ خَشْيَةً": *"Hz. Peygamber* (s.a.v.) *birşey yapmış da o hususta insanlara ruhsat vermişti. Bir topluluk o işten çekindi. Onların bu çekingenliği Allah Rasûlü'ne* (s.a.v.) *ulaşınca, hemen hutbeye çıkıp Allah'a hamdettikten sonra: "Birtakım topluluklara ne oluyor ki, benim yapmış olduğum işten çekiniyorlar! Allah'a yemin ederim ki ben, Allah'ı onlardan en iyi bileniyim ve Allah'tan en çok korkanıyım" buyurdu."* Şârih, hadiste geçen "مَا بَالُ أَقْوَامٍ": "*birtakım topluluklara ne oluyor?*" ifadesinin burada asıl maksadın bilgi istemek değil, yapılan davranışı azarlamak üzere istifham-ı inkârî olarak kullanıldığını belirtmektedir.[291]

Ali el-Kârî'nin istifhâm üslubunda kullanılan "ما" edatı üzerinden yaptığı belâgî çözümlemeler şu hadisin şerhinde de yoğun bir şekilde yer almaktadır. Vahyin başlangıcında Cebrail, Hz. Peygamber'e gelerek "اقْرَأْ": "Oku!" demiş buna mukabil Efendimiz de "مَا أَنَا بِقَارِئٍ" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Cebrail onu kuvvetle sıkmış ve tekrar okumasını istemiştir ve bu olay tekrar etmiştir. Burada Ali el-Kâri Cebrail'in toplamda üç kez oku emrine, Efendimizin cevaben söylediği "مَا أَنَا بِقَارِئٍ" ifadesi üzerinde durmaktadır. Müellif diğer hadis şârihlerininde bu konu üzerinde durduğuna işaret ettikten sonra 3 kez cevap olarak verilen " مَا أَنَا بِقَارِئٍ" ifadesinin farklı manalar taşıdığını vurgulamaktadır. Cebrail'in ilk "oku" şeklindeki isteğine verilen "مَا أَنَا بِقَارِئٍ" ifadesindeki "مَا" edatının nefiy manasında kullanıldığı dolayısıyla bu ifadenin "Ben okumam bilmem." anlamı taşıdığını söylemektedir. İkinci okuma emrine cevap olarak verilen "مَا أَنَا بِقَارِئٍ" ifadesindeki "مَا" ise birinciden farklı olarak istifhâm anlamında kullanılmıştır. Şârih bu istifhâmın hakiki anlamda olmadığının bunun inkâri manaya sahip olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla ikinci "مَا أَنَا بِقَارِئٍ" ifadesi "Ben neyi okuyabilirim ki?!" şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ali el- Kârî üçüncü okuma emrine cevap olarak verilen "مَا أَنَا بِقَارِئٍ" ifadesinin ise yine istifhâm anlamı taşıdığını ancak bu istifhâmın bir önceki gibi inkârî bir anlama sahip olmadığını bunun i'lâm manası içerdiğini söylemektedir. Yani üçüncü söz konusu ifade "Benim okuyacağım şey nedir?" şeklinde muhatabına okuyacağı şeyin ne olduğunu

[290] Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/1930.
[291] Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/229.

bilmediğini bildirmek anlamında kullanılmıştır.[292] Görüldüğü üzere Ali el-Kârî aynı lafzın muhtemel farklı yorumlarını belâgat üzerinden yaptığı çözümlemeler ile ortaya koymaktadır.

Verilen örneklerde olduğu gibi Ali el-Kârî hadis metinlerinde geçen istifhâmın mecâzî olarak inkârî anlam taşıdığını belirtmiştir. Bununla birlikte şârih istifhâm ifadelerinin inkârî olarak yorumlamanın muktedal hâle uygun düşmemesi gerekçesiyle mümkün olmadığını da belirtmektedir. Örneğin bir gün Rasûlullah'a (s.a.v.) bir koyun hediye edilmiş ve ardından tencereye koyulup pişirilmiştir. Peygamber Efendimiz "Ey Ebâ Râfi bu nedir?" diye sorar. Râfi de "Ey Allah'ın Rasûlü koyundur, bize hediye edildi, ben de tencerede pişirdim" demiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) "Bana hayvanın kolunu ver, ey Ebû Râfi'" buyurur. O da koyunun kolunu verir; sonra Peygamberimiz tekrar "Diğer kolunu da ver" der. Ebû Râfi' diğer kolu da verir. Peygamberimiz bir kere daha "Bana bir kol daha ver" deyince, Ebû Râfi' " يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّمَا لِلشَّاةِ ذِرَاعَانِ: "*Ey Allah'ın Rasûlü, koyunun sadece iki kolu vardır*" şeklinde cevap vermiştir. Ali el-Kârî bu ifadenin Tirmîzî'de "وَكَمْ لِلشَّاةِ مِنْ ذِرَاعٍ؟" şeklinde yer aldığını ve buradaki istifhâm üslubunun inkarî olarak yorumlanamayacağını ifade etmektedir. Yani "Koyunun kaç kolu var ki?" şeklinde bir ifadenin makâma uygun düşmediğini belirtmektedir. Bunun yerine istifhâm inkâr değil de istib'âd anlamı taşımaktadır. Yani anlam ""Koyunun kaç kolu olabilir ki?" şeklinde daha yumuşak bir üslup barındırmaktadır. [293]

2.3.2.4. Tevbîh

Tevbîhin kendi içinde ikiye ayrıldığı; meydana gelmiş olanı kınama ve gelecekte olmaması gerekeni kınama şeklinde ifade edilmektedir. İlkine; meydana gelmiş olanı kınamaya örnek, hata yapmış bir kimseye: "أَعَصَيْتَ رَبَّكَ؟": "Emrime karşı mı geldin?" yani: "Senin, Rabbine isyan etmemen gerekirdi." İkincisine; gelecekte olmaması gerekeni kınamaya örnek ise, yasak olan bir şeyi yapmaya kasteden birine: "أَتَعْصِي رَبَّكَ؟": "Sen Rabbine isyan mı edeceksin?" Yani: "Senin bir isyan yapmaman gerekir." Buna benzer şairin şu sözü gibi: " أَفَوْقَ الْبَدْرِ يُوضَعُ لِي مِهَادٌ؟": "Ayın üstüne mi bana bir döşek serilecek?" yani "Böyle olmamalıdır." demek istemiştir; şair kendini aydan daha yüce bir konumda olduğunu iddia etmiştir. Netice itibarıyla, bu örneklerde istifham, muhatabın yaptığı fiili kabul etmemek ve kınamak amacıyla kullanılmıştır.[294]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) visâl yani aralıksız oruç tutulmasını yasakladığını anlatan bir hadis şöyledir: " نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم عَنِ الْوِصَالِ فِي الصَّوْمِ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: إِنَّكَ تُوَاصِلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ،

---

[292] Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 9/3727-3730.

[293] Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/369. : istifhamın inkârî manada kullanıldığına dair diğer örnekler için bkz. 8/3426.

[294] Avnî, *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa*, 1988, 2/104-105.

وَيَسْقِينِي رَبِّي يُطْعِمُنِي أَبَيْتُ إِنِّي مِثْلِي؟ وَأَيُّكُمْ " :قَالَ" :*"Rasûlullah* (s.a.v.) *oruçta iftar etmeden art arda oruç tutmayı yasakladı. Bunun akabinde bir adam, "Ama sen visâl orucunu tutuyorsun ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Rasûlullah buyurdu ki: "Sizin hanginiz benim gibidir? Gerçekte ben gece yatarım, Rabbim beni yedirir ve içirir."* Şârih "أَيُّكُمْ مِثْلِي": "Sizin hanginiz benim gibidir?" ifadesindeki istifhamın, kendisi ile sahabe arsında çok uzak bir farkı bildirerek tevbih anlamı taşıdığını söylemektedir.[295]

Azarlama ve kınama ifade eden başka bir hadis-i şerif de şöyledir: İbn Abbâs'ın nakline göre: Sahabeden Muâz b. Cebel, Peygamber (s.a.v.) ile yatsıyı kıldıktan sonra kavmine geldi ve onlara namaz kıldırmak için imamlık yaparken Bakara sûresiyle başlayınca, yorgun olan cemaatten biri kendini tutamayarak namazdan ayrıldı ve tek başına namazı tamamladı. Sonra durumu Rasûlullah'a şikâyet etmek için gitti. Gündüzleri çalıştıklarını ve uzun kıraatin kendilerini zorladığını söyleyince Rasûlullah (s.a.v.) Muâz'a doğru döndü "يَا مُعَاذُ! أَفَتَّانٌ أَنْتَ"; "Ey Muaz! Sen fitneci misin?" yani insanları fitneye sürükleyen bir konumda mı bulunmak istiyorsun?" dedi ve sonra kısa sûreler okumasını öğütledi. "وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا"[296], "وَالضُّحَى",[297] "وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى",[298] "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى"[299] surelerini oku buyurdu. Ali el-Kârî Tîbî'den yaptığı bir nakille bu istifhâmın tevbih maksadıyla kullanıldığını ve gerçekleştirilen davranışın doğru olmadığını ifade etmektedir.[300]

Bir başka hadis de şöyledir: Hz. Aişe (ra.) şöyle demiştir: Kureyşlilerden bir grup, Mahzûmî kabilesinden olan bir kadının hırsızlık yapması konusunda sıkıntıya düşmüşlerdi. Dediler ki: "Bu kadın hakkında Allah'ın Rasûlu ile kim konuşabilir?" Cevaben; Peygamber'i çok seven Üsame b. Zeyd'den başka kim cesaret edebilir ki diye söylediler; Üsame kadın hakkında Rasûlullah ile konuştu. Peygamber (s.a.v.) ona: "أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ": *"Sen Allah'ın koyduğu sınırlardan bir sınır hakkında aracılık mı yapacaksın?"* Yani bir başkasının suçunu hafifletmeye veya araya girmeye mi kalkışıyorsun?*"* Şârih hadiste geçen " أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ": *"Sen Allah'ın koyduğu sınırlardan bir sınır hakkında aracılık mı yapacaksın?"* cümlesinin azarlama ve kınama ifade ettiğini belirtmektedir.[301] Tevbîhin yanı sıra istifhâmın hamledildiği mecâzî anlamlardan biri de nefiydir.

---

295 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1382.
296 Şems 91/1.
297 Duhâ 93/1.
298 Leyl 92/1.
299 A'lâ 87/1.
300 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/690-691.
301 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 6/2366.

3.3.2.5. Nefiy

İstifhâmın mecâzî anlamlardan biri olan nefiy; bilinmeyen bir bilgiyi almak için değil de bir şeyi olumsuzlamak içindir. Kur'an-ı Kerim'den şu örnekler verilebilir: " فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ؟"[302]: "*Allah'ın saptırdığı birine kim hidayet edebilir.*" ve "أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ؟"[303]: "*Ateşe gireni sen mi kurtaracaksın.*" Görüldüğü üzere âyetler şekilsel olarak istifham yapısında bulunsa da anlamları nefiy bildirmektedir. Ebû Firâs'ın (ö. 357/968) " إِلَىٰ مَنْ أَشْتَكِي؟ وَلِمَنْ أُنَاجِي إِذَا ضَاقَتْ بِمَا فِيهَا الصُّدُورُ": "*Göğüsler içlerinde bulunanla daraldığında kime şikâyet edeyim? Kiminle dertleşeyim?*" ifadesindeki istifhâmın da nefiy anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.[304]

Ali el-Kârî de şerhinde istifhâmın nefiy anlamı taşıdığını vurgulamaktadır. Örneğin " وَعَنْ جُنْدُبٍ رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم كَانَ فِي بَعْضِ الْمَشَاهِدِ وَقَدْ دَمِيَتْ أُصْبُعُهُ فَقَالَ: " هَلْ أَنْتَ إِلَّا أُصْبُعٌ دَمِيتِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتِ": *"Cundeb b. Sufyan'dan rivayet edildi ki: "Rasûlullah (s.a.v.) bazı gazvelerde bulunurken parmağı yaralanıp kanı akmıştı. O da şöyle dedi: 'Sen sadece kanamış bir parmak değil misin? ve Allah yolunda neyle karşılaştın!"* Şârih hadiste geçen " هَلْ أَنْتِ إِلَّا أُصْبُعٌ دَمِيتِ": "*Sen sadece kanamış bir parmak değil misin?"* ifadesinin nefiy için olduğunu ifade etmektedir. Yani "هل" edatıyla başlayan bu soru, gerçek soru amacı taşımaktadır. İstifham, burada nefiy (olumsuzluk) anlamındadır. Yani anlamı: "Sen sadece kanamış bir parmak değil misin?" değil de "Sen sadece kanamış bir parmaksın." şeklinde, olumsuzluk kastıyla kullanılmıştır.[305]

Konu bağlamında Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadis de şöyledir: "Kureyşliler, hırsızlık yapan Mahzûm kabilesinden bir kadın hakkında endişeye düştüler. Aralarında, 'Bu konuda Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) ile kim konuşabilir?' dediler. Sonra, " وَمَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ حِبُّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم": 'Ona, Allah'ın Rasûlü'nün sevdiği olan Üsâme b. Zeyd dışında kim cüret edebilir ki?' dediler. Bunun üzerine Üsâme (r.a.) Peygamberimizle konuştu. Fakat Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) ona şöyle buyurdu: 'Allah'ın koyduğu sınırlardan bir sınır hakkında aracılık mı ediyorsun?' Sonra kalktı ve insanlara hitaben konuşma yaptı. Şöyle buyurdu: 'Sizden öncekileri helâk eden şey, aralarından soylu biri hırsızlık yaptığında onu serbest bırakmaları; zayıf biri hırsızlık yaptığında ise ona cezayı uygulamalarıdır. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini keserdim! Ali el-Kâri hadiste geçen "وَمَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ" cümle ile ilgili şöyle demektedir: "(مَنْ) edatı inkâr ifade eden bir soru edatıdır, olumsuzluk anlamı verir ve herhangi bir takdire ihtiyaç duymaz. Buna göre mana şöyledir: "وَمَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ": 'O'na Üsâme'den başka kimse cüret

---

302 Rum 30/62.
303 Zümer 39/19.
304 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 96.
305 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/3014.

edemez.' Nitekim Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ"[306]: '*Fasık bir kavimden başkası helâk edilir mi?'* yani fasık bir kavimden başkası helak edilmez."[307] Ali el-Kârî'nin hadislerde ele aldığı inşâ kiplerinden biri de nidâdır.

2.4. Nidâ

İnşâ türlerinden biri de nidâdır. Nidâ, konuşanın muhatabının kendisine yönelmesini "أُنادي": "sesleniyorum" veya "أدعو": "çağırıyorum" fiillerinin yerine kullanılan bir harf aracılığıyla istemesidir. Nidâ edatları sekiz tanedir: hemze (أَ), ey (أَيْ), yâ (يا), ây (آي), eyâ (أيا), heyâ (هيا) ve vâ (وا). İnşâ türlerinden biri olarak kabul edilen nidânın aslında yukarıda sözü edilen fiil takdiri nedeniyle haberî bir yapıya sahip olduğu daha sonra inşâî anlama aktarıldığı ifade edilmektedir.[308]

Diğer inşâ türlerinde olduğu gibi inşâ için de hakîkî ve mecâzî anlamlar söz konusu olmaktadır.

2.4.1. Hakîkî Anlam

Nidâ: konuşanın muhatabının kendisine duyusal veya manevî olarak yönelmesini istemesi anlamındadır. Duyusal yönelme talebine örnek: "يَا زَيْدُ": "Ey Zeyd ifadesidir. Burada kastedilen yönelme, lafzî bir taleptir. Çünkü bu tür talep, inşâ kısımlarından biri sayılmaktadır.[309]

Ali el-Kâri nidâ harflerinin vazına ilişkin bilgiler vermektedir. Müellif "يا" harfinin uzak, "اي" harfinin ise yakındaki kişilere seslenmek üzere kullanıldığını ifade etmektedir.[310] Benzer şekilde Ali el-Kârî, " وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغَفَّلِ رضي الله عنه، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَهُ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْقَصْرَ الْأَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ. قَالَ: أَيْ بُنَيَّ سَلِ اللَّهَ الْجَنَّةَ وَتَعَوَّذْ بِهِ مِنَ النَّارِ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ: إِنَّهُ فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الطَّهُورِ وَالدُّعَاءِ": *"Abdullah b. el-Muğaffel'den (Allah ondan razı olsun) rivayet olmuştur ki onun oğlunun şöyle dediğini işitti. Allahümme! Ben cennetin sağ tarafından beyaz bir köşk istiyorum. Babası 'Ey oğulcuğum! Allah'tan cenneti iste ve ateşten Allah'a sığın; çünkü ben Rasûlullah'ın* (s.a.v.) *bu ümmette temizlikte ve duada haddi aşan bir kavim olduğunu söylediğini işittim."* hadisinde geçen "أَيْ" kelimesinin hemzesinin fethalı, ya harfinin sâkin olup yakında olanı çağırmak için kullanılan nidâ harfi olduğunu ifade etmektedir.[311]

---

306 Ahkâf 46/35.
307 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 6/2366.
308 et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Meʿânî*, 223; Hâşmî, *Cevâhir el-Belâğa fî'l-Maʿânî ve'l-Beyân ve'l-Bedîʿ*, 89.
309 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar*, 2/434.
310 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 8/3557.
311 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/416.

Bu bağlamda başka bir hadis ise şöyledir. “ دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم ذَاتَ يَوْمٍ وَهُوَ مَسْرُورٌفَقَالَ: أَيْ عَائِشَةُ! أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ مُجَزِّزًا الْمُدْلِجِيَّ دَخَلَ فَلَمَّا رَأَى أُسَامَةَ وَزَيْدًا وَعَلَيْهِمَا قَطِيفَةٌ قَدْ غَطَّيَا رُءُوسَهُمَا وَبَدَتْ أَقْدَامُهُمَا، فَقَالَ: إِنَّ هَذِهِ الْأَقْدَامَ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ”: *“Rasûlullah* (s.a.v.) *bir gün yanıma neşeli bir şekilde girdi ve buyurdu ki: "Ey Aişe! Mucezziz el-Mudlicî mescide girdiğini görmedin mi? Usâme b. Zeyd ile oğlu Zeyd'i gördü. Üzerlerinde kadife bir kumaş vardı. Başlarını örtmüş ayakları da açıkta kalmıştı. Mücezziz dedi ki: Bu ayakların bazıları bazılarına aittir.”* Ali el-Kârî, hadiste geçen “أَيْ عَائِشَةُ” ifadesindeki “ey” kelimesinin “ya” anlamında olduğunu; dolayısıyla “ey”in, yakında olana yönelik bir nidâ olduğunu belirtmektedir.[312]

2.4.2. Mecâzî Anlamlar

Nidâ ifadeleri, asıl anlamı olan çağırma ve yönelme talebinden çıkarılarak, bağlamın ve karînelerin yardımıyla diğer anlamlarda da kullanılabilmektedir. Bu mecâzî anlamlar, sözün siyak ve sibakına göre anlaşılmaktadır. En önemli kullanımlarından bazısı iğrâʾ, istiğâse, nedb ve te‘accub’tur. Bu başlık altında Ali el-Kârî’nin hadisleri şerh ederken kullandığı nidanın mecâzî anlamları olan tahassür, istiğâse, şefkat dilemek ve dikkat çekmek ele alınacaktır.

2.4.2.1. Tehassür

Tehassür; kişinin pişmanlık ve üzüntü duygularıyla kalbinin dolması, bu nedenle o şeye yönelip ona hitap etmesi hâlidir.[313] Mesela: “يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا”. “*Keşke ben toprak olsaydım*” âyetinde nidâ harfinin kullanımının bu sözü söyleyen kişinin çok derin bir pişmanlık ve üzüntü yaşadığını yansıttığı ifade edilmektedir.[314]

Ali el-Kârî de hadislerde geçen nidâ kalıplarının hakîkî anlamı dışında tehassür anlamına geldiği yerleri şerhinde açıklamaktadır. Mesela: “ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ فَسَجَدَ اعْتَزَلَ الشَّيْطَانُ يَبْكِي، يَقُولُ: يَا وَيْلَتِي أُمِرَ ابْنُ آدَمَ بِالسُّجُودِ، فَسَجَدَ، فَلَهُ الْجَنَّةُ، وَأُمِرْتُ بِالسُّجُودِ فَأَبَيْتُ، فَلِيَ النَّارُ”: *“Rasûlullah* (s.a.v.)*: "Âdemoğlu secde âyetini okuyup secde ettiği zaman şeytan ağlayarak uzaklaşır ve der ki: ‘Vay bana! Ademoğluna secde emredildi. O secde etti ve cennet onun oldu. Bana da secde emredildi; ama ben karşı çıktım ve cehennem ateşi benim oldu’ buyurdu.* Şârih İbnu’l-Melek’in şöyle dediğini söylemiştir: Bu “يَا وَيْلَتِي”: “*Vay bana!*” ifadenin aslı “يَا وَيْلِي” şeklindedir; burada mütekellim yâ’sı “te” harfine çevrilmiş, ardından ağıt amacıyla bir elif eklenmiştir. “وَيْل” kelimesi, üzüntü ve helâk anlamına gelir. Sanki kişi şöyle demektedir: ‘Ey hüznüm, ey felâketim gel, hazır ol. Şu an senin zamanın ve sırandır.’ Tîbî ise şöyle açıklamıştır: “وَيْل” kişinin kendisine gelen lanet, mahrumiyet ve hüsran karşısında, kaybettiği

---

312 Ali el-Kârî, *Mirkatü’l-Mefâtîh*, 5/2168.

313 Desûkî, *Hâşiyetü’d-Desûkî alâ Muhtasar*, 2/441.

314 Hâşmî, *Cevâhir el-Belâğa fi’l-Maʿânî ve’l-Beyân ve’l-Bedîʿ*, 90.

itibara ve nimete duyduğu pişmanlığı ifade etmektedir. Bu da Âdemoğlu'na verilen değere karşı kıskançlık sebebiyle duyulan üzüntüyü beyan etmektedir."[315]

Cenazenin kaldırılıp taşınırken salih veya günahkâr oluşuna göre konuştuğunu ve insanların duyamadığı bir sesle hâlini ifade ettiği başka bir hadis şöyledir: " إِذَا وُضِعَتِ الْجَنَازَةُ فَاحْتَمَلَهَا الرِّجَالُ عَلَى أَعْنَاقِهِمْ، فَإِنْ كَانَتْ صَالِحَةً قَالَتْ: قَدِّمُونِي، وَإِنْ كَانَتْ غَيْرَ صَالِحَةٍ قَالَتْ لِأَهْلِهَا: يَا وَيْلَهَا أَيْنَ تَذْهَبُونَ بِهَا؟ يَسْمَعُ صَوْتَهَا كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا الْإِنْسَانَ، وَلَوْ سَمِعَ الْإِنْسَانُ لَصُعِقَ": *"Cenaze konulup da insanlar onu omuzlarına aldıklarında; eğer salih bir kimse ise, 'Beni çabuk götürün!' der. Eğer salih olmayan bir kimse ise, ailesine 'Yazıklar olsun ona! Nereye götürüyorsunuz onu?' der. Onun sesini insan dışındaki bütün varlıklar işitir; ancak insan işitmez. Eğer insan işitseydi, şüphesiz bayılırdı."* Şârih buradaki ": "يَا وَيْلَهَا"deki müennes gâibe zamirin cenaze kelimesine raci olduğunu belirtmekte dolayısıyla anlamın "Yazıklar olsun cenazeye" şeklinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ali el-Kârî bu açıklamasından sonra Tîbî'nin cenazenin aslında kendine bir seslenişi olduğunu cenazeye dair anlatımda sanki kendine hitaba geçilerek " يَا وَيْلِي وَهَلَاكِي احْضَرْ، فَهَذَا أَوَانُكَ": "Ey vay hâlime! Ey helâkim! Hazır ol, şimdi sıra sende!" anlamı taşıdığını nakletmektedir.[316] Nidâ harfinin mecâzî anlamlarından biri istiğâsedir.

2.4.2.2. İstiğâse

İstiğase "yardım istemek, imdat istemek ve yakarışta bulunmak" manalarına gelmektedir.[317] Örneğin borç ve sıkıntıdan kurtulmak isteyen kimseye sabah-akşam okunacak bir duadan bahseden ve bu duanın kişinin kederini giderip borcunun ödenmesine vesile olacağını bildiren bir hadiste olduğu gibi: "يَا اللهُ لِلْمُؤْمِنِينَ": *"Yâ Allah! Müminler için yardım et!"*: وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: هُمُومٌ لَزِمَتْنِي وَدُيُونٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: أَفَلَا أُعَلِّمُكَ كَلَامًا إِذَا قُلْتَهُ " أَذْهَبَ اللَّهُ هَمَّكَ، وَقَضَى عَنْكَ دَيْنَكَ؟ قَالَ: قُلْتُ: بَلَى. قَالَ قُلْ إِذَا أَصْبَحْتَ وَإِذَا أَمْسَيْتَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحُزْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الدَّيْنِ وَقَهْرِ الرِّجَالِ قَالَ فَفَعَلْتُ ذَلِكَ، فَأَذْهَبَ اللَّهُ هَمِّي، وَقَضَى عَنِّي دَيْنِي": *"Ebû Saîd el-Hudrî'den (ra.) rivayetle: Bir adam, "Bana yapışan sıkıntılarım ve borçlarım var, ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Sana bir söz öğreteyim mi? Onu söylediğin zaman Allah kederlerini giderir ve borcunu ödetir" buyurdu. Ebû Umâme: "Olur, ey Allah'ın Rasûlü" dedi. Rasûlullah (s.a.v.): "Sabah ve akşam «Allahumme! endişe ve kederden sana sığınırım, acz ve tembellikten, korkaklık ve cimrilikten, borcun baskısından ve adam (düşman)ların kahrından sana sığınırım» de!" buyurdu. O adam dedi ki: "Bunu yaptım, hemen Allah kederimi kaldırdı ve borcumu ödetti."* Ali el-Kârî burada "يَا رَسُولَ اللَّهِ!": "*Ey Allah'ın Rasûlü!*" ifadesinde sahabinin büyük musibeti karşısında ancak

---

315 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/722.
316 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 3/1192-1193.
317 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/174.

Efendimiz'in (s.a.v.) yüce makamının bu sıkıntıyı giderebileceğine işaret etmek üzere mecâzen yardım dileme anlamı taşıyabileceğini vurgulamaktadır.[318]

2.4.2.3. Şefkat Dilemek

Ali el-Kârî hadislerde nidâ yapısının şefkat dilemek anlamında kullanıldığını şerhinde ifade etmektedir. Örneğin Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. "بَيْنَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا، فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ أَيُّوبُ يَحْثِي فِي ثَوْبِهِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ: يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى؟ قَالَ: بَلَى وَعِزَّتِكَ، وَلَكِنْ لَا غِنَى عَنْ بَرَكَتِكَ": *"Eyyûb çıplak olarak yıkandığı sırada üzerine altından çekirgeler düştü. Hemen avuçlayarak elbisesine koymaya başladı. Allah: «Ey Eyyûb! Beni seni bu gördüklerinden müstağnî kılmadım mı?» diye sorunca, Eyyûb: "Ya Rabbi! Kıldın, ama senin verdiğin bereketten müstağnî olamam!» karşılığını verdi" buyurdu."* Ali el-Kârî, **"يَا أَيُّوبُ":** "Yâ Eyyûb" ifadesinde Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'e sadece bir çağrıda bulunmadığını mecâzî olarak ona şefkat ve merhametini de gösterdiğini belirtmektedir.[319]

2.4.2.4. Dikkat çekmek

Enes'in (r.a.) rivâyetine göre, bir gün Peygamberimiz (s.a.v.) ile Muâz birlikte yolculuk yapmaktadır. Muâz (r.a.), binek hayvanının üzerinde otururken Peygamber (s.a.v.) ona seslenir: "يَا مُعَاذُ": "Ey Muâz!" Muâz hemen cevap verir: "لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ": "Emrine amadeyim ey Allah'ın Rasûlü, seni desteklemeye ve yardım etmeye hazırım." Peygamber bu çağrıyı toplam üç kez tekrar etmiş ve Muâz her seferinde aynı şekilde karşılık vermiştir. Daha sonra Peygamber (s.a.v.), Allah'ın birliğine ve Rasûl'üne iman eden kişinin kalbinden samimiyetle iman ettiği sürece Allah tarafından ateşten korunacağını bildirmiştir. Muâz, bunu insanlara duyurup onların sevinmelerini istemiş, ancak Peygamber (s.a.v.), insanların buna dayanıp temkinli davranmayacaklarını belirtmiştir. Bu olayın ardından Muâz, ömrünün sonuna doğru bu haberi başkalarına aktarmıştır. Şârih hadiste üç kez tekrarlanan "يَا مُعَاذُ": "Ey Muâz!" ifadesindeki "يا": kelimesinin, Muâz'a iletilen mesajın önemini pekiştirmek ve ihtimamını güçlendirmek için kullanıldığını belirtmektedir. Ali el- Kârî, Muâz'ın (ra) işittiklerine daha iyi odaklanması ve dikkatini çekmek için hadiste nidâ edatının mükerrer kullanıldığına dikkat çekmektedir.[320]

---

318 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1697.
319 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 9/3643.
320 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/98.

2.5. Temennî

Temennî, sevilen bir şeyin meydana gelmesinin istenmesi anlamına gelmektedir. Ne var ki temennîde istenilen şeyin gerçekleşmesi söz konusu değildir. [321] Bunun gerçekleşmemesi iki şekilde olur. Bunlardan ilki şairin şu şiirinde olduğu gibi imkânsız bir durumun gerçekleşmesi talep edilmektedir: "أَلَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا فَأُخْبِرَهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيبُ": *"Keşke gençlik bir gün geri dönse de yaşlılığın ne yaptığını ona haber etsem."* Temennînin ikinci türünde ise, dile getirilen isteğin gerçekleşmesi mümkün olmakla birlikte gerçekleşmesi aslında beklenmeyen bir talep söz konusudur. Söz konusu temenni türüne örnek olarak "يا لَيْتَ لَنا مِثْلَ ما أُوتِيَ قارُونُ"[1]: "*Keşke Karun'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi!"* âyeti verilebilir. Temennî edatları dört kelimeyle ifade edilir: Bunlardan ilki asıl olan "ليت", diğer üçü "ليت"'nin yerine kullanılan "هل، لو، لعلّ" kelimeleridir.[322] Ali el-Kârî hadislerde, söz konusu geçen edatlardan sadece "لَوْ" kelimesine ilişkin izahlarda bulunmaktadır.

Bu hususta bir örnek şu hadistir: Hz. Peygamber, ölü bir koyunun derisini almaktan kaçınan Kureyşlileri uyararak " مَرَّ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم رِجَالٌ مِنْ قُرَيْشٍ يَجُرُّونَ شَاةً لَهُمْ مِثْلَ الْحِمَارِ، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: لَوْ أَخَذْتُمْ إِهَابَهَا. قَالُوا: إِنَّهَا مَيْتَةٌ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: " يُطَهِّرُهَا الْمَاءُ وَالْقَرَظُ": *"Kendilerine ait eşşek gibi olmuş bir koyunu sürükleyen kureyşli erkekler Hz. Peygamber'e* (s.a.v.) *uğradı. Rasulullah* (s.a.v.) *onlara: Keşke koyunun derisini alsaydınız buyurdu. Onlar, o leştir dediler. Bunun üzerine Rasulullah* (s.a.v.)*: Su ve karz onu temizler buyurdu."* Ali el-Kârî hadisinde geçen "لَوْ" kelimesi Turebeştî'nin açıklamasına göre "لَيْتَ" anlamında olup bir temenni edatı olarak kullanıldığını ve "keşke alsaydınız" anlamına geldiğini belirtmektedir.[323]

Bu bağlamda başka bir hadis ise şöyledir: " وَعَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ: لَوِ اسْتَخْلَفْتَ؟ قَالَ: إِنِ اسْتَخْلَفْتُ عَلَيْكُمْ فَعَصَيْتُمُوهُ عُذِّبْتُمْ وَلَكِنْ مَا حَدَّثَكُمْ حُذَيْفَةُ فَصَدِّقُوهُ وَمَا أَقْرَأَكُمْ عَبْدُ اللَّهِ فَاقْرَءُوهُ": *"Huzeyfe'den (r.a.) rivayet edildi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Keşke bir halife tayin etseydin? dediler. Şöyle buyurdu: Eğer size bir halife tayin etsem şayet siz de ona isyan ederseniz cezalandırılırsınız. Ancak Huzeyfe size ne anlatırsa doğrulayın, Abdullah size ne okursa siz de onu okuyun."* Ali el-Kârî, Tîbî'den naklederek hadisde geçen "لَوْ" edatının "لَيْتَنَا": "Keşke bize" anlamında bir temennî ifade ettiğini söylemektedir.[324]

Amellerin sonucunun kişiye gösterileceğini ve bunun ibret yönünü vurgulayan bir diğer hadis de şöyledir. " قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: " لَا يَدْخُلُ أَحَدٌ الْجَنَّةَ إِلَّا أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ لَوْ أَسَاءَ; لِيَزْدَادَ شُكْرًا، وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ إِلَّا أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ لَوْ أَحْسَنَ; لِيَكُونَ عَلَيْهِ حَسْرَةً": *"Rasûlullah* (s.a.v.) *şöyle*

---

321 'Atîk, *İlmu'l-Me'ânî*, 112.
322 Muhyiddîn, *'Ulûmu'l-Belâġa: el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Ma'ânî*, 303.
323 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 2/470.
324 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 9/4021.

buyurdu: "Hiç kimse cehennemdeki yeri kendisine gösterilmeden cennete girmez. Şayet kötülük yapsaydı (oraya girecekti). Hiç kimse cennetteki yeri kendisine gösterilmeden cehenneme girmez. Şayet iyilik yapsaydı (oraya girecekti). Bu da onun hasret çekmesi içindir." Şârih hadisde geçen iki "لَوْ" edatının da temenni manasına ihtimal ettiğini ifade etmektedir.[325] Ali el-Kârî'nin hadislerdeki inşâi üsluplara dair açıklamalarında söz edilmesi gereken diğer bir husus, haberi üslubun inşâî anlamda kullanılmasıdır.

2.6. Haberî Yapının İnşâî Anlamda Kullanımı

Belâgat ilminde haberî ve inşâi kipler anlam bakımından birbirinin yerine kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle lafız olarak haberî yapı inşâî bir anlam; inşâî yapı da haberî bir anlam taşıyabilmektedir. Bu üslûp değişimi sayesinde bir ifadenin muhataba alışılagelmiş tarzdan farklı bir şekilde iletildiği böylece anlam zenginliği kazandığı ifade edilmektedir.[326] Ali el-Kari, *Mirkât'ül-Mefâtîh* adlı kitabında inşâ yapının haberî anlamda kullanıldığını birçok yerde vurgulamıştır. Bunlardan biri; Peygamber'in (s.a.v.) hilali gördüğünde yaptığı duanın yer aldığı şu hadistir: " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ إِذَا رَأَى الْهِلَالَ قَالَ: هِلَالُ خَيْرٍ وَرُشْدٍ، هِلَالُ خَيْرٍ وَرُشْدٍ، هِلَالُ خَيْرٍ وَرُشْدٍ، آمَنْتُ بِالَّذِي خَلَقَكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي ذَهَبَ بِشَهْرِ كَذَا، وَجَاءَ بِشَهْرِ كَذَا": *"Rasûlullah* (s.a.v.) *hilali gördüğünde şöyle derdi: O hayır ve doğruluk hilalidir, o hayır ve doğruluk hilalidir, o hayır ve doğruluk hilalidir. Seni yaratan zata iman ettim diye üç kere tekrar etti. Sonra şöyle derdi: Hamd, şu ayı götüren ve şu ayı getiren Allah'a olsun."* Ali el-Kârî hadiste üç kere tekrarlanan "هِلَالُ خَيْرٍ وَرُشْدٍ" ifadesinin takdirinin "أَهِلَّهُ هِلَالَ خَيْرٍ وَرُشْدٍ": "Onu hayır ve doğruluk hilali olarak ortaya çıkar." şeklinde dua anlamını da taşıyabileceğini belirtmektedir.[327]

Haberi yapının inşâ manasını kazandığı yerlerden birisi de şu örnektir. " قَالَ فِي سَبَايَا أَوْطَاسٍ: " لَا تُوطَأُ حَامِلٌ حَتَّى تَضَعَ، وَلَا غَيْرُ ذَاتِ حَمْلٍ حَتَّى تَحِيضَ حَيْضَةً": "*Peygamber* (s.a.v.) *evtâs esir kadınları hakkında şöyle dedi: Hamile olan doğuruncaya kadar cima edilmez; hamile olmayan ise bir hayız görünceye kadar cima edilmez."* Müellif hadiste geçen "لَا تُوطَأُ" kelimesinin nefiy kalıbında olduğunu dolayısıyla haberî bir cümle yapısına sahip olduğunu ancak anlamın ise inşâi olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu haberi yapı "لَا تُجَامِعُوا": "*cima etmeyin*" anlamında bir nehiy ifadesi olarak değerlendirilmelidir.[328]

Diğer bir örnek de şöyledir." أَتَى أَعْرَابِيٌّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ: دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ، قَالَ: " تَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ، وَتُؤَدِّي الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَصُومُ رَمَضَانَ، قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا شَيْئًا وَلَا أَنْقُصُ، فَلَمَّا وَلَّى قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ

---

325 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 8/3563.

326 Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 264.

327 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 4/1700.

328 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 5/2189.

الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا": *"Bir bedevî Hz. Peygamber'e* (s.a.v.) *geldi ve bana öyle bir amel göster ki, onu işlediğimde cennete gireyim dedi. Hz. Peygamber* (s.a.v.) *bedeviye Allah'a ibadet eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın; farz olan namazı kılar, farz olan zekâtı verir ve Ramazan-ı şerifin orucunu tutarsın buyurdu. Buna üzerine bedevi, Nefsimi kudretiyle yaşatan zata yemin ederim ki ne bir şey eklerim ne de eksiltirim dedi. Bedevi dönüp ayrılınca Peygamber Efendimiz* (s.a.v.)*, Kim cennet ehlinden bir adama bakmak isterse şuna baksın buyurdu."* Ali el-Kâri hadiste geçen "تَعْبُدُ" ifadesinin haber suretinde emir anlamında olduğunu söylemektedir. Takdiri de "اُعْبُدْ": "*ibadet et*" manasında olduğunu ifade etmektedir.[329]

Başka bir örnek de şöyledir: " إِذَا انْقَطَعَ شِسْعُ نَعْلِهِ فَلَا يَمْشِ فِي نَعْلٍ وَاحِدَةٍ حَتَّى يُصْلِحَ شِسْعَهُ، وَلَا يَمْشِ فِي خُفٍّ وَاحِدٍ، وَلَا يَأْكُلْ بِشِمَالِهِ، وَلَا يَحْتَبِي بِالثَّوْبِ الْوَاحِدِ، وَلَا يَلْتَحِفِ الصَّمَّاءَ": "*Eğer birinizin ayakkabısının kayışı koparsa, onu tamir edene kadar öbür teki ile yürümesin. Bir tek mest ile de yürümesin ve sol eliyle yemek yemesin. (Oturduğunda avret yeri açıkta kalacak şekilde) tek parçalık bir kumaşla örtünerek ve tek parça kumaşla, tulum giyer gibi vücudunu kolları da içeride kalacak şekilde, sarınarak giyinmesin."* Ali el-Kâri hadiste geçen "وَلَا يَمْشِي" nehiy olduğunu, "لَا يَأْكُلْ" haber suretinde nehiy anlamında olduğunu, "وَلَا يَحْتَبِي" kelimesinin sadece nefiy olduğunu ve "لَا يَلْتَحِفِ" kelimesinin de nehiy manasında bildirdiğini ifade etmektedir.[330]

Görüldüğü gibi Molla Ali el-Kârî'nin hadislerdeki emir, nehiy, istifhâm gibi inşâi üsluplara dair açıklamalarında hem hakîkî hem de mecâzî anlam ihtimalleri üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra müellifin haberî-inşâî üsluplara dair geçişlerden ve bu geçişlerin ortaya çıkardığı anlam inceliklerinden de *Mirkâtü'l-Mefâtîh*'te söz ettiği görülmektedir.

---

329 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 1/83.
330 Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtîh*, 7/2811.

SONUÇ

Molla Ali el-Kârî telif ettiği eserler ile son derece velût bir âlim olarak öne çıkmıştır. Hadis başta olmak üzere fıkıh, kelâm, tefsir, Arap dili ve tasavvuf gibi disiplinlerde pek çok eser kaleme almış, bu alanların her birinde ilmî birikimini ortaya koymuştur. Müellifin yazdığı kitaplardan biri de onun dinî ilimlere olan vukûfiyetini yansıtan *Mirkâtü'l-Mefâtîh* isimli eseridir. Söz konusu eser Hatîb et-Tebrîzî'ye ait *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'e yapılmış en kıymetli şerhlerden biri olarak kabul edilmiştir. Molla Ali el-Kârî bu eserinde hadisleri şerh ederken kelimelerin lügavî manalarını, iştikâkını, i'râbını, sarf ve nahiv yönlerini incelemiştir. Ayrıca belâgat açısından değerlendirmeler yaparak hadislerin doğru anlaşılmasında belâgat ilminin değerini ortaya koymuştur. Bu yönüyle söz konusu eser, sadece bir hadis şerhi olmanın ötesinde, hicrî 10 –11. yüzyıl döneminin ilim anlayışını, metodolojik çeşitliliğini, dil ilimleri ve hadis arasındaki etkileşimi yansıtması bakımından önem taşımaktadır.

Belâgat ile hadis arasında bir ilişkinin kurulmasını gerektiren hususlardan biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahip olduğu üstün fesâhat ve ifade gücüdür. Onun bu özelliği sayesinde hadisler, fesâhat, îcâz ve bağlama uygunluk gibi belâgat unsurlarını bünyesinde barındıran örnek metinler niteliği kazanmıştır. Hadislerin doğru anlaşılması da sözü söyleyenin maksadını, muhatabın durumunu ve bağlamın dikkate alınmasını gerekli kılmakta; bu da belâgat ilmini vazgeçilmez hâle getirmektedir. Bu çerçevede belâgat ilmine dair veriler, hadislerdeki üslup özelliklerinin doğru değerlendirilmesini sağlayarak hatalı yorumları önlemekte ve kasdedilen mananın doğru bir şekilde anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır.

Doküman analizi yöntemi kullanılarak oluşturulan bu araştırma, Ali el-Kârî'nin, hadislerde yer alan inşâî üsluplara yönelik açıklamalarının, belâgat açısından sistematik bir çerçevede ortaya konulduğunu göstermektedir. Müellifin, hadislerdeki emir, nehiy, istifhâm, nidâ ve temennî gibi inşâî yapıları yalnızca hakîkî anlamlarıyla izah etmediği; bağlama, muhatabın durumuna ve sözün söyleniş amacına uygun olarak mecâza dayalı açıklamalarda da bulunduğu tespit edilmektedir.

Molla Ali el-Kârî, emir ifadelerinin yalnızca hakikî anlamda kullanılmadığını; bunun yanında tehdit, ta'cîz, nedb, ibâha, tevbîh, irşad, taaccüb ve istihbâb gibi mecazî anlamlarda da kullanılabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, mertebe bakımından üstün birinin altındakinden bir şeyin yapılmamasını talep etmesi anlamına gelen nehyin de hakikî anlamının dışında irşad, tevbîh, va'îd ve dua mânalarında kullanılabileceğini söylemektedir. Bununla beraber, soru soranın daha önce bilmediği bir hususta bilgi sahibi olmak istemesi anlamına gelen istifhamın, gerçek anlamının yanı sıra takrîr, taaccüb, inkâr ve tevbîh gibi anlamlara geldiğini; konuşanın

muhatabının kendisine yönelmesini istemesi anlamına gelen nidânın ise hakikî anlamına ek olarak tahassür, istiğâse, şefkat, temennî ve dikkat çekme mânaları taşıyabileceğini ifade etmektedir. Bu inşâî unsurların, muhatabı tehdit etme, uyarma, teşvik etme, onun acziyetini ortaya koyma ve dua gibi mecâzî anlamlarla sözün etkisini artırma gibi işlevler üstlendiği görülmektedir. Öte yandan çalışmada yer verilen örnekler, inşâ konusu özelinde belâgat ilminin hadis şerhlerindeki belirleyici rolünü yansıtmaktadır. Bu çalışmanın, belâgat ile hadis ilimleri arasında yapılacak disiplinler arası diğer araştırmalara katkı sunması öngörülmektedir.

K A Y N A K Ç A

Abacı, Harun. *Tefsirlerde Mu'tezile Etkisi –Beyzâvi ve Nesefî Örneği*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.

Akay, İhsan. "Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Emir-Nehiy Sîgaları Bağlamında Belâgat-Fıkıh İlişkisi". *Bütün Yönleriyle Zemahşerî* II (2023), 141-153.

Akgünlü, Reyhan. *Ali El-Kârî'nin Akâid Şerhlerinde İman Anlayışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2025.

Akyüz, Zafer. "Belâgat İlminin Kur'ân-ı Kerîm'in İ'câz ve Tefsir Araştırmalarına Etkisinin Tarihi Seyri". *Universal Journal of Theology (Dergi)* V/2 (2020), 217-239.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan. *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbîh*. 9 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1.Baskı., 2002.

Âli Yâsîn, Muhammed Hüseyn. *ed-Dirâsetul-luğaviyyeti inde'l-'Arab ilâ nihâyeti'lkarni's-sâlis*. Beyrut: Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-Hayâti, 1980.

Anton, Elias. *el-Kâmûsu'l-'Arabî (Modern Dictionary Arabic-English)*. Kahire, ts.

Avnî, Hâmid. *el-Minhâcü'l-Vâdih li'l-Belâğa*. 5 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1988.

Ayderûs, Muhyiddîn Abdilkâdir b. Şeyh b. Abdillâh. *en-Nûru's-sâfir ʿan ahbâri'l-karni'l-ʿâşir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.

'Aynî, Bedrûddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'lBuhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Bahşi, Turan. "'Arapça'da "Lahn"ın Dil Çalışmalarına Etkisi'" 5/4 (2020).

Bahşi, Turan. *Mu'tezili Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2020.

Bal, Yusuf Ziya. "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Nazım Düşüncesi Bir Kuram mıdır?" *TARR: Turkish Academic Research Review* X/3 (2025), 747-764.

Bayram, Encümen. *Dilde Firavunculuk ve Selâme Mûsa*. Ankara: İlahiyat, 2022.

Bolelli, Nusrettin. *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

Boyalık, Mehmet Taha. *Abdülkâhir Cürcânî'nin Sözdizimi Teorisi Ve Tefsir Geleneğine Etkisi*. istanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'îl el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr–Dâru'l-Yemâme, 5.Baskı., 1443.

Bulut, Ali. "Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belagatın Rolü: Tevriye Sanatı Örneği". *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, 67-92.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423.

Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/2 (2012), 37-66.

Can, Ali. "Aliyyü'l-Kâri'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/22 (2013), 128-173.

Candan, Abdulcelil. "Kur'ân Neden Arapça İndirildi? (Gerekçeler ve Amaçlar Üzerine Bir Deneme)". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - X/26 (2006), 33-50.

Cenâcî, Hasan b. İsmâil b. Hasan b. Abdürrezzâk el-. *el-Belâgatü's-Sâfiye fi'l-Meʿânî ve'l-Beyân ve'l-Bedîʿ*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2006.

Cengiz, Emin. "Endülüs Tefsir Geleneğinde Belagat İlminin Yeri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* VIII/2 (2021), 277-289.

Coşkun, Ahmet. "Kur'an-ı Kerim'in Tefsirinde Belâgat'ın Önemi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1988), 183-205.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-Belâğa*. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *et-Taʿrîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431.

Çiştî, Muhammed. *el-Bidâatu'l-müzcât limen yutâliu'l-Mirkât fî Şerhi'l-Mişkât*. Multan: Mektebe İmdâdiyye, ts.

Dede, Süleyman. *Molla Ali el-Kârî, Kıraat İlmindeki Yeri ve el-Minehu'l-Fikriyye fî-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye Adlı Eserin Tahlili*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=29257

Demirbaş, Muhammed Furkan Taha. *Hanefî Hadis Usûlü Anlayışı ve Aliyyu'l-Kârî'nin Bu Anlayıştaki Yeri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasar*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyyetü, 1440.

Ebû Ğudde, Abdulfettâh. *Şerhu şerhi Nuhbetü'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*. thk. Muhammed Nizar Temîm - Heysem Nizar Temîm. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-Muhît*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr, 2010.

Ebû Ömer Şihâbüddîn, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdu'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404.

Ebü'l-Hayr, Abdullâh Merdâd. *el-Muhtasar min Kitâbi Neşrî'n-Nûr ve'z-Zehr fî Terâcimi Efâdili Mekke*. thk. Muhammed Saîd el-Amûdî - Ahmed Alî. Cidde: Âlemu'l-Maʿrife li'n-Neşr ve't-Tevzîʿ, 2. Basım, 1986.

el-Kefevî. *el-Külliyyât*. 1083 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431.

Fück, Johann. *el-'Arabiyye -dirâsâtün fi'l-luğa ve'l-lehecât ve'l-esâlîb*. çev. Abdulhalim en-Neccâr. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1952.

Guliyev, Lachin - Efe, Mehmet. "Ali el-Kârî'nin Beydâvî Tefsirindeki Kıraatlere Dair Tenkit ve Tashisleri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/2 (2024), 634-657.

Güceyüz, İsa. *Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesahat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî'*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020.

Gül, Yusuf. *Ali el-Kari'nin Envaru'l-Kur'an ve Esraru'l-Furkan ve el-Cemaleyn li'l-Celaleyn İsimli Tefsirlerinde Müteşabih Ayetlere Yaklaşımı*. Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2024. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=46122

Günay, Hacı Mehmet. "Rukbâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 268-298.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belâğat İlmi ve Kur'ân". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2015), 5-32.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belâgat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 215-237.

Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillah er-Rûmî el-. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1995.

Hâşmî, Ahmed İbrâhîm Mustafa. *Cevâhir el-Belâğa fi'l-Maʿânî ve'l-Beyân ve'l-Bedîʿ*. Beyrut: Mektebetü'l-ʿAsriyye, 1431.

'Atîk, Abdulaziz. *İlmu'l-Me'ânî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, 2009.

Irmak, Güler. *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*. 1 Cilt. Ankara: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2017.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1399.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3.Baskı., 1414.

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Ebü'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut - Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1406.

İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 27. Basım, 2009.

İsferâyînî, Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed. *el-Atvel Şerhu Telhîs-i Miftâhi'l-Ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1440.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. ed. Osman Abdulkerim. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.

Kaınazarov, Edilbek. *Ali el-Kârî'nin Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe İsimli Eserindeki Şerh Metodu*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Kalkan, Mehmet. *Ali El-Kârî'nin Fethu'l-Muğatta Şerhu'l-Muvatta' İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025.

Karadaş, Cağfer. "Ali el-Karî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/5 (1993), 287-299.

Kârî, Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan el-. *Mirkatü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîh*. 9 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2002.

Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Fethu bâbi'l-inâye bi şerh-i kitâbi'n-Nukâye*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2005.

Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyi'l-Kârî*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 6 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2016.

Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şemmu'l-avârıd fî zemmi'r-Ravâfid*. thk. Mecîd el-Halîfe. Kahire: Merkezü'l-Furkân li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 2004.

Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu şerhi Nuhbetu'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*. thk. Muhammed Nizar Temîm - Heysem Nizar Temîm. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

Karuko, Semira. "Bir Belağat Şaheseri Olarak Cahız'ın El-Beyan Ve't-Tebyin Adlı Eseri". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* II/2 (2016), 179-192.

Kassâb, Velîd. *et-Türâsin-nakdî ve'l-belâğî li'l- Mu'tezile hatta nihâyeti'l-karni's-sâdisi'l-hicrî*. Katar-Doha: Dârü's-Sekâfe, 1985.

Kaya, Mesut. *Tefsir Geleneğinde El-Keşşaf Şerh ve Hâşiyeleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1.Baskı., 2019.

Kayapınar, Mustafa. *Belâğatta Talebî İnşâ (Dilek Bildiren Anlatımlar)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.

Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *Telhîsü'l-Miftâh*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.

Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul, 1992.

Kılıç, Mehmet. *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kurân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*. Ankara: İlahiyât, 2023.

Kızıklı, Zafer. "Sîbeveyhî'nin 'el-Kitab'ında Belâgat Biliminin Temelleri". *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* VI/23 (2006).

Kinar, Kadir. "Abdulkahir El-Cürcani'nin Nazm Teorisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006).

Koca, Ferhat. "Mendup". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara, 2004.

Köktaş, Yavuz. "Hadislerin Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi". *Dinî Araştırmalar* IV/12 (2002), 125-144.

Kutlay, Halil İbrahim. *el-İmâm Aliyyu'l-Kârî ve eseruhu fî ilmi'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.

Marulcu, Hasan Tevfik. *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelamı Bağlamında Kelam-Belağat İlişkisi*. Isparta: Dilara Yayıncılık, 2012.

Matlûb, Ahmet el-Nâsirî el-Sâyyadî el-Rifâî. *Esâlîbu Belâğiyye*. Kuveyt: Vekâlat'ul-Matbûʿât, 1980.

Memduhoğlu, Adnan. "Molla Ali El-Kârî ve 'El-İhtidâ Fi'l-İktidâ' Adlı Risalesi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2015), 227-270.

Merâğî, Ahmed bin Mustafa. *ʿUlûmü'l-belâġa*, 1431.

Muhyiddîn, Muhammed Ahmed Kâsım. *ʿUlûmu'l-Belâġa: el-Bedîʿ ve'l-Beyân ve'l-Maʿânî*. Lübnan: el-Müessesetü'l-Ḥadîse li'l-Kitâb, 1436.

Müstavi, Enes. *İkdü'l-Cevherî's-Semîn fî Erbaʿîne Hadîsen min Ahâdîsi Seyyidi'l-Mürselîn*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, 2024.

Olçun, Muhammed Mahmut. "Cürcânlı Üç Edîbin Klasik Arap Edebiyatına Katkıları". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (15 Haziran 2021), 48-68. https://doi.org/10.47948/efad.860250

Özbalıkçı, M. Reşit. *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Özel, Ahmet. "Ali el-Kârî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 403-405. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985.

Sehâvî, Şemsuddîn Ebü'l-Hayr Muhammed. *ed-Davu'l-lâmiʿ li ehli'l-karni't-tâsiʿ*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, ts.

Sekkâkî, Ebû Yaʿkûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-ʿulûm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.

Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî. *ʿArûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. 2 Cilt. Beyrut: El-Mektebe'l-Asriye li't-Tıba'a ve'n-Neşr, 2003.

Sürmeli, Zeynep Alimoğlu. "Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-Karî'nin Dav'ü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-emâlî Adlı Eseri". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2024), 190-227.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcuddîn (Lisânuddîn) Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. ed. Ahmed Fehmî Muhammed Bağdâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Şemmâ', Muhammed Abdurrahman. *el-Molla Ali el-Kârî: fihrisu müellefâtihi ve mâ kütibe anh*. Dubâi: Matbûâtü Merkezi Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Türâs, 1993.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-. *el-Bedru't-Tâliʿ bi-Mehâsini men baʿde'l-Karni's-Sâbiʿ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Maʿrifa, 1431.

Şirinov, Rufet. *Ali el-Kâri ve Şerh Metodu (Mirkâtul'l-Mefâtîh Örneği)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=3133

Taşdelen, Hasan. "Belâğat İlmi ve Tarihi". *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2015.

Teftâzânî, Saʿdüddîn Mesʿûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn et-. *Muhtasaru'l-Meʿânî*. 1 Cilt. istanbul: Hâşimî Yayınevi, 1.Baskı., 2017.

Tekin, Mahmut. "'Ali el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser İçin Kaleme Aldığı Şerhi". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* VII/2 (2020), 337-362.

Torbalı, Evren. “Klasik Dönem Belâgat Muhtasarları: Telif Sebepleri ve Özgünlük Problemi”. Erişim 12 Ocak 2026. https://makale.isam.org.tr/items/cf5d4a98-7ea1-46be-a268-ae5085208ff1

Tortop, Nureddin. *Ali el-Kârî’nin Fethu Bâbi’l-İnâye Adlı Eseri: Genel Özellikleri ve Satım Akdi Bölümünün İncelenmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025.

Tortop, Nureddin - Yaka, Zeki. “Fethu Bâbi’l-İnâye Çerçevesinde Ali el-Kârî’nin Fıkıhçılığı”. *Dergiabant* 13/2 (30 Kasım 2025), 616-633. https://doi.org/10.33931/dergiabant.1722865

Türcan, Galip. “Kelâm’ın Meşrûiyeti Sorunu: Ehl-i Sünnet Kelâmı ve Olgusal Gerçeklik Arasındaki İlişki”. *Marife* 5/3 (2005), 175-193. https://doi.org/10.5281/zenodo.3343671

Umerî, Veliyüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah. *Mişkâtu’l-Masâbîh*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak yayıncılık, 1. Baskı., 2014.

Uslu, Recep. “Herat”. 17/215-218. İstanbul: (TDV) İslam Ansiklopedisi, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5., 1988.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Sarfe”. 36/140-141, 2009.

Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmidı’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2015.

Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A‘lâm*. 8 Cilt. Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	ŞAHİN DÜZENCİ
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi (2009)
Lisans	İstanbul Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/İlahiyat Lisans Tamamlama (İlitam) (2021) Anadolu Üniversitesi/İktisat Fakültesi/Kamu Yönetimi (2020)
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü (2023-2026).
Tez Konusu	Ali El-Kârî'nin Hadislerdeki İnşâî Yapılara Yaklaşımı (*Mirkâtü'l-Mefâtîh* Örneği)
Yabancı Dil / Diller	Arapça
İŞ DENEYİMİ	
2019-…	Diyanet İşleri Başkanlığı, İmam Hatip (Antalya).
YAYINLAR	